

SOCIJALDEMOKRATSKA ČITANKA 2

Zimon Faut

Ekonomija i socijaldemokratija

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

ISBN 978-86-83767-38-0

3. dopunjeno izdanje

Izdavač: Fondacija Fridrih Ebert

Socijaldemokratska čitanka 2

Osnove socijademokratije

Beograd, 2012.

Autori: Johen Dam, Tobias Gombert, Kristijan Krel, Zimon Faut

Urednik: dr Kristijan Krel

Koordinator projekta: Johen Dam

Recenzija: Svetozar Tanasković

Prevod: Ivana Antić

Lektura i korektura: Marija Todorović

Štampa: Grafolik, Beograd

Dizajn i priprema: DIE PROJEKTOREN, Berlin

Fotografija na naslovnoj strani: Nyul/Hans12/Chesse

Mišljenja i stavovi u ovoj publikaciji predstavljaju stavove autora i ne odražavaju neophodno i zvanične stavove Fondacije Fridrih Ebert.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329.14
33

SOCIJALDEMOKRATSKA čitanka. 2, Ekonomija i socijaldemokratija / [autori Johen Dam, Tobias Gombert, Kristijan Krel, Zimon Faut ; urednik Kristijan Krel ; prevod Ivana Antić]. - 3. dopunjeno izd. - Beograd : Friedrich Ebert Stiftung, 2012 (Beograd : Grafolik). - 162 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Tiraž 500. - Predgovor pripredživača: str. 4-5.
- O autorima: str. 162-[163]. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija: str. 157-159.

ISBN 978-86-83767-39-7
1. Дам, Јохен [автор] 2. Гомберт, Тобиас [автор] 3. Крел, Кристијан [автор] 4. Фаут, Зимон [автор]
а) Социјалдемократија б) Економија
COBISS.SR-ID 193842188

SOCIJALDEMOKRATSKA ČITANKA 2

Zimon Faut

Ekonomija i socijaldemokratija

SADRŽAJ

Predgovor pripeđivača	4
Predgovor izdavača	6
1. Uvod	8
2. Osnovne teorije ekonomije	11
2.1. Adam Smit – utemeljivač ekonomskog liberalizma	14
2.2. Kritika kapitalizma Karla Marks-a	19
2.3. Džon Mejnard Kejns: usmeravanje kapitalizma	25
2.4. Idealni tipovi ekonomске teorije	30
2.5. Ekonomija danas	32
3. Ekonomski sistemi i ekonomski poreci	44
3.1. Kapitalizam i demokratija	44
3.2. Koordinisani i nekoordinisani kapitalizam	48
3.3. Novi okvir u uslovima globalizacije	53
4. Orientacija ekonomске politike socijaldemokratije	57
4.1. Osnovne vrednosti	57
4.2. Osnovna prava	60
4.3. Prinzipi ekonomске politike	66
4.4. Odstupanje: merenje kvalitativnog rasta	76
5. Poređenje ekonomskih programa stranaka	78
5.1. Hamburški program – program o načelima Socijaldemokratske partije Nemačke	79
5.2. Načela za Nemačku – program demohrišćana CDU	83

5.3. „Budućnost je zelena” – program o načelima stranke „Zelenih”	85
5.4. „Vizbadenska načela“ liberalne stranke FDP	88
5.5. „Programske okosnice“ stranke Levice	90
5.6. Ocena programa prema ciljevima socijaldemokratije	92
6. Ekonomski poreci: modeli zemalja	96
6.1. SAD	96
6.2. Velika Britanija	101
6.3. Nemačka	106
6.4. Japan	114
6.5. Švedska	120
7. Konkretne ekonomske politike: primeri iz prakse	126
7.1. Industrijska politika zaštite životne sredine; Politika rasta za održivu budućnost	127
7.2. Budžetska politika: šta dugujemo Nemačkoj?	131
7.3. Rizici i šanse privatizacije	136
7.4. Pristojan rad i učešće u donošenju odluka: politika pristojnog rada	141
7.5. Debata o minimalnim zaradama	149
8. Dalja razmatranja	156
Bibliografija	157
Dvanaest važnih odrednica	159
Reakcije na prvo izdanje	160
O autorima	162

PREDGOVOR PRIREĐIVAČA

Kriza finansijskih tržišta i ekonomski kriza obeležavaju momenat zaokreta. Sada nije potrebno samo da se prebrode konkretnе posledice te krize. Ona zadire u osnove našeg društva. Danas moramo da odlučimo kako želimo da živimo i radimo u narednim godinama i decenijama: kako može da izgleda pravedan i solidaran ekonomski poredak? Kakva ravnoteža treba da se uspostavi između države i tržišta? Kako može da se ostvari uspešna moderna ekonomski politika socijaldemokratije koja uvažava određene vrednosti?

Ova pitanja su od presudnog značaja za svakoga ko želi da učestvuje u političkoj debati i u kreiranju politike. Vera u nekontrolisano tržište vodila je u slepi kolosek. Sada postoji prilika da se skretnice postave iznova. Ali samo ko zna kuda vodi određeni put, taj će uspeti da oduševi i druge svojim idejama i da postigne ciljeve. Utoliko je, dakle, važnije da se uveri u sopstveni pravac.

Ova čitanka želi da pruži doprinos tom uveravanju. Ovde se objašnjavaju važne ekonomski teorije, opisuju se bitni ekonomski poreci, određuju se ključne vrednosti i orientacije i postavlja se pitanje: šta te vrednosti znače za konkretnu ekonomsku politiku socijaldemokratije? Pri tome je jasno da se ovde ne daju nikakvi zaključni odgovori. Potrebno je uvek iznova promisliti i iznova obrazložiti - na koji način ekonomski politika socijaldemokratije može da bude uspešna. I zato, ovo izdanje ne nastoji da pruži zauvek važeće odgovore, već želi da podstakne na čitanje i dalje razmatranje.

Ova čitanka je druga knjiga iz edicije *Čitanke socijaldemokratije* i nadovezuje se na čitanku *Osnove socijaldemokratije* u kojoj se objašnjavaju osnovne vrednosti socijaldemokratije, prave poređenja između društvenih modela liberala, konzervativaca i socijaldemokratije i predstavljaju razlike između liberalističke demokratije i socijaldemokratije. Treća knjiga nosi naziv *Država blagostanja i socijaldemokratija*.

Kada se vode diskusije o ekonomiji XXI veka, ne mogu da se zanemare lomovi koje je sa sobom donela globalizacija. U okviru ove edicije čitanki, planirana je još jedna knjiga na temu *Globalizacija i socijaldemokratija*. U toj knjizi, globalizacija će biti sagledana sa aspekta uticaja koji vrši na uređivanje i osnovni okvir ekonomskog poretku. U okviru knjige koja se bavi globalizacijom, analiziraju se pozadina globalizacije i mogućnosti njenog političkog uređenja.

Ovom prilikom želimo srdačno da se zahvalimo Zimonu Fautu i Tobijasu Gombertu. Zimon Vaut je napisao najveći deo čitanke. Tobijas Gombert je sa izuzetnom kompetencijom i velikim angažovanjem pratio redakcijski i didaktički rad. Zahvalnost, pored toga, dugujemo i Tomasu Majeru i Mihaelu Dauderštetu za savete o koncepciji čitanke, Vilhelmu Nelingu za korisne napomene koje je dao, ali i autorima za izvrsnu saradnju. Bez njihovog doprinosa, čitanka ne bi uspela; eventualni nedostaci padaju na naš teret.

Simbol Akademije socijaldemokratije je kompas. Programima ove akademije Fondacija Fridrih Ebert želi da Vam ponudi okvir unutar koga ćete lakše razjasniti svoje stavove i orijentacije. Bilo bi nam drago ukoliko bi naši programi pomoći u određivanju Vašeg političkog puta. Socijaldemokratija je predmet stalnog zalaganja i preispitivanja građana.

Dr Kristijan Krel
Direktor
Akademije socijaldemokratije

Johen Dam
Rukovodilac projekta
Čitanke socijaldemokratije

U Bonu, decembra 2009.

PREDGOVOR IZDAVAČA

Čitanka koja je pred Vama, sledi takođe primat politike, ali u jednom drugačijem smislu u odnosu na realnost u Srbiji. Radi se o uvodu u ekonomiju koja se ne odvija na apstraktno-teoretskom već na stranačkom nivou: ekonomski odnosi nisu analizirani sa neutralnog stanovišta već uzimajući u obzir stanovišta socijaldemokratije. Ne postavlja se pitanje na koji način mogu biti ostvareni rast i stabilna vrednost novca već koji ekonomski poredak najbolje odgovara osnovnim vrednostima socijaldemokratije – slobodi, pravdi i solidarnosti. Na taj način se ova knjiga u pozitivnom smislu izdvaja od neoliberalnog *mejnstrima* koji dominira i u Srbiji, koji ne tematizuje normativne osnove svojih izjava već se ponaša kao da ekonomska nauka nije društvena već prirodna nauka koja ima zakone koji važe svuda i za sva vremena. Istovremeno ova čitanka ne nudi socijaldemokratsku *ideologiju* u smislu zatvorenog sistema mišljenja. Imajući u vidu tri osnovna istorijska ekonomска teoretičara socijaldemokratija ne glasa za Adama Smita ili Karla Marksa ili Džona Mejnarda Kejnsa već uključuje spoznaje svih njih u svoje koncepte iako malo veći primat daje Kejnsu.

U *čitanci* su objašnjeni mnogi pojmovi koji su u središtu ekonomsko-naučne i pre svega, ekonomsko-političke debate. Odnos između kapitalizma i demokratije analizira se sa kritičkog stanovišta kao odnos napetosti. Postoji, doduše, istorijski gledano bliska veza između kapitalizma i demokratije, jer je nastanak kapitalizma i moderne demokratije posledica iste socijalne dinamike građanskog društva u procesu emancipacije. Sve moderne demokratije imaju kapitalističko ekonomsko uređenje, ali nisu sva uspešna kapitalistička društva istovremeno i demokratska – kao npr. Kina. Ali i u modernim demokratijama nasuprot političke i pravne jednakosti svih građana nalazi se nejednakost privrednih subjekata koju proizvodi kapitalističko tržište. Kapitalizam može i da uništi demokratiju ili da na nju negativno utiče, posebno u novim okvirnim uslovima globalizacije. Ostale teme su razlika između koordinisanih i nekoordinisanih varijanti kapitalizma, analiza ekonomске politike orijentisane prema ponudi i potražnji kao i pokušaj kvalitativnog merenja ekonomskog rasta.

Posebno poglavje posvećeno je različitim ekonomskim porecima u većem broju zemalja. Predstavljene su dve verzije anglosaksonskog kapitalizma (SAD i Velika Britanija), zatim *uređeni kapitalizam* (Nemačka i Japan) kao i zemlja čiji je poredak najbliži vrednosnim predstavama socijaldemokratije (Švedska). Taj izbor ima smisla, ali ukazuje i na problem sa kojim bi se srpski čitaoci mogli

susresti čitajući ovu *čitanku*: ona se bavi isključivo oblicima kapitalizma, koje možemo nazvati *visoko razvijenim*, posebno pri tome imajući u vidu Nemačku. To je i logično, jer je ova knjiga pisana za nemačku publiku. Knjiga se ne bavi kapitalizmom u nastanku, ne bavi se zemljama u razvoju niti nekadašnjim komunističkim zemljama u tranziciji. Ali to ne čini ovu knjigu bezvrednom za srpske čitaoce: osnovni mehanizmi i konflikti u kapitalizmu isti su u razvijenim zemljama kao i u zemljama u razvoju i u tranziciji, a i ekonomsko-političke debate, ukoliko se vode, veoma su slične.

Za srpske čitaoce ova knjiga je interesantna sa još jednog stanovišta: u Srbiji ima mnogo političkih partija, koje se smatraju socijaldemokratskim i pet od njih imaju svoje predstavnike u parlamentu. Ne postoji, međutim, nijedna *socijaldemokratska* ekonomска politika odnosno ekonomска politika koja se orijentiše prema vrednostima socijaldemokratije. Kako bi uopšte izgledala takva politika u uslovima zemlje u tranziciji na Balkanu? O tome ova knjiga ne piše, ali nudi informacije čitaocima koje im mogu pomoći da uspešno vode diskusiju o tome.

Dr Mihail Erke

Direktor regionalne kancelarije

Fondacije Fridrih Ebert u Beogradu

1. UVOD

Kakva ekonomska politika je u skladu sa socijaldemokratijom?

Po čemu se meri uspeh ekonomske politike?

Ravnoteža između ekonomskog rasta, socijalne ravnoteže i ekološke održivosti

Bivši savezni kancelar, Gerhard Šreder izjavio je 1998. godine, u okviru jednog službenog saopštenja vlade, da se njegova koalicija ne zalaže ni za desničarsku ni za levičarsku već za modernu ekonomsku politiku.

Da li, prema tome, u ovoj političkoj oblasti ne postoje više razlike između liberala, konzervativaca i socijaldemokrata?¹ Da li postoji jedna određena ekonomska teorija koja se vezuje za socijaldemokratiju a koja se razlikuje od drugih pravaca?

Ili zaista postoje samo još *moderna* i *staromodna* orijentacija? I ko bi uopšte tvrdio da se zalaže za nemodernu politiku, i šta u ovom kontekstu uopšte znači *moderno*? Fudbalski trener Oto Rehagel rekao je jednom prilikom: „Moderno igru igra onaj ko je uspešan.“ Preneseno na politiku, to bi značilo da je moderna ekonomska politika ona politika koja je uspešna.

Ali, po čemu se meri taj uspeh? Neki smatraju da se meri po najvećem mogućem blagostanju i rastu. Drugi poseban naglasak stavljuju na jednakost i pravdu te prema tome: ekonomski poredak ne sme da dovede do nejednakosti, izrabljivanja i nepravde. A sve više na značaju dobijaju i oni glasovi koji kao aršine uspeha navode održivost, očuvanje resursa i ekologiju, pa prema tome: rast ne sme dovesti do preterane eksploatacije prirodnih resursa.

Osnovne vrednosti socijaldemokratije su sloboda, pravda i solidarnost. U smislu programa, iz vizure socijaldemokratije prema tome može da postoji samo jedan odgovor. Sva tri principa: 1) rast, 2) socijalna ravnopravnost i 3) održivost, moraju međusobno da se usklade.

Međutim, put ka tom cilju nije unapred trasiran. Moderna ekonomska politika koja je zasnovana na vrednostima, u smislu tumačenja citata Gerharda Šredera, niti će refleksno koristiti klasične levičarske niti desničarske ekonomsко-političке instrumente. Moderna ekonomska politika socijaldemokratije koja je zasnovana na vrednostima, pre svega je usmerena na rezultat. Njen cilj je ostvarivanje društva u kome su ostvarene osnovne vrednosti poput slobode, pravde, solidarnosti kao i široka politička, socijalna, ekonomska i kulturna osnovna prava svih ljudi.

1 U tekstu su uglavnom navedeni i nastavci za muški i za ženski rod. Na mestima, na kojima se ovaj princip iz jezičkih razloga nije primenjivao, ipak se misli na oba pola.

Ova čitanka nastoji da ponudi osnovne odrednice u odnosu na pitanja: koje teoretske osnove može pri tome da koristi socijaldemokratija, koji ekonomski sistemi i poreci su pogodni da se ovi njihovi ciljevi ostvare, kako stoje stvari kada je reč o ekonomskim porecima u drugim zemljama i šta ovi teoretski problemi mogu da znače za konkretna politička rešenja.

O tematskoj strukturi čitanke	Ekonomsko-politička orientacija socijaldemokratije (poglavlje 4)										
	Predmet čitanke <i>Osnove socijaldemokratije</i>		Liberalna demokratija								
	Predmet čitanke <i>Ekonomija i socijaldemokratija</i>		Socijalna demokratija			Liberalistička demokratija					
	Poglavlje 2	teorija	Marks		Kejns		Smit				
	Poglavlje 3.1	sistem			Kapitalizam						
	Poglavlje 3.2	poreci	autoritarni		koordinisani			nekoordinisani			
	Poglavlje 6	zemlje			Švedska	Japan	SRN	VB	SAD		
	Poglavlje 5	Poredjenje programa stranaka									
	Poglavlje 7	Primeri iz prakse									

Najpre se na nivou **ekonomске teorije** daje opis analize i zaključaka nekih od najutcajnijih ekonomista u istoriji: Adam Smit, Karl Marks i Džon Mejnard Kejns. Iz toga izvedeni idealni tipovi ekonomskog liberalizma, antikapitalizma i usmeravanog kapitalizma, ocenjuju se potom sa aspekta današnjice i sa osvrtom na ciljeve socijaldemokratije (poglavlje 2).

Na nivou **ekonomskih sistema i poredaka**, ispituju se veze između kapitalizma i demokratije i prikazuju se dva ekonomска poretka koordinisanog i nekoordinisanog kapitalizma, koji dominiraju u zapadnim industrijskim zemljama (poglavlje 3).

Na nivou programa ekonomske politike, razvija se s jedne strane **orientacija ekonomске politike socijaldemokratije** na osnovu uskladene interakcije osnovnih vrednosti, osnovnih prava i principa ekonomske politike (poglavlje 4).

Poglavlje 2:
ekonomska teorija

Poglavlje 3:
ekonomski sistemi i
poreci

Poglavlje 4:
orientacija ekonomske politike socijaldemokratije

Sa druge strane se na osnovu kriterijuma koordinisanih i nekoordinisanih ekonomskih poredaka i opisane orijentacije ekonomske politike socijaldemokratije pravi poređenje između **programa ekonomske politike stranaka** zastupljenih u nemačkom saveznom parlamentu - Bundestagu, na osnovu njihovih programa o načelima (poglavlje 5).

Poređenje između različitih ekonomskih poredaka u **SAD, Velikoj Britaniji, Nemačkoj, Japanu i Švedskoj** (poglavlje 6) i konkretni, primeri političkih predloga o ekonomsko-političkim oblastima **privatizacije, ekološke industrijske politike, dobrog rada i saodlučivanja** kao i **minimalnih zarada** (poglavlje 7) zaokružuju ovo izdanje.

Prema tome, pitanje ekonomske politike socijaldemokratije se na više različitih nivoa dodiruje sa predmetom debate o tome šta je odlika same socijaldemokratije, što će takođe u ovom delu čitanke biti obrađeno.

Prvi odgovor na ovo pitanje nudi SPD u svom programu o načelima:

„Socijaldemokratija ne garantuje samo svim ljudima osnovna građanska, politička i kulturna prava, već u istoj meri i osnovna socijalna i ekonomska prava. Ona obezbeđuje ravnopravnu socijalnu participaciju svih (ljudi) putem društvene demokratizacije, a pre svega učešće u postupku donošenja odluka, putem socijalne države koja deluje preventivno a koja se temelji na građanskim pravima i putem koordinisane tržišne privrede, u kojoj se obezbeđuje prednost demokratije ispred tržišta.“ (Hamburški program 2007:19)

2. OSNOVNE TEORIJE EKONOMIJE

U ovom poglavlju ćemo:

- predstaviti ekonomske teorije koje su u istoriji bile od najvećeg značaja;
- razmotriti njihov današnji značaj i
- predstaviti kakav značaj one imaju za socijaldemokratiju.

„Praktični ljudi koji veruju da su potpuno oslobođeni intelektualnih uticaja, u stvari su robovi davno umrlih ekonomista“ (Kejns 1966: 323), napisao je Džon Mejnard Kejns, jedan od najvažnijih ekonomista u istoriji. U ovom poglavlju osnove njegove teorije biće predstavljene i upoređene sa verovatno najznačajnijim i najuticajnijim ekonomistima pored njega, Adamom Smitom i Karlom Marksom. Na taj način se određuju tri pola najvažnijih ekonomske teorije u istoriji.

Ali, da li se isplati baviti se idejama ekonomista koji su svoja dela napisali pre toliko godina? Da li se njihova objašnjenja i dalje uklapaju u globalizovani svet koji se stalno menja ili ih je odavno pokrila prašina, više nisu razumljive, a istorija ih je opovrgla?

Prema tome, zašto i na koji način su ove teorije od značaja za socijaldemokratiju? One mogu da budu od koristi na dva načina:

Kao prvo, one veoma često predstavljaju *ideoološke kamenolome* iz kojih politika crpi svoj materijal. Poznavanje ovih osnova može da pomogne da se proveri istinitost osnovnih argumenata ekonomske politike i da se time pojedinac obezbediti od ideoološke zaslepljenosti.

Kao drugo, socijaldemokratija ne pripada u potpunosti ni jednoj od ove tri ekonomske teorije, već se definije kao opšti normativni okvir. Ali, ona koristi elemente iz sve tri teorije, iako se jasno orijentise u pravcu ideje usmeravanog kapitalizma, kako ga je opisao Kejns.

Pri tome, sve tri teorije su bile izložene žestokoj kritici. Bezbrojni pokušaji su preduzimani da se one opovrgnu. Proglašavane su mrtvima – a ipak se stalno potvr-

Trojica velikih ekonomista:
Smit, Marks i Kejns

Da li su klasici i dalje aktuelni?

Ideoološki kamenolomi

Socijaldemokratija: pozajmice kod svoj troje

đuje da oni koji se proglaše mrtvima i dalje opstaju. Niko ko želi temeljno da se bavi ekonomijom, ne može da ignoriše ideje Smita, Marks-a ili Kejnsa.

Istoriski kontekst:

Smit:

sredina XVIII veka

Kada se posmatraju ovi klasici, potrebno je imati u vidu i kontekst odgovarajuće epohe u kojoj su živeli. Adam Smit je svoje ideje formulisao sredinom XVIII veka, u doba mercantilizma, reč je dakle o onoj teoriji koja je naučila monarhe, da treba da finansiraju luksuzni život na dvorovima putem kontrolisanja trgovine i upravljanja privrede. Njegova skepsa u odnosu na državu proistekla je, prema tome, iz iskustava sa rasipničkim monarhijama koje su bogatile same sebe – a ne na osnovu primera moderne države blagostanja.

Marks:

sredina XIX veka

Marksova jezički veoma izražajna kritika kapitalizma je sredinom XIX veka tragača za odgovorom na osiromašenje masa za vreme rane industrijalizacije i prvog talasa globalizacije. Danas njegovu percepciju određuje državni socijalizam XX veka, čime se ponekad dobija iskrivljena slika njegove misli.

Kejns:

Tridesete godine

XX veka

Kejns je, na kraju, tridesetih godina prošlog veka analizirao ekonomski liberalizam, koji je u svetu svetske ekonomske krize očito izleteo iz koloseka. Njegova „Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca“ je između ostalog nastojala i da izloži predloge stabilizacije ekonomskog sistema, kako bi se na taj način sprečilo da i druge demokratije skliznu u radikalne diktature. Sa svetskom finansijskom krizom, koja je počela 2007. godine, Kejnsova misao doživljava renesansu. Ponovo se vode žestoke diskusije i o idejama regulisanja svetskog finansijskog tržišta i o programima državnih intervencija.

Bavljenje ovom trojicom velikih ekonomista Smitom, Marksom i Kejnsom, pored upoznavanja sa osnovnim idejama toga vremena, sa sobom donosi i jednu drugu veoma praktičnu prednost. Brojni privredni modeli i objašnjenja koja su za nas danas uobičajena i koja često koristimo a da pri tome ne znamo odakle potiču, odredili su ova trojica.

*Bezvremenih koncepti
i modeli privrede*

	Smit	Marks	Kejns
Kada	Sredina XVIII veka	Sredina XIX veka	30-e godine XX veka
Povod	Merkantilizam, apsolutizam	Industrijalizacija i osiromašenje radnika	Svetska ekonomска kriza i pojava diktatura
Glavni cilj	Oslobađanje od merkantilističke države	Poboljšanje položaja radnika i njihovo oslobađanje od eksploracije	Obezbeđivanje demokratije putem stabilizacije ekonomije i tržišta rada
Veze sa socijaldemokratijom	Sloboda i koncept kooperacije	Koncept <i>pristojnog rada</i> i pitanje ravnoteže između rada i kapitala	Koncept koordinisane privrede i aktivne ekonomске politike

Princip *nevidljive ruke tržišta*, u tom smislu, uveo je Adam Smit. Ona je trebalo da objasni efikasnost tržišta. Danas se ovaj izraz koristi delimično u vidu mitološkog preinačenja, prema kome je tržište u stanju da reguliše sve.

Ko, za razliku od toga, ima za cilj politiku koja treba da obezbedi *pristojan rad*, taj ne može da zaobiđe Marks. Jer on je bio taj koji je na odlučujući način odredio pojam *otuđenje rada*.

Od Kejnsa, na kraju, potiče fraza koja se često citira *na duži rok svi smo mrtvi*. On je time zastupao tezu da je odgovornost države da se bori protiv zakazivanja tržišta. Njegov komentar usmeren je pre svega protiv onih koji se – kao što se citira – uzdaju u dugoročne snage samoizlečenja tržišta umesto u odgovornu ekonomsku politiku države.

Smit: „Nevidljiva ruka tržišta“

Marks: „Dobar rad“

Kejns: „Na duži rok svi smo mrtvi“

Izvori koji dalje razrađuju ovu temu:

Izvori koji dalje razrađuju ovu temu:
Nikolaus Piper (izdv.) (1996), Die großen Ökonomen: Leben und Werk der wirtschaftswissenschaftlichen Vordenker, Stuttgart

2.1. Adam Smit – utemeljivač ekonomskog liberalizma

Smit:

„Bogatstvo naroda“

Vremenski kontekst:
Merkantilizam sredinom XVIII veka

Osnovno delo ekonomskog liberalizma je knjiga Adama Smita „Bogatstvo naroda“ objavljena 1776. godine.

Velika Britanija se u to doba nalažila na prelasku sa merkantilizma na kapitalizam (vidi: Gerstenberger 2006: 40, 57-65f, i Konert 2002:64).

Tokom epohe merkantilizma, koja je trajala od XVI do XVIII veka, kneževi i kraljevi su uspeh svoje ekonomske politike merili obimom zlata i srebra koje su uspeli da sakupe. Trgovina je važila za igru sa nultom sumom: što bi jedna zemlja dobila, neka druga zemlja bi morala da izgubi. Uzajamna korist nije prepoznata. Zato su na uvoze roba nametane velike zaštitne carine, dok je uvoz sirovina podstican. Dvorovi su pokušavali da upravljaju privredom. Poredak esnafa je tačno regulisao ko je mogao da se bavi kojim poslom i količine proizvedene robe.

Smit je napisao svoj *kapitalistički manifest* da bi razotkrio ovaj kruti ekonomski poredak. Njegove ideje su naišle na plodno tlo. Na taj način, on je pružio doprinos liberalizaciji privrede i trgovine.

Smit je u osnovi promenio teoriju o tome šta čini bogatsvo jedne privrede. Bogatstvo je merio isključivo na osnovu obavljenog rada a ne, kao kod merkantilista, na osnovu zlatnih rezervi.

Adam Smit (1723-1790) se smatra ocem ekonomskog liberalizma. Ovaj filozof moralne i carinike živeo je u Škotskoj.

On je postavio tezu, da se u uslovima slobodne tržišne utakmice, najveće blagostanje ostvaruje onda kada svako pokušava da maksimizira svoju sopstvenu korist. Smit je 1776. godine objavio knjigu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* (uglavnom se u citatima označava kao *Bogatstvo naroda*), koja se smatra osnovom savremene ekonomije. U udžbenicima ekonomije i danas se izlažu osnove njegovih misli.

Manje je poznato da je filozof moralne Smit u *Teoriji moralnih osećanja* izložio da su fer odnosi, poverenje i iskrenost neophodni uslovi za normalno odvijanje ekonomskih odnosa, a da je uzajamna empatija najvažniji generator zajedničkog društvenog života.

Smitov cilj:
prevazilaženje merkantilizma

Smit je smatrao da postoje tri izvora pomoću kojih je moguće ostvariti opšte blagostanje:

- težnja ka sopstvenoj koristi i svojini;
- podela rada i specijalizacija i
- slobodna trgovina i konkurenca.

Na jednom primeru je opisao kako iz težnje ka sopstvenoj koristi i svojini može nastati nešto produktivno što može služiti opštem dobru.

„Ne očekujemo naš obrok iz čiste blagonaklonosti mesara, pivara ili pekara, već iz činjenice da se vode brigom za vlastitim interesima. Ne obraćamo se ljudima, već njihovoj ljubavi prema samima sebi i ne pominjemo vlastite potrebe, već govorimo o njihovoj koristi.“ (Smit 1974:17)

Kao ključni generator ekonomskog razvoja, Smit je odmah u prvoj rečenici svog dela *Bogatsvo naroda* naveo podelu rada:

„Podela rada bi trebalo u većoj meri od bilo čega drugog da podstiče i poboljšava produktivnost snage rada.“ (Smit 1974: 9)

Prednost od podele rada objasnio je na primeru fabrike čioda: jedan radnik sam za sebe u stanju je da proizvede samo nekoliko čioda tokom jednog dana. Ako se proizvodnja podeli na nekoliko fazra rada i ako taj rad obavlja nekoliko specijalizovanih radnika, pri čemu svaki radnik obavlja samo jednu operaciju u procesu proizvodnje, dnevno može da se proizvede nekoliko hiljada čioda.

Na kraju se Smit založio za slobodnu trgovinu i slobodnu konkurenčiju. Slično principu podele rada između različitih radnika, i stranke, koje mogu slobodno da trguju jedna sa drugom, mogu da se specijalizuju za onaj posao koji rade. Na taj način može da se poveća celokupna produktivnost. Raspodela putem *nevidljive ruke tržišta* je, po Smitu, efikasnija i obezbeđuje više podsticaja od bilo kog oblika centralno planske privrede. Kao primer, Smit je opisao trgovinu između Škotske i Portugala.

*Putem trgovine
iskoristiti „kompara-
tivnu“ prednost*

Dok je Škotska u stanju da posebno dobro proizvodi vunu, Portugal proizvodi povoljno vino. Smit je to nazao komparativnom prednošću. Ako se ove dve zemlje koncentrišu na za njih karakteristične proizvode i ako trguju jedna sa drugom, umesto da pokušavaju da uz puno truda i jedna i druga proizvode i vino i vunu, obe bi imale korist.

Ove ideje su predstavljale zaokret u odnosu na predstave njegovog vremena, da je trgovina igra sa nultom sumom. Ironično je što je Smit kao carinik duže od jedne decenije bio zadužen za poštovanje merkantilističkih trgovinskih propisa.

*Šta je to „laisser-
faire?“*

Da bi izvori blagostanja – težnja ka dobiti, podela rada, trgovina i konkurenca – mogli da deluju, prema Smitu država treba samo indirektno da utiče na tržište i da mu prepusti što je moguće više manevarskog prostora. Iz toga se razvila takozvana doktrina *laisser-faire*². Po njoj, država treba da se ograniči na obezbeđivanje javne bezbednosti, odbranu zemlje, pravnu sigurnost, infrastrukturu i obrazovanje, i da osim toga ne bi trebalo da interveniše na tržištu. Po Smitu se tada postiže maksimalna moguća produktivnost.

*Oslobađanje
produktivnih snaga*

Smit je stvorio teoretsku osnovu za liberalizaciju privrede, koja je pre svega u XIX veku putem industrijalizacije oslobođila do tada neslućene produktivne snage. Smit je, međutim prepostavio, da slobodna tržišna ekonomija automatski pronalazi ravnotežu i nije predviđao ni krize ni recesije.

*Problemi kod
podele rada*

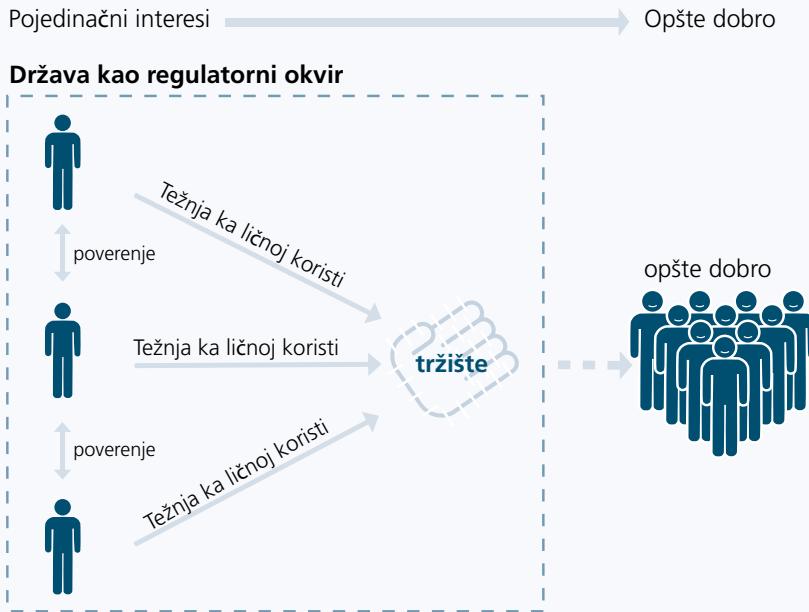
Slično Marksu, koji je u svojoj teoriji analizirao eksploraciju radnika i otuđenje rada, i Smit je sagledao naličje kapitalizma. Pribojavao se da bi sve veće usitnjavanje podele rada moglo da dovede do otupljivanja ljudi, a kao rešenje za ovaj problem zahtevao je više mogućnosti za obrazovanje radnika.

*Smit: „Teorija moral-
nih osećanja“*

U njegovom manje poznatom drugom velikom delu *Teorija moralnih osećanja* (1759), Smit opisuje potrebu ljudi, da se ponašaju pristojno i pošteno i da kao bića koja su upućena na kolektiv prevladaju svoj egoizam. Na taj način demantuje one koje žele da ga upregnu kao glavnog svedoka o slici čoveka kao *homo oeconomicus* koji nastoji samo da maksimalizuje ličnu korist.

2 *Laisser faire* (franc.) znači pustiti da ide svojim tokom.

Smit sebe nije u prvom redu smatrao ekonomistom, već filozofom morala i naglašavao je značaj fer ponašanja, poverenja i iskrenosti prilikom ekonomskog delovanja.

Grafikon 1: Smit: Opšte dobro putem lične koristi

Teorija klasičnog ekonomskog liberalizma, koja se temelji na Smitu, predstavljala je dominantnu misao do svetske ekonomske krize 1929. godine. Tek nakon toga je nastupila opšta sumnja u sposobnost tržišta da se, vođena nevidljivom rukom, stalno vraćaju u ravnotežu. Duboka kriza i trajno visoka nezaposlenost, koja je usledila posle nje, nisu mogle da se objasne putem principa *laisser-faire*. Klasični ekonomski liberalizam tada je uzdrman je u osnovi. Nobelovac Džozef E. Štiglic je osvrćući se na ovo pitanje primetio da je problem sa nevidljivom rukom često taj što je ona nevidljiva samo zato što često uopšte i ne postoji (Stiglitz: 2002).

Nakon toga usledila je nekoliko decenija duga faza kejnzijanizma koja je opisana u narednom odlomku. Tek nakon dugogodišnjeg marginalnog prisustva,

Smitov uticaj

ekonomsko-liberalna misao je sa neoliberalima od osamdesetih godina prošlog veka doživela renesansu.

Čikaška škola

Od ekonomista koji su se ponovo nadovezali na Smitove ideje, a koje su dalje razvili i propagirali, najpoznatiji su Fridrik August fon Hajek i Milton Friedman. Ovaj poslednji je utemeljio i ekonomsko-liberalnu ideologiju, koja se označava i kao čikaška škola (Fridman je predavao kao profesor u Čikagu). Neoliberali su, međutim, Smitove ideje sveli na njegovu kritiku države i njegov pledoaje u prilog slobodnom tržištu. Fon Hajek i Friedman nisu obratili pažnju na njegovu *Teoriju moralnih osećanja*.

Reinterpretacija: Tačer i Regan

Reinterpretacija Smitovih dela u SAD je za vreme mandata predsednika Ronalda Regana, a u Velikoj Britaniji za vreme mandata Margaret Tačer, ostvarila veliki uticaj. Geslo politike ovo dvoje bilo je da *država nije deo rešenja problema – već je sama država problem*. To je značilo: deregulaciju, privatizaciju i smanjenje državnih davanja.

Vašingtonski konsenzus

Oni koji veruju u tržište izvršili su i snažan uticaj na politiku Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda. U okvirima takozvanog Vašingtonskog konsenzusa, ove institucije su širile ideologiju liberalne ekonomije, između ostalog u Latinskoj Americi, u postkomunističkim zemljama i nakon krize u Aziji, 1997. godine u Jugoistočnoj Aziji. Ova ideologija je u velikoj meri pospešila i deregulaciju finansijskih tržišta. Njihova posledica su bile najteža kriza globalnog finansijskog sistema decenijama unazad i svetska recesija od 2008. godine. Razmere i jačina krize doveli su do promene stavova u ekonomiji i politici. Umesto ekonomsko-liberalne ideologije, koja je na slepo verovala u tržište, sada nadvladavaju oni koji se uzdaju u ravnotežu između države i tržišta i primat politike nad ekonomijom.

Literatura koja dalje razrađuje ovu temu:

Helen Winter und Thomas Rommel (1999), *Adam Smith für Anfänger. Der Wohlstand der Nationen: eine Leseeinführung*, Minhen

2.2. Kritika kapitalizma Karla Marks-a

Karl Hajnrih Marks (1818-1883) je bio nemački filozof i politički novinar.

Ono što su liberalni ekonomisti smatrali stabilnošću i rastom putem slobodnog razvoja tržišta, Marks je opisivao kao borbu klasa, eksploraciju, kao osiromašenje i kao sistem podložan krizama, koji bi mogao da se prelje u revoluciju proletarijata.

U ekonomsko-teoretskom smislu, Marksova najvažnija publikacija je, u delovima tek nakon njegove smrti objavljeno delo *Kapital*, čija su se tri toma pojavila između 1867. i 1894. godine. Veliki politički uticaj imao je *Komunistički manifest* objavljen 1848. godine.

romašenja velike većine radnika.

Da bi Marksove misli mogle da se prate, potrebno je uživeti se u teške životne uslove radnika u periodu rane industrijalizacije u XIX veku. Jedan tekst Muzeja industrijske kulture u Dizburgu daje upečatljiv uvid (Baier i dr. 2002: 18):

„Dok su imućni krugovi gradili četvrti sa vilama na rubu grada, za radnike su zidani ružni stanovi na zakup u jednoličnim redovima ulica, koji su bili potpuno prepunjeni, nehigijenski i preskupi. [...] Tako je, na primer, često jedna čitava porodica spavala zajedno sa jednim nepoznatim u sobi, dok je nekoliko ljudi naizmenično delilo isti krevet: ritam spavanja uskladijan je sa smenama rada. Uslovi rada u fabrikama u potpunosti su bili skrojeni prema mašinama, kojima su radnici koji su ih opsluživali morali da se prilagode. Vreme rada od 70 sati nedeljno je bilo pravilo, u tekstilnoj industriji čak 80 sati. Raširen je bio i rad dece, socijalna sigurnost gotovo da nije postojala, dok je zdravstveno obezbeđivanje bilo manjkavo.“

Kritika kapitalizma nemačkog filozofa Karla Marks-a, često se smatra teoretskim antipodom u odnosu na Smitove ideje. To je samo delimično tačno: Marks je precizno proučio Smitovo delo i dolazi do sličnih zaključaka. Snagu produktivnosti i inovativnost kapitalizma, Marks čak ističe mnogo više od Smita. Međutim, Marks iz toga izvlači drugačije zaključke. Za razliku od Smita, Marks smatra da je kapitalizam u osnovi nestabilan i destruktivan, da ne dovodi do *bogatstva naroda*, već do osi-

Marks:
veza sa Smitom

Vremenski kontekst:
rana industrijalizacija
sredinom XIX veka

Eksploracija kao posledica kapitalizma

Pojam „viška vrednosti“

Literatura koja dalje razrađuje ovu temu:
Volker Happe, Gustav Horn, Kim Otto (2009), Das Wirtschaftslexikon. Begriffe. Zahlen. Zusammenhänge, Bonn.³

Ovo je opis koji na ovaj ili neki sličan način i danas sigurno i dalje važi za uslove života i rada u mnogim siromašnjim zemljama.

Marks u ovim nehumanim uslovima življenja i rada nije video neku nesrećnu slučajnost, već ih je smatrao nužnim posledicama kapitalizma. Prema njegovim analizama, slobodno tržište je nužno vodilo u siromaštvo i eksploraciju, pošto profit kapitalista proistiće iz eksploracije radnika.

U Marksovoj teoriji, centralno mesto zauzima pojam *višak vrednosti*, koji je uveo od prvog toma njegovog dela *Kapital*, objavljenog 1867. godine, a koji se dalje razrađuje u posthumno objavljenim tomovima. Višak vrednosti je ona vrednost, koju kao dobit može da ostvari preduzetnik u okviru razmene, a koja prelazi angažovani kapital – ako je, dakle, uložio 100 evra u proizvodnju (srazmerna zarada za robu i sva proizvodna sredstva), ali na tržištu ostvari 110 evra. Ova dodata vrednost, po Marksu, sistematski može da bude samo posledica ljudskog rada koji stvara tu vrednost ili drugačije rečeno: ako radnik stvori veću vrednost od one koja mu se isplaćuje u vidu zarade.

Višak vrednosti prema Marksovoj teoriji radne vrednosti, proistiće iz dobiti, koju ostvaruje preduzetnik iz radnog učinka radnika nakon odbijanja troškova zarade i izdataka za proizvodna sredstva. Višak vrednosti, prema tome, ima isto značenje kao eksploracija radnika. Pri tome, Marks je pravio i razliku između apsolutnog viška vrednosti, koji se ostvaruje jednostavnim dodatnim radom (duže radno vreme), i relativnog viška vrednosti koji se ostvaruje povećanjem produktivnosti.

(Ekonomski leksikon, 2009)

Marks je opisao da su radnici dobijali tek toliku zaradu da od nje mogu da opstaju. Dok se kapitalisti bogate na razlici između radničkih zarada i ukupne vrednosti koju radnici stvaraju.

Polazio je od toga, da će kapitalista – podstaknut sve oštrijom konkurenčijom – pokušati, da poveća ovaj višak vrednosti, da će zarade da se smanjuju, radno vreme da postaje sve duže i da će sve više da se koriste mašine. Posledica toga bi bio porast nezaposlenosti. Istovremeno se predviđa da će i konkurenti postepeno da budu potisnuti sa tržišta. I na kraju se društvo deli sve više na ljude bez svojine i jednu malu grupicu ljudi, u čijim rukama se koncentriše kapital.

³ Zahvaljujemo se izdavačkoj kući Verlag J.H.W. Dietz nachf., u Bonu, za mogućnost korišćenja različitih pojmoveva iz ekonomskog leksikona u ovom izdanju.

Pored pojma *dodate vrednosti*, Marks je u svojim *Filozofsko-ekonomskim manuskriptima*, napisanim 1844. godine uveo i pojam *otuđenja rada*. U njemu je Marks, na sličan način kao i Smit, otkrio naličje podele rada u proizvodnji. U masovnoj proizvodnji, učešće radnika je krajnje monotono i ograničeno na pojedine faze proizvodnje. Time on gubi kontakt sa proizvodom koji se na kraju proizvodi, a time i zadovoljstvo koje se za njega vezuje.

Konkurenca i podela rada su za Smita bili izvori napretka. Marks je, za razliku od toga, konkurenčiju i podelu rada smatrao izvorom zla u kapitalizmu i uzrokom eksploracije i otuđenja. Video je da su napreci u proizvodnji u njegovo doba išli na ruku samo vlasnicima kapitala, dok su radnici sve više siromašili.

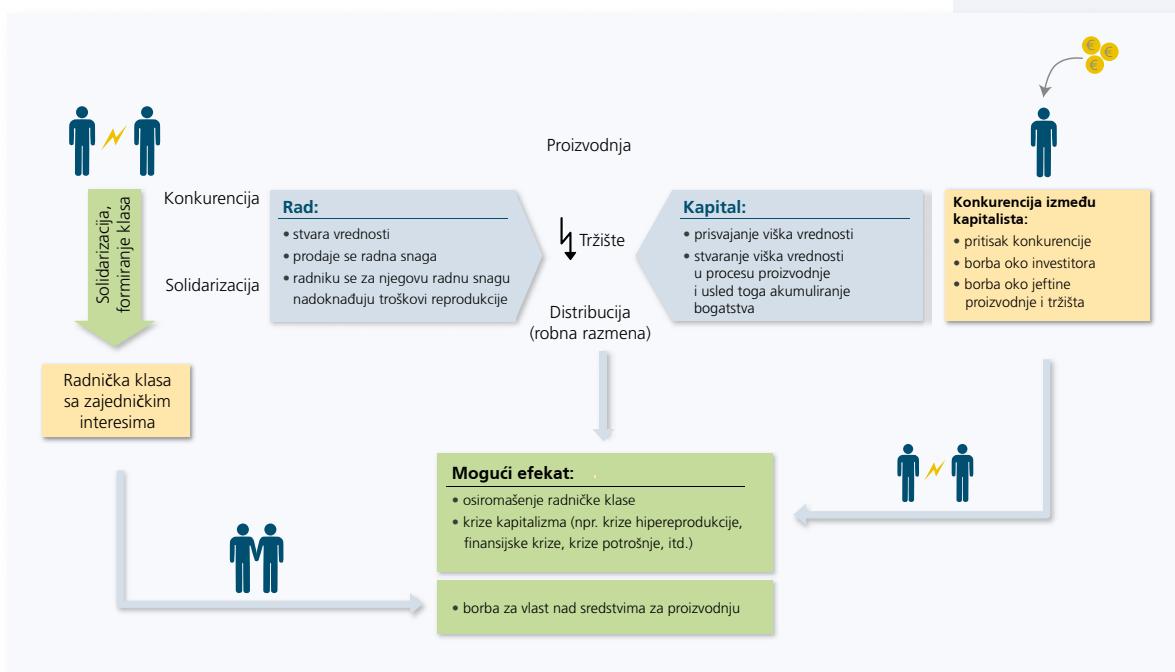

Tabela 2: Osnovna struktura Marksove argumentacije

Ekonomski poredak koji je usmeren ka profitu, po Marksu je bio nestabilan i podložan krizama. Po njegovom mišljenju bi iz tog razloga na kraju moglo da dođe do revolucije eksplorativnih.⁴

„Centralizacija proizvodnih sredstava i podruštvljavanje rada dostižu tačku, u kojoj postaju nespojivi sa svojim kapitalističkim plaštom. On se raspršuje. Kucnuo je čas kapitalističke privatne svojine.“

(Marx 1991: 684 i d.)

Poslednji centralni pojam u teoriji Karla Marks-a, kojim se konačno bavi u *Manifestu komunističke partije* iz 1848. godine, je pojam *svojine*, pod kojim se ovde podrazumeva privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju.

Privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju, za Marks-a je glavno obeležje kapitalističkog klasnog društva. Nakon revolucije proletarijata, koju prognozira u svojim ranim radovima, po njegovom mišljenju trebalo bi da dođe do ukidanja privatne svojine. Radnička klasa, kako on smatra, na osnovu male zarade koja jedva da obezbeđuje njihovu egzistenciju, ionako nema mogućnost da stekne značajniju svojinu. Dok su kapitalisti, za razliku od toga, svoju svojinu stekli putem eksploracije.

Stoga je u *Manifestu komunističke partije* zahtevao između ostalog:

- centralizaciju kredita u rukama države putem centralne banke sa državnim kapitalom i isključivim monopolom;
- centralizaciju transporta u rukama države;
- povećanje broja državnih fabrika, sredstava za proizvodnju, kultiviranje i podizanje kvaliteta zemljišta u skladu sa komunalnim planom (vidi Marx/Engels 1987: 54).

4 U izučavanju Marks-a postoje različiti odgovori na pitanje, da li je smatrao da je revolucija nužna ili samo moguća istorijska tekvina. Odnosni stavovi zavise od pitanja da li se razlikuju različite stvaralačke faze u njegovom opusu ili se analizira njegovo celokupno delo. Razrada ove teme: Heinrich (2004: 169-178).

Najvažniji tumač Marks-a, Fridrih Engels, kasnije je, međutim, sagledao i nedostatke takve nacionalizacije imovine: „Što više produktivne snage [država] preuzme u svoje vlasništvo, utoliko više postaje i sama pravi velekapitalista i utoliko više državljana ona sama izrabljuje. [...] Odnos kapitala se ne ukida, već se naprotiv zaoštrava“ (Engels 1988: 553).

U tom kontekstu, ekonomisti Džonu Kenetu Galbrajtu se pripisuje citat: „U kapitalizmu čovek izrabljuje čoveka. U komunizmu je tačno obrnuto.“ Države poput Sovjetskog saveza ili NDR, koje su ispratile zahteve Komunističkog manifesta u vidu centralizacije i nacionalizacije banaka, transporta i proizvodnih sredstava, u tom smislu su doživele neuspeh.

Marks je istoriju tumačio kao posledicu klasnih borbi, koje kulminiraju sukobom buržoazije i proletarijata i na kraju mogu da se zaoštire i u revoluciji proletarijata. On je razvio utopiju besklasnog društva bez konkurenčije i privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju.

Istorija je međutim pokazala, da ne mora nužno da dođe do osiromašenja radnika i sve veće koncentracija svojine kod vlasnika kapitala, koje je opisao Marks. Dobit u pogledu ostvarenog blagostanja, mogla je da se raspodeli na pravedniji način, između ostalog i putem organizacije i solidarizacije radnika u sindikatima i putem stvaranja i učvršćivanja države blagostanja

Koncentraciju kapitala prekinula je *kreativna destrukcija*, koju je opisao austrijski ekonomista Jozef Šumpeter. On opisuje kako se preduzeća uvek iznova reorganizuju usled inovacija, konkurenčije, kriza i novih tržišta trgovanja.

Pojmovi koje koristi Marks **buržoazija** i **proletarijat** su simboli za suprotstavljene klase. Izraz proletar izведен je iz latinske reči *proletarius* (koji pripada donjem sloju naroda). Pojam buržoazija potiče iz francuskog jezika i znači privredno građanstvo.

„Otvaranje novih, stranih ili domaćih tržišta i organizacioni razvoj od obične zanatske radnje ili fabrike pa sve do velikih koncerna[...] ilustruju istovetan proces [...], koji ekonomski strukture bez prestanka revolucionira iznutra, besprekidno razara staru strukturu i besprekidno stvara novu. Taj proces „kreativne destrukcije“ je odlučujuća činjenica kod kapitalizma.“

(Schumpeter (1942: 137)

Automobilska industrija dolazi na mesto kočijaša, potkivača i konjušara. Proizvođač pisačih mašina mora da odustane, na njegovo mesto dolazi proizvođač kompjutera. To su primeri kreativnog razaranja, koje s jedne strane podstiče inovacije, dok je sa druge strane i uzrok nesigurnostima, a od ljudi traži ogromnu fleksibilnost.

Neuspeh državnog socijalizma

Sadržaj analize

Kako odrediti Marks-ovu poziciju?

*Vili Brant:
„težnja za slobodom“*

Eksperiment državnog socijalizma, koji se zasniva na učenjima Marks-a je doživeo neuspeh, a njegovi teoretičari su diskreditovani. Da li je time opovrgнутa i teorija? Činjenica je, da do sada nije pronađena ni jedna alternativa ekonomskom poretku, koji se temelji na tržišnoj efikasnosti i privatnoj svojini, a koja je funkcionala i položila test u praksi.

Marks je bio bolji analitičar nego savetnik. Iz njegovog učenja ne proističu nikakva rešenja koja bi se mogla primeniti u praksi, a njegove prognoze se nisu obistinile. Ali njegove analize i dalje pobuđuju pažnju. Niko drugi ne utiče toliko na jačanje svesti o opasnostima i krizama neobuzdanog kapitalizma kao Marks.

Kako, prema tome, treba odrediti mesto Marks-u? Možda onako, kako je to tražio Vili Brant 1977. godine prilikom posete kući Karla Marks-a u Trieru: „Najpoštениje bi bilo prema Marks-u, da se – i u pozitivnom i u negativnom smislu – skine sa pijedestala nedodirljivosti. Šta god je napravljeno od Marks-a, ili šta god je bila želja da se od njega napravi: težnja za slobodom, za oslobođanjem čoveka iz ropstva i zavisnosti bez prava glasa, to su bili motivi njegovih misli i delovanja.“

Literatura koja dalje razrađuje ovu temu:

*Francis Wheen (2008),
Über Karl Marx. Das Kapital, Minhen.*

2.3. Džon Mejnard Kejns: usmeravanje kapitalizma

Džon Mejnard Kejns (1883-1946) je bio britanski ekonomista, koji je izvršio značajan uticaj na ekonomsku teoriju XX veka.

U svom uticajnom delu *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca* (1936), doveo je u pitanje samoregulišuće snage tržišta i zasnovao je kejnzijanizam, koji se zalaže za usmeravanje kapitalizma.

Kejns je pored toga učestvovao u izradi koncepcije sistema Breton Vuds (Bretton-Woods), koji je definisao pravila za finansijska tržišta i vođenje svetske ekonomije u posleratnom periodu.

talizma, koji iako je efikasan i produktivan ipak jeste i strukturno nestabilan. Iako je bio uveren u tržišni poredak, koji se temelji na vlasništvu i konkurenciji, ipak se kritički obračunavao sa neoklasicističkom školom misli koja se pozivala na Smitovo učenje.

Na primer, on je kritikovao činjenicu da su Smitove pretpostavke retko kad zadovoljene, pri čemu njegovi rezultati ne mogu dati odgovor na ekonomске probleme u realnom svetu (Kejns 1996:319).

Kejns je u svetu teške svetske ekonomске krize iz 1929. godine doveo u pitanje i *nevidljivu ruku*. Tržište nije ponovo pronašlo svoju ravnotežu, kako je to trebalo pretpostaviti po Smitu, već je nezaposlenost ostala na visokom nivou, a ekonomija je nastavila da stagnira.

Kejns je utvrdio silaznu spiralu: ako se proizvodi manje robe i ako se radnici otpuštaju, to dovodi do nesigurnosti kod potrošača i proizvođača, pa se troši još manje novca (*štednja iz straha*). Tražnja nastavlja i dalje da opada, preduzeća ostvaruju manju proizvodnju i nastavljaju da smanjuju broj radnih mesta, zatim se još više štedi, itd. Kriza se sve više zaoštrava, a ekonomija može da zapadne u trajnu depresiju. Ovo objašnjenje je nakon svetske ekonomске krize, tokom koje

I učenje Adama Smita o slobodnom kapitalizmu sa što manje uticaja od strane države kao i odbacivanje konkurenčije i privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju po Karlu Marksu, su, dakle, problematični. Da li postoji srednje rešenje koordinisanog kapitalizma koji koristi produktivne snage tržišta ali i kompenzuje i amortizuje njegove destruktivne snage?

Britanski ekonomista Džon Mejnard Kejns je analizirao dvoličnost kapitalizma, koji iako je efikasan i produktivan ipak jeste i strukturno nestabilan. Iako je bio uveren u tržišni poredak, koji se temelji na vlasništvu i konkurenciji, ipak se kritički obračunavao sa neoklasicističkom školom misli koja se pozivala na Smitovo učenje.

*Kejns:
srednje rešenje?*

*Kejnsova kritika
neoklasične škole
misli*

*Sumnja u
„nevidljivu ruku“*

*Opasnost od silazne
ekonomске spirale*

Traži se aktivna intervencija države

Upravljanje privredom od strane države

se upravo to i dogodilo, naišlo na plodno tle. Kejns nije samo prepoznao one situacije u kojima slobodno tržište nije funkcionalo, već je u vidu anticikličkog usmeravanja privrede razvio i ideje kako se suprotstaviti tome.

Navodi se da država u fazi pada konjunkture mora da interveniše na tržištu i da nadoknadi nedostatak privatne potražnje, tako što se ona zadužuje i troši više novca. Ona može i direktno da daje novac građanima, na primer putem smanjenja poreza. Međutim, postoji i opasnost da se ova mera rasprši, ako bi ljudi i dalje usled nesigurnosti nastavili da štede. On smatra da je efikasnije kada država direktno troši sredstva, na primer tako što gradi puteve ili škole. Putem ovih dodatnih rashoda bi se zaposlilo više ljudi, koji će opet više i da troše i koji bi generisali tražnju i na taj način pokrenuli uzlaznu spiralu. Kejns je to formulisao na sledeći način:

„Ako potrošimo više od sto pedeset miliona funti, onda će svi ljudi primati veće zarade; a oni koji su nezaposleni neće više morati da primaju naknadu za nezaposlenost. Osim toga, ovi izdaci će brojnim drugim ljudima da donesu posao. Novac će u privredi da cirkuliše i trošiće se za najrazličitiju robu, a neće biti koncentrisan samo na malobrojne industrije.“

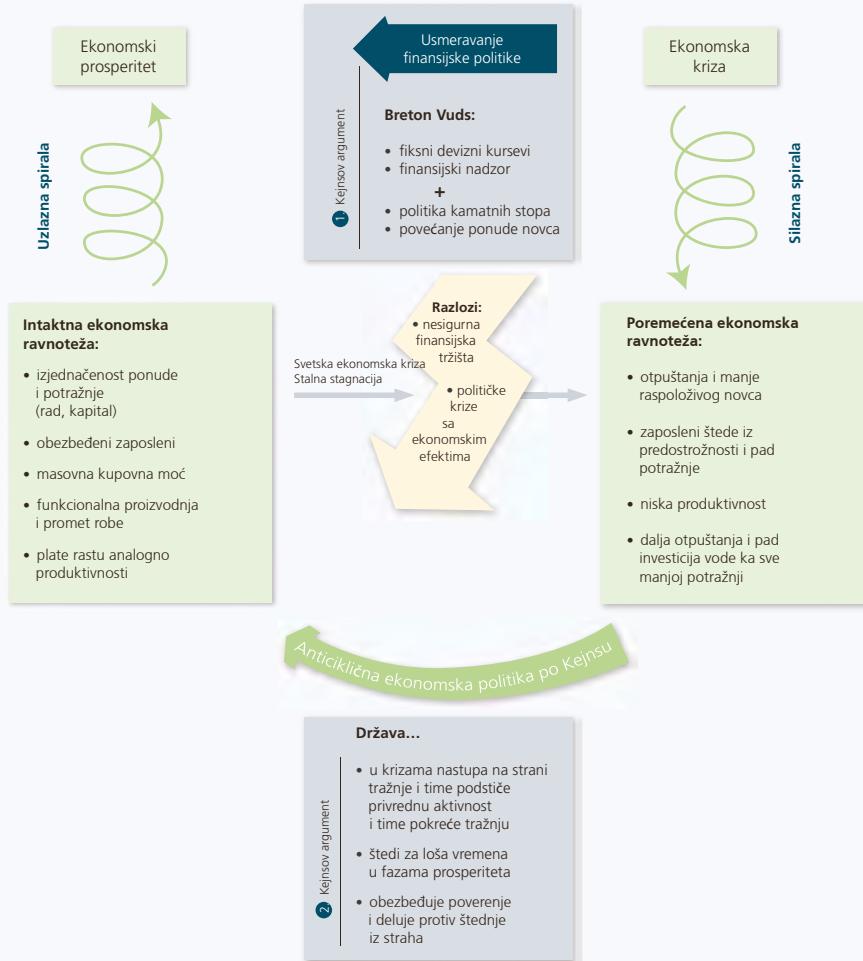
(Kejns 1939, citat prema Vajnertu 2008)

„Na dugi rok, svi smo mrtvi“

Time je opravdao napuštanje uverenja da tržište uvek uspostavlja ravnotežu, kako je to svojevremeno pretpostavljao Smit. Čuven je njegov citat koji je već navoden *na dugi rok, svi smo mrtvi*. Na taj način, on apeluje na državu da je važnije da se danas obezbede radna mesta i rast nego da se neodređeno iščekuju bolja budućnost i tržište koje reguliše samo sebe.

Kejns je međutim priznao i da je intervenisanje na tržištu vezano za određene rizike, pošto je teško oceniti i pravi trenutak i pravu meru. O tome je pisao:

„Činjenica koja se ističe je krajnje upitni karakter osnove znanja, na kojoj moraju da se temelje naše ocene o pretpostavljenom dohotku. Naše poznavanje faktora, koji će određivati dohodak od neke investicije nakon nekoliko godina, po pravilu je neznatno i često beznačajno.“ (Kejns 1966: 126)

Grafikon 3: Gruba struktura Kejnsove argumentacije

Njegove analize i preporuke da država interveniše na tržištu su bile toliko značajne za njegovo doba da se govori i o *Kejnzijskoj revoluciji*, kojom se suprotstavio kako Smitu tako i Marksu. U skladu sa time su usledile i reakcije: liberali i konzervativci su Kejnsu prebacivali da je prikriveni socijalista. Marksisti su mu međutim zamerali da i suviše veruje u tržište. Međutim, sigurno je da se Kejns u svoje vreme pobunio protiv diktatura koje su se javljale ne samo u Nemačkoj i da je svojim preporukama želeo da očuva demokratiju.

Tako zvana
Kejnsova revolucija

„Autoritativni državni sistemi današnjice izgleda da rešavaju problem nezaposlenosti na uštrb efikasnosti i slobode. Sigurno je da svet neće duže da trpi nezaposlenost, a koja je – izuzev kratkih perioda oživljavanja – po meni neizbežno – vezana za današnji kapitalistički individualizam. Međutim, pravilnom analizom problema bi trebalo da bude moguće da se ova bolest izleči a da se istovremeno očuvaju efikasnost i sloboda.“ (Kejns 1966: 321)

„Osnovne psihološke sklonosti“

Osim toga, Kejns je putem *osnovnih psiholoških sklonosti* dao obrazloženje, zašto preraspodela nije samo socijalno poželjna već može da bude i ekonomski racionalna. Dinamična privreda zahteva određeni nivo tražnje kako bi normalno funkcionalisala. Pošto sa rastom primanja raste i stopa štednje, a smanjuje se sklonost ka potrošnji, u cilju stimulisanje tražnje logično je da se onima sa niskim platama koji manje štede poveća dohodak.

Kejns je na kraju igrao ključnu ulogu prilikom konstruisanja sistema Breton Vuds.

Ne postoji nijedan drugi ekonomista koji je ostavio tako jak uticaj na XX vek kao Kejns. Kejnsove preporuke su po prvi put ciljano primenjene u SAD nakon 1933. godine u okviru *nju dila*, koji je inicirao demokratski predsednik Franklin D. Ruzvelt: kao prvo, znatno su povećane javne investicije, na primer u infrastrukturu. Drugo, putem povećanja socijalnih davanja, ojačana je potrošnja, pošto ljudi koji ostvaruju nizak dohodak ili koji ne ostvaruju nikakav dohodak uglavnom imaju vrlo nisku stopu štednje. Kejnsovo učenje je do sedamdesetih godina prošlog veka bilo preovlađujuće. U Nemačkoj, ovo učenje je zastupao pre svega ekonomista Karl Šiler, koji je od 1966. do 1972. godine bio savezni ministar finansija i ekonomije ispred socijaldemokratske stranke. U to doba je čak i konzervativni predsednik SAD, Ričard Nikson izjavio: „Sada smo svi kejnsijanci.“

Sistem Breton Vuds: Tokom 1944. godine, na jednoj konferenciji u američkoj banji Breton Vuds konstruisan je međunarodni finansijski sistem posleratnog perioda. Srž tog sistema je činio jedan međunarodni sistem valuta, kod koga su oscilacije kurseva zamene valuta ublažavane putem vezivanja tih valuta za američki dolar. Kao institucije koje su trebalo da odobravaju međunarodne kredite i regulišu finansijska tržišta, osnovani su Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svetska banka. Sistem Breton Vuds postojao je do 1973. godine. Nakon turbulencija na deviznom tržištu, bilo je neophodno da se napusti vezivanje kurseva zamene za dolar.

Od sredine sedamdesetih godina, kejnsijanizam je, međutim, zapao u krizu. S jedne strane, anticiklična budžetska politika nije funkcionala onako kako je to predviđao Kejns. Iako su u kriznim periodima povećavani izdaci, javni dug u godinama ekonomskog napretka nije otplaćivan. Na taj način su se javni dugovi nagomilivali, a manevarski prozor za dodatno povećanje budžetske potrošnje se smanjivao iz godine u godinu. Uz to su se pojavile i dve naftne krize. Usled ogromnog porasta cena nafte nastupio je začarani krug: plate su povećavane, ali su povećane cene energetike ponovo gutale dodatno ostvarene prihode, plate su opet povećavane, što je dovelo do rasta inflacije, što je opet dalje jačalo pritisak na plate. Državni programi stimulisanja privrede su gubili na efikasnosti. Ekonomija je stagnirala uz istovremeno visok nivo inflacije (stagflacija). Neoliberali i neoklasičari su tada stupili na scenu i potencirali politiku stimulisanja ponude koja je zasnovana na krijanju povoljnije klime za preduzetništvo: prednosti privrednih

Stagflacija je vremenska podudarnost stagnacije i inflacije.
(Ekonomski leksikon, 2009.)

destinacija putem smanjenja troškova, konsolidacija budžeta i mera štednje su bili moto u tom trenutku.

Nakon dugogodišnje ekonomsko-liberalne politike, sada se usled krize finansijskog tržišta koja je počela 2007. godine ponovo čuju glasniji povici za državnim intervencijama u tržište koje je u velikoj meri deregulisano. Nazire se povratak Kejnsu. To i nije toliko začuđujuće, jer ono što je Kejns napisao o međunarodnim finansijskim tržištima je sada aktuelnije nego ikada pre:

„Možda su špekulanti neškodljivi, poput mehura od sapunice na stalnoj struji preduzetničke strasti. Ali situacija postaje ozbiljna kada preduzetnička strast postane mehur od sapunice u viru špekulacija. Kada se kretanje kapitala u nekoj zemlji pretvori u nus-proizvod aktivnosti u nekoj kockarnici, verovatno je da će cela priča imati tužan kraj“ (Keynes 1966: 134)

Literatura koja
dalje razrađuje
ovu temu:

Reinhard Blomert
(2007), John Maynard Keynes, Rajnbejk.
Heinz-J. Bontrup
(2006), Keynes wollte den Kapitalismus retten. Zum 60. Todestag von Sir John Maynard Keynes, Bonn.

2.4. Idealni tipovi ekonomске teorije

U svakodnevnoj političkoj raspravi, misli Smita, Marksia i Kejsna su sveprisutne. Ako neki liberalni političar želi državu da svede na njene osnovne poslove i tvrdi da država nije deo rešenja problema, već da je država sama problem, onda taj stav odgovara misli Adama Smita. U vremenima neobuzdanog globalizovanog kapitalizma u kojima tržišta sve češće iskaču iz koloseka, Kejnsov pristup u smislu usmeravanja tržišne privrede ponovo postaje aktuelan. I kada se vide slike fabrika u zemljama u razvoju, u kojima radnici po 14 sati dnevno šiju odeću za platu koja predstavlja čistu eksplotaciju, ideja o Marksovim analizama postaje sve bliža.

To nije začudujuće, jer u pogledu idealnih tipova⁵ Smit, Marks i Kejns simbolizuju tri različita ekonomска pogleda na svet, koje politički tabori uvek onda ponovo koriste, kada se povede reč o pitanjima raspodele, o odnosu između tržišta i države i o drugim temama ekonomске politike. Tri idealna tipa mogu da se opišu na sledeći način:

1. Čist kapitalizam

1. Država ne treba da se meša u ekonomski procese. Težnja ka vlasništvu je generator ekonomskog delovanja i stoga u nju ne sme da se dira (liberalističko shvatanje, oslonjeno na Smita).

2. Antikapitalizam

2. Kapitalistički ekonomski sistem, koji se temelji na privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju i na konkurenciji, dovodi do eksplotacije i osiromašenja masa. Stoga, trebalo bi ga ukinuti (komunističko shvatanje, oslonjeno na Marksia).

3. Usmereni kapitalizam

3. Privredni poredak se temelji na svojini i tržišnoj ekonomiji, međutim država putem regulacije, preraspodele i makroekonomskog usmeravanja, dakle putem usmeravanja tražnje, interveniše u privredi. Garantuje se sigurnost vlasništva, ali ono je istovremeno *socijalno vezano* i predviđa obaveze prema zajednici (socijaldemokratija, oslonjena na Kejnsa).

⁵ *Idealni tipovi* ovde ima značenje kao kod sociologa Maksa Vebera, namerno i ciljano prenaglašavanje realnosti, kako bi isečci socijalne stvarnosti u mislima mogle da se urede i evidentiraju. *Idealno-tipski*, međutim, isto tako znači: u ovom uводу može da bude reči samo o kratkom uvidu pojednostavljenog karaktera.

Iz diskursa o ekonomskim teorijama postaje jasno: neobuzdano tržište zakazuje podjednako kao i pokušaji da se u potpunosti odustane od tržišnog mehanizma. Istorija nas uči da su propali i potpuni tržišni radikalizam i potpuno ukidanje tržišta. Kapitalizam mora da se usmerava i vodi, ako se žele ostvariti ciljevi socijaldemokratije. Godesberški program Socijaldemokratske partije Nemačke je 1959. godine na zalaganje Karla Šilera, tada uticajnog ekonomiste u redovima SPD-a, stigao do pogodne formule: „Što je moguće više tržišta, a planiranja koliko god je potrebno“.

Kao što je izloženo, potrebno je da se ovde izložene teorije ocene u okviru svog istorijskog konteksta. Istorija je pokazala da kapitalizam nije, kako je to prognozirao Karl Marks, propao usled svojih unutrašnjih protivurečnosti. Kapitalizam takođe nije uspeo da uspostavi stabilnu ravnotežu, kako je to očekivao Adam Smit, a XX vek je sa sobom doneo i stvaranje blagostanja za široke slojeve stanovništva, kakvo ranije nije bilo poznato, ali isto tako i socijalne stranputice i brojne krize. Kako ovaj trend može da se oceni sa stanovišta socijaldemokratije? Matijas Plaček, Pjer Štajnbrik i Frank Valter Štajnmajer u svojoj knjizi *Na visini vremena* koja je objavljena 2007. godine, nude moguć odgovor na ovo pitanje:

„Uskogrudom, ekonomističkom razmišljanju ortodoksnih marksista sa jedne strane i liberala sa druge, „revizionističke“ socijaldemokrate, okupljene oko teoretičara Edvarda Bernštajna, suprotstavljaju kako prednost politike tako i principa reforme i progrusa, kompromis i ravnotežu interesa iznad klasnih granica. Tamo gde se drugi uzdaju u samostalni tok ekonomskih i istorijskih snaga, socijaldemokrate se uzdaju u aktivno i pragmatično uređenje promena. Dinamiku tržišta su hteli da povežu ofanzivno sa socijalnim reformama i društvenom obnovom, da bi na taj način rast i blagostanje sistematski učinili dostupnim svim grupama stanovništva. Ne samo omogućiti da se povežu tržišna privreda, demokratija i socijalna kohezija, već i da se one političkim sredstvima čak dovedu u odnos pozitivnog naizmeničnog dejstva – upravo u tome se ogledao istorijski potpuno novi i jedinstven nacrt napretka socijaldemokratije s početka XX veka. Po prvi put je praktično i sa jedinstvenim uspehom pomireno ono što je istorijski stalno važilo za nespojivo i što se uvek koristilo u borbi protiv onog drugog: dinamična tržišna privreda, živa demokratija i socijalna kohezija. Sociolog Ralf Darendorf je stoga apsolutno bio u pravu kada je učvrstio pojам „socijaldemokratskog XX veka. [...] Danas mora

„Što je moguće više tržišta - a planiranja koliko god je potrebno“

Kakav odgovor nude socijaldemokratičari na ova pitanja?

*iznova jasno da se podseti koliko je teško bilo socijaldemokratiji da se izbori za pobedu protiv svog protivnika – i koliko su ugroženi plodovi ove pobjede u XXI veku. [...] I zato je hitno potrebno da se samouverena socijaldemokratija usredredi na činjenicu, od kolike ogromne važnosti i koliko je i dalje uzorna njena ideja o uspehu za svet XXI veka, a koja je razvijena preko rasprave sa marksističkom ortodoksijom i liberalnim načelom *laissez-faire*. Jer, na osnovnim unutrašnjim tenzijama između tržišta, demokratije i društva u periodu globalizacije se ništa nije promenilo.*

(Platzeck/Steinbrück/Steinmeier 2007: 19-21)

2.5. Ekonomija danas

Gde se nalazi ekonomска nauka danas?

*Teško pitanje:
primer*

*Bez preovlađujućeg
mišljenja: dva razloga*

*Prvo: nijedna nauka
ne počiva na
„kamenom temelju“*

Nakon predstavljanja istorijski najznačajnijih ekonomista, postavlja se pitanje gde se danas nalazi ekonomski nauka. Da je teško pronaći odgovor na ovo pitanje, pokazuje sledeća priča:

Povodom pristupanja Velike Britanije Evropskoj zajednici 1973. godine, u dnevnom listu *London tajms* izašao je autorski prilog koji je potpisalo 154 ekonomista sa sadržajem da će članstvo u EZ Velikoj Britaniji verovatno doneti više negativnih nego pozitivnih efekata. Narednog dana objavljen je stav 142 (drugih) ekonomista, u kome je bilo reči o tome da će pristup Velikoj Britaniji ekonomski doneti više koristi nego nedostataka. Potom je objavljeno pismo čitaoca, u kome se iznosi pretpostavka da ekonomiste Velikoj Britaniji ekonomski verovatno donose više nedostataka nego prednosti (citat prema Wagner/Wiegard 2002: 773).

Ova anegdota pokazuje da očigledno u ekonomskoj nauci ne postoji preovlađujuće mišljenje. Iza toga stoje pre svega dva razloga:

Kao prvo, ekonomija kao i svaka druga nauka po rečima filozofa Karla Popera nije sazdana na kamenom tlu nego na močvari. To znači da su podaci, činjenice i zapažanja, iz kojih ekonomisti izvlače svoje zaključke, zavisе jednostavno od pozicije posmatranja ili da jednostavno mogu da budu netačni.

Kao drugo, ekonomski nauka je u posebnoj meri vezana za određeni sistem vrednosti. Za razliku od prirodnih nauka, njene prepostavke i teorije određuju slike o ljudima i društvima. Ekonomista koji smatra da je čovek *homo oeconomicus* koji gleda da maksimira profit, doći će do drugaćijih ocena od ekonomiste koji čoveka shvata kao socijalno i složeno biće.

Otrežnjavajući podsetnik da se u nauci o ekonomiji koja se navodno temelji na čvrstim činjenicama krije i puno ideologije i da iz tog razloga preporuke ekonomista stalno treba kritički preispitivati, objavio je ekonomski novinar Andreas Hofman.

„Ne mogu da uđem u avion a da ne pomislim na subvencije. Ekonomisti mrze subvencije. Subvencije potiču iz carstva zla, jer parališu ekonomiju. Ali bez subvencija ne bi leteo nijedan Erbas. Jedini razlog zbog kojem možemo danas da letimo Erbasom je što su neke glavešine u državi odlučile da treba da se grade avioni. U suprotnom, Boing bi vladao vazduhom kao Bil Geits kompjuterskim svetom. [...] Ili moć sindikata. Navodno, sindikati umanjuju uspehe firmi. Ali, zašto onda upravo nemački proizvođač automobila, graditelji mašina i metalska i elektro preduzeća beleže svetski uspeh? Zapravo bi morala da propadnu, pošto su sindikati u tim preduzećima najjači. [...] Inače, ukazivanje na praksu je kod pravih stručnjaka za ekonomiju od izuzetno male koristi. Onda od ekonomiste dobijete negodujući pogled, iza koga sledi rečenica, da nije reč samo o realnosti, već o „pristupu ekonomskoj politici“. [...] Ali, zašto često nije ispravan ni pravac na toj mapi? Prvi svetski rat nikada nije smeо da izbije, pošto su ga ekonomisti ocenjivali kao neisplativog. Osam dana pre Crnog četvrtka u oktobru 1929. godine ekonomista - zvezda Irving Fišer je izjavio da nikada neće doći do berzanskog kraha. Ni jednu jedinu od pet rece-sija u Nemačkoj nikada nije predskazao nijedan ekonomista, a ni nagli razvoj interneta u devedesetim godinama takođe. U jesen 2002. godine instituti su za 2003. godinu predviđali ekonomski rast od 1,4%, dok je privreda zapravo pala za 0,2%, a trenutno svi pokušavaju da odgonetnu zašto u Nemačkoj i dalje nastaju nova radna mesta i zašto ekonomija ponovo beleži rast. Nafta je preskupa, a Angela Merkel će upropastiti reforme.“

(Objavljeno u „Süddeutsche Zeitung“ 16. septembra 2006)

Drugo: ekonomski izjave se vezuju za sisteme vrednosti

*Ekonomija nije
egzaktna nauka*

*Posledica:
obelodaniti
vlastiti stav*

*Dva tabora: politika
ponude i tražnje*

*Politika ponude:
Adam Smit,
Dejvid Rikardo,
Džon Stjuart Mil*

Dakle, činjenica je da ekonomija nije egzaktna nauka, koja može da ponudi precizne prognoze, već ona na osnovu prepostavki postavlja manje ili više uverljive empirijski potkrepljene teze.

Kakav zaključak može da se izvuče iz ove spoznaje? To sigurno nije zaključak da bi iz tog razloga ekonomskoj nauci trebalo da se ospori naučni karakter ili da njeni iskazi mogu da se tumače potpuno proizvoljno. Međutim, važno je da ekonomisti uvek otvoreno istaknu svoje stanovište od koga polaze i da ko god kasnije da čita njihove rezultate iste u tom svetlu može da odredi i protumači u tom kontekstu.

Danas se tabori ekonomске nauke grubo dele na politiku ponude i politiku tražnje – među kojima naravno postoje i tekući prelasci i podudaranja.

Politika ponude

Ekonomска politika koja je usmerena ka ponudi nadovezuje se na tradiciju klasične teorije Adama Smita, koju su nastavili ekonomisti Dejvid Rikardo, Džon Stjuart Mil i drugi. Politički zahtev koji proističe iz ove državno-kritičke i tržišno-liberalne teorije glasi da se za preduzeća stvore što je moguće bolji uslovi pod kojima ona mogu da ostvare što bolje prinose na kapital. Otuda i naziv *politika ponude*: cilj je optimirati ponudu robe i usluga. Iz toga, kako smatra teorija, automatski će se javiti i tražnja. Smatra se da država što manje treba da interveniše na tržištu. Subvencije, javna svojina i propisi treba da se minimizuju, a porezi i doprinosi za socijalno treba da se drže na što nižem nivou. Centralna banka obezbeđuje stabilnost novčane vrednosti, međutim ne interveniše u cikluse konjunkture.

Politika potražnje

Ekonomsku politiku koja se orijentiše prema potražnji utemeljio je Džon Mejnard Kejns. Ona se oslanja na aktivnu ulogu države u cilju podsticanja zapošljavanja i usmeravanja konjunkture. Pri tome je od centralnog značaja, da se obezbedi stalna tražnja u okviru privrede. U tu svrhu, plate moraju da porastu najmanje onoliko koliko i produktivnost. Henri Ford, koji je u svojim preduzećima uveo masovnu proizvodnju i time omogućio skok produktivnosti, zbog brige o tranziji se zalagao, na primer, za veće plate. Njemu se pripisuje citat: „Automobili ne kupuju automobile“.

Kada se smanje privatna potrošnja i investicije, država mora da interveniše putem investicionih programa i mera koje zahtevaju brojna radna mesta. Usled ove pojačane potražnje, preduzeća ponovo počinju više da ulažu, stvaraju se radna mesta i raste privatna tražnja. Centralna banka bi u kriznim vremenima trebalo da podrži oživljavanje privredne aktivnosti putem smanjenja kamatnih stopa i povećanja ponude novca.

Razlike

Centralno obeležje kojim se razlikuju ekonomска politika orijentisana prema ponudi i ona koja je orientisana prema tražnji jeste ocena značaja zarada. U prvoj se zarade smatraju opterećujućim faktorom troškova koji posebno u kriznim vremenima mora da se smanji. A druga tumači, za razliku od toga, zarade kao odlučujući faktor tražnje u nekoj privredi, koji u fazama pada privredne aktivnosti mora da se poveća, kako ne bi upali u silaznu spiralu, kao što je to bio slučaj tokom svetske ekonomске krize iz dvadesetih godina prošlog veka. Neki ekonomisti i nedostatak potražnje smatraju razlogom za stagnaciju u Nemačkoj između 2001. i 2005. godine. Usled kombinacije dugogodišnjeg ograničavanja plata i pada javnih investicija, naglo je opala tražnja na unutrašnjem tržištu, što je opteretilo nemačku privredu. Radi izlaska iz krize, zahtevani su povećanje plata i javni programi podsticanja konjunkture (Horn: 2005). Međutim, kod politike tražnje javljaju se dva problema: prvo, u praksi se pokazalo kao teško izvodljivo da se javni dug kreiran kontinuiranim deficitima u budžeta, zaista otplaćuju u ekonomski povoljnijim periodima. I to je razlog iz kojeg je teret javnog duga rastao sve više. I na kraju, manevarski prostor za konjunkturne programe i političko uređivanje postaje sve manji. A kao drugo, prilikom povezivanja stimulisane tražnje i politike centralne banke koja je ubacivala novac na tržište, delimično je dolazilo do pokretanja spirale rasta zarada, što je opet

Politika tražnje:

Džon Mejnard Kejns

*Razlika u stavu o
zaradama*

**Literatura u kojoj
se dalje razrađuje
ova materija:**

*Dobar pregled i
kontekst ove debate
izloženi su u knjizi
Petra Bofingera
„Grundzüge der
Volkswirtschafts-
lehre“ (2007) koja
se preporučuje za
čitanje i koja je laka za
razumevanje.*

*Od kejnzijanizma
sedamdeseti-
hih godina do
Vašingtonskog kon-
senzusa u devede-
setim godinama*

*Nemački
ekonomisti:
uglavnom
orijentisani ka
politici ponude*

za sobom povlačilo inflaciju. To je, međutim, isto vodilo i do toga da je inflacija brzo gutala i te veće zarade. Istovremeno bi usled inflacije dolazilo do *štедnje iz straha*, što je dovodilo do stagnacije potrošnje. Logični rezultat ovog razvoja je krajem sedamdesetih godina prošlog veka bila fatalna kombinacija stagnacije i inflacije – takozvana stagflacija.

Koja od ove dve teorije ima jači uticaj? Kao što je gore već opisano, nakon svetske ekonomske krize dvadesetih godina do sedamdesetih godina prošlog veka, Kejnzijska ekonomska politika potražnje dominirala je na međunarodnom planu. Kao reakcija na stagnaciju svetske privrede i inflaciju koja je krenula da se širi (stagflacija), krajem sedamdesetih godina je, međutim, neoklasistička politika ponude doživela renesansu. Na čelu politike ponude tokom osamdesetih godina prošlog veka nalazio se Ronald Regan u SAD i Margaret Tačer u Velikoj Britaniji, a u blažem obliku i Helmut Kol u Nemačkoj. Tokom devedesetih godina se ovaj ekonomsko-politički pravac odrazio u doktrini Vašingtonskog konsenzusa i još je više raširen na međunarodnom planu. Politika liberalizacije je propagirana pre svega preko Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda, koji su zahtevali smanjenje poreza, privatizacije, deregulaciju, slobodnu trgovinu i smanjenje subvencija: geslo je bilo ojačati tržište i potisnuti državu. Nekadašnji glavni ekonomista Svetske banke i nobelovac Džozef I. Štiglic je u međuvremenu postao čuveni kritičar Vašingtonskog konsenzusa. On smatra da je reč o slepom poverenju u ideologiju koja nije pokrivena empirijskim nalazima. Postoje države koje su se držale recepata tržišne liberalizacije i koje ekonomski stagniraju, dok su druge sa snažnijom koordinacijom i usmeravanjem tržišta socijalno i ekonomski uspešne (Stiglitz: 2002).

Čini se da je većina nemačkih ekonomista za sada naklonjena politici ponude. Kada je koalicija socijalista i ekološke zelene stranke 2005. godine razmišljala da pokrene manjkavu potražnju putem javnih rashoda, da prema tome vodi klasičnu Kejnzijsku politiku, preko 250 profesora ekonomije u *Hamburškom apelu* zahtevalo je ekonomsku politiku orijentisani prema ponudi. Naučnici ekonomije koji se izjašnjavaju u koristi politike orijentisane prema tražnji, tokom proteklih godina su bili u defenzivi, mada sada opet postaju glasniji.

Putem Kejnsove teorije tražnje može na primer da se objasni, zašto je kriza finansijskog tržišta 2008. godine toliko brzo i duboko prodrla u realnu privredu i pokrenula svetsku recesiju. U skladu sa time, mnoge zemlje su reagovale klasičnom kejnsijanskom politikom stimulisanja tražnje putem povećanja javnih rashoda i jačanja kupovne moći širokog stanovništva.

Kriza finansijskih tržišta i ekonomска kriza су од 2008. године dovele до снажног заокreta у начину размишљања. Чак и председник upravnog odbora Dojče banke, Jozef Ackerman, сада сматра: „Više ne verujem u snage samoizlečenja tržišta“ (Ackermann: 2008), и захтева globalni finansijski nadzor. Tržišni radikalisti су поново у defenzivi, а поново се откривају Kejnsova учења. Јер njегове теорије објашњавају тешку кризу и покazuју могуће puteve за нено prevazilaženje.

Aktuelnost Kejnsa nije никаква slučajnost, jer на kraju је njegovo главно дело *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca* rođena tokom svetsке ekonomске кризе из тридесетих година прошлог века, која delimično podsećа на садашње stanje. I tada је као и данас konjunktura kolabirala u isto vreme шиrom света што је pokrenulo negativnu spiralu ka dole. Usled nedostatka kupovne моћи и из straha од још dublje krize, privatna домаћinstva су smanjivala потрошњу, preduzeća су izbegavala investicije, а банке су скоро obustavile давање kredita. Proizvodnja i dalje opada, usled чега се губи и број радних места, а потрошња dalje opada. Kriza tridesetih godina окончана је тек путем проширења mera regulisanja tržišta i državnim programima intervencije која су се темељила на Kejnsu.

Kako može da se objasni uzrok aktuelne krize на američkom tržištu nekretnina? Tamo se stvorio ogroman mehur spekulacija, koji je међunarodni bankarski систем doveo na rub kolapsa. Kejnov učеник Hajman Minski daje uverljivo објашњење, oslanjajući сe на свог уčитеља (Minsky: 1986). Tokom dugotrajnih faza ekonomskog rasta povećavaju сe и pohlepa i склоност ка ризицима. У потрази за увећавањем добити, ulazi сe у све веће ризике. Utakmica između banaka оve navodi да путем нових finansijskih proizvoda zaobilaze propise, kako bi finansirale riskantne investicije. Kada сe nagomila previše rizika, kuća од karata сe ruši, што сe zapravo i dogodilo. Kao решење, Minski захтева да држава uredi ситуацију, како би заштитила tržište od себе самог и како би сe izbegle finansijske krize. Razlaz sa neregulisanim globalnim finansijskim tržištim, Kejns je zah-

tevao još 1926. godine u svom eseju *Kraj laissez-faire* (Keynes: 1926). Praktično, on je učestvovao i u izradi pravila igre na svetskom finansijskom tržištu. Između ostalog, on se angažovao i na konferenciji u Breton Vudsu, gde je izrađen poredak za svetska finansijska tržišta, koji je obezbedio nekoliko decenija stabilnosti. Ova tema je sada ponovo dospela na međunarodnu agendu. Skup G20 ekonomski najznačajnijih 20 zemalja u aprilu 2009. godine u Londonu označen je i kao pokušaj drugog Breton Vudsa. Tamo su preduzeti mali ali važni koraci u tom pravcu: usvojena su globalna pravila za hedž fondove i agencije za rangiranje i ureden je forum za finansijsku stabilnost pri Međunarodnom monetarnom fondu.

**Literatura koja
dalje razrađuje
ovu tematiku:**

*Michael Dau-
derstädt (2009),*

*Krisenzeiten: Was
Schulden vermögen
und was Vermögen
schulden, Fried-
rich-Ebert-Stiftung
(izdv.), Bonn*

Koji put sada prema Kejsnu vodi iz krize? Po pravilu, ciklusi privrene aktivnosti treba da se regulišu preko politike kamtnih stopa. U skladu sa time, centralne banke su kao reakciju na krizu 2008. godine širom sveta smanjile kamatne stope. Međutim, usled dubine krize, ova mera nije razvila uobičajeno dejstvo, već se novac gomilao; onako kako je to Kejns predviđao za posebno teške krize. Da bi nadoknadio nedostatak privatne investicije i potrošnju, koje se usled toga smanjuju, Kejns govori u prilog državnih investicija koje se finansiraju zaduživanjem. Tako su reagovale brojne zemlje 2008. i 2009. godine sa klasičnom kejnsijanskom politikom stimulisanja tražnje putem povećavanja javnih rashoda i jačanja kupovne moći širokog stanovništvo u do tada neviđenim dimenzijama. Nakon što su u SAD, Kini i u evropskim državama usvojeni već delimično značajni konjunktturni paketi, ekonomski najjače zemlje u aprilu 2009. godine prilikom samita G20 dogovorile su se da širom sveta u privredu upumpaju 1,1 biliona SAD dolara, kako bi je pokrenule. Socijaldemokratski ministar finansija Velike Britanije, Alister Darling, prilikom proglašenja ovog paketa konjunkture svoje vlade izričito se pozvao na Kejnsovnu teoriju.

Instituti za ekonomска istraživanja često zastupaju određeni načelni pravac (orientisan ka strani ponude ili strani tražnje) u okviru ekonomске teorije i time se orientišu prema jednom od pomenutih. I pet velikih instituta za ekonomска istraživanja u Nemačkoj mogu da se podele na one koji su više *orientisani ka ponudi* ili *orientisani ka tražnji*. Svojom istraživačkim radom, oni imaju uticaj na ekonomsko-političku debatu koji nije za potcenjivanje. Stoga bi trebalo da budu poznata njihova osnovna ekonomска uverenja koja treba stalno imati na umu prilikom evaluacije njihovih analiza i preporuka. Ali svih pet instituta isto tako sarađuju, pre svega oko izrade prognoza o kon-

junkturama, koje služe kao osnove za utvrđivanje javnih budžeta i utiču na planiranje mnogih preduzeća.

- Nemački institut za ekonomski istraživanja (DIW) u Berlinu, na čijem čelu se nalazi prof. Klaus Cimerman (www.diw.de), više je orijentisan ka strani tražnje.
- Institut za ekonomski istraživanja IWH u Hale/Zale, na čijem čelu se nalazi prof. Ulrich Blum (www.iwh.de) više je orijentisan ka strani ponude.
- Institut za svetsku ekonomiju (IFL) u Kili, kojim rukovodi prof. Denis J. Snouer (www.ifw.de), orijentisan je ka strani ponude.
- Rajnsko-vestfalski institut za ekonomski istraživanja (RWI) u Esenu, na čijem čelu se nalazi prof. Kristof M. Šmit (www.rwi-essen.de), orijentisan je ka strani ponude.
- Institut za ekonomski istraživanja službeno registrovano udruženje (IFO) u Minhenu, na čijem čelu se nalazi prof Hans-Verner Zina (www.ifo.de), orijentisan je ka strani ponude i od svih pet instituta verovatno onaj sa najliberalnijim tržišnim stanovištem.

Uz to idu orijentisani ka strani ponude i *Institut nemačke ekonomije Keln* (IW) na čelu sa prof. dr Michaelom Hiterom (www.iwkoeln.de), koji je blizak poslodavcima, kao i instituti bliski sindikatima i orijentisani ka strani tražnje WSI (Institut za ekonomiju i socijalne nauke, načelnik prof. dr Hajde Pfar (www.wsi.de) i njemu pripadajući IMK (Institut za makroekonomiju i istraživanje konjunkture, na čelu sa dr Gustavom Hornom).

	Politika ponude	Politika tražnje
Osnovna ideja	Stvoriti što povoljnije uslove za preduzeća pod kojima bi mogla da ostvaruju visoke profite	Putem podrške zaposlenosti i upravljanja konjunkturom od strane države, obezbititi stalnu tražnju u privredi
Tradicija misli	Adam Smit, Dejvid Rikardo, Džon Stjuart Mil	Džon Mejnard Kejns
Shvatanje države	Pasivna država	Aktivna država
Viđenje zarada	Zarade su jedan od odlučujućih faktora troškova	Zarade su faktor na strani tražnje i moraju da rastu sa produktivnošću
Uloga centralne banke	Treba da obezbedi monetarnu stabilnost	Treba da obezbedi monetarnu stabilnost i obezbedi zaposlenost uz konstantan rast.
Karakteristično za period	Nakon 80-ih godina prošlog veka	Od 30-ih do 70-ih godina prošlog veka, i opet pojačano posle 2008. god.
Instituti	Institut za ekonomска istraživanja Hale (IWH) Institut za svetsku ekonomiju (IFW) Rajnsko-vestfalijski institut za ekonomска istraživanja (RWI) IFO Institut za ekonomска istraživanja, službeno registrovano udruženje (IFO) Institut nemačke ekonomije Keln (IW)	Nemački institut za ekonomска istraživanja (DIW) Institut za ekonomiju i socijalne nauke (WSI) Institut za makroekonomiju i istraživanje konjunkture (IMK)

Oblasti tenzija - tržište, saodlučivanje, regulisanje i političko upravljanje

Nakon razmatranja osnovnih ekonomsko-političkih teorija postavlja se pitanje, kako moderna ekonomска politika socijaldemokratije koja se vezuje za određene vrednosti može da se nadoveže na njih. Kompas u tom smislu nude orijentacije socijaldemokratije koje se objašnjavaju u naredna dva poglavlja. Ali na ovom mestu će biti predstavljeni odnosi tenzija, koji moraju da se opuste u duhu socijaldemokratije (vidi: Meyer 2005b: 67).

1. Produktivnost i rast naspram socijalne pravde i sigurnosti

Težnja ka ostvarivanju sopstvenog interesa i vlasništvu oslobađa ogromnu snagu, kako su to opisali Smit i Marks. Tržište i konkurenčija obezbeđuju da oskudni resursi dospeju damo gde mogu da se angažuju na najproduktivniji način. Taj princip se pokazao kao znatno efikasniji nego što to ikada može da postane planska privreda.

Sa druge strane, tržište stvara i nejednaku raspodelu, a usled svojih cikličnih oscilacija i neotpornosti na krize, koje je opisao Kejns, je ujedno i strukturno nestabilno. Zato treba odrediti politiku koja će definisati tržište na takav način da se ublaže krize. Država blagostanja mora da obezbedi ljudе od rizika tržišta. Preko progresivnog poreza na prihode (koji dakle rastu sa visinom prihoda) ali i porezima na nasleđe i imovinu, potrebno je uspostaviti pravednu raspodelu. A država treba da usmerava ekonomске cikluse putem politike rashoda, poreza i kamatnih stopa. To znači da se za vreme kriza privredne aktivnosti povećavaju javni rashodi, kako bi se potrošnja održala stabilnom i kako bi se putem povoljnijih kredita podstakla spremnost pojedinaca za ulaganjem.

2. Fleksibilnost i inovacije naspram zaštite zavisnog radnog odnosa i sveobuhvatne socijalne sigurnosti

Utakmica i konkurenčija s jedne strane vode ka inovacijama. Međutim, potrebno je amortizovati lomove i krize koji ih sa druge strane prate, tako što će zaposleni biti obezbeđeni putem zaštite od otkaza i socijalnih davanja. Duboke strukturne promene, kao na primer povlačenje rudarske industrije u

Ravnoteža tržišta, demokratije i socijalne kohezije

Rast i pravednost

Fleksibilnost i sigurnost

Rurskoj oblasti, mogu da se prevaziđu samo putem ciljane strukturne politike stvaranja novih radnih mesta.

3. Svojina i konkurenčija naspram socijalne inkluzije i regulisanja

Ekonomski poreci koji su se uglavnom odrekli svojinskih prava nad sredstvima za proizvodnju i konkurenčije - propali su. Svaki uspešni ekonomski poredak se temelji na svojini i konkurenčiji. To, međutim, privatnu svojinu ne oslobađa od socijalne odgovornosti. U tom smislu član 14 Ustava glasi: „Garantuju se svojina i nasledno pravo. [...] Svojina obavezuje. Njena upotreba treba ujedno da služi i dobrobiti društva.“ Da bi se obezbedilo poštenje na tržištu i da bi se izbeglo da pojedini akteri dominiraju tržištem, potrebno je da se reguliše konkurenčija.

4. Autonomna funkcija preduzeća naspram saodlučivanja i političkog određivanja okvira

Iz prava nad svojinom proističe i pravo na preduzetničko delovanje. Međutim, u odlučivanju unutar preduzeća ne treba da učestvuju samo vlasnici kapitala već i oni koji putem svoje radne snage doprinose stvaranju vrednosti. Zato se preduzetničke odluke ograničavaju putem saodlučivanja.

Iz toga proističu četiri dimenzije:

- određivanje okvira za vođenje politike;
- razvijanje tržišne logike;
- prava participacije i saodlučivanja;
- makroekonomsko regulisanje.

Sve zajedno to znači da u ekonomskom poretku koji se temelji na vrednostima socijaldemokratije, tržišna logika može da se razvija u jednom političkom okviru. Svojina obavezuje i ujedno je podvrgнутa i opštoj dobrobiti. To se, između ostalog, obezbeđuje na taj način, što u donošenju odluka u preduzećima ne učestvuju samo vlasnici kapitala, već i zaposleni. Stabilnost privrede obezbeđuje se putem makro-ekonomskog regulisanja, a to znači, da država putem svoje politike budžeta i kamatnih stopa utiče na stabilan rast i zapošljavanje.

Šta to znači za socijaldemokratiju?

- Ko se interesuje za ekonomski pitanja, taj bi trebalo da poznaje različite teorijske osnove i da bude u stanju da identifikuje različite ideološke pristupe.
- Socijaldemokratija se ne služi samo jednim, već nekolicinom teorijskih pristupa.
- U središtu se pri tome nalazi usmereni kapitalizam kako ga je zahtevao Kejns.
- Socijaldemokratija, međutim, prima k znanju i Marksov kritiku kapitalizma i efikasnost i produktivnost tržišta, kako ih je opisao Smit.
- Prema tome, ekonomski poređak bi trebalo da se temelji na konkurenciji i privatnoj svojini. Međutim, tržišta moraju da se regulišu, država mora aktivno da se bori protiv ekonomskih kriza, a moraju da budu obezbeđeni i saodlučivanje i participacija.

3. EKONOMSKI SISTEMI I EKONOMSKI PORECI

U ovom poglavlju čemo:

- razmatrati odnos kapitalizma i demokratije, koji je s jedne strane nategnut, a sa druge strane se međusobno podupiru;
- opisati različite vrste kapitalizma, koje se razlikuju po stepenu koordinacije;
- objasniti pojam *socijalna tržišna privreda*;
- izložiti kakve pozitivne uticaje i kakve nedostatke uzrokuje globalizacija sa stanovišta socijaldemokratije.

3.1. Kapitalizam i demokratija

Da li
„super-kapitalizam“
razara
demokratiju?

„Da li super-kapitalizam razara demokratiju?“ pitao je *Manager magazin* na svojoj naslovnoj strani u martu 2008. godine. Uz to je prikazan i skakavac. U odgovarajućem glavnom članku se navodi, da bi globalizovana tržišna privreda⁶ mogla da poništi verodostojnost demokratije. Potom se izvodi analiza, da mnogi građani više ne veruju da mogu da izađu kao pobednici iz globalizovane privrede. Usled toga vlasta mišljenje da se gubi i poverenje u ekonomiju i politiku.

Ovaj članak u *Manager magazinu* time tematizuje načelan napregnut odnos između demokratije i kapitalizma.

⁶ Tržišna privreda ili kapitalizam – da li postoje razlike u značenju? Po sadržaju, oba pojma se odnose na ekonomski sistem koji se temelji na svojini i konkurenциji. U jezičkoj upotretbi se često dolazi do zaključka, da *tržišnu privredu* kao izraz češće koriste zagovornici liberalnog ekonomskog sistema, dok se izraz *kapitalizam* pre koristi od strane glasova koji su kritički opredeljeni prema tržištu. U ovoj knjizi se međutim koriste oba izraza, a da pri tome to nije zamišljeno kao prikriveno deklarisanje za neku određenu ideologiju.

Nastanak demokratije i kapitalizma su istorijski tesno povezani jedan za drugi. Demokratije su često uvođene u sprezi sa nastankom slobodnih tržišta. U Evropi XVIII i XIX veka, najpre se čuo povik za individualnom slobodom i ekonomijom koja bi se temeljila na konkurenčiji i privatnoj svojini (vidi poglavlje 2 - izlaganje o Adamu Smitu). Paralelno sa ovim zahtevom razvijala se i želja za pravnom sigurnošću i predstavljanjem građana u državi. Prva demokratija novog veka nagovršena je putem sticanja nezavisnosti Sjedinjenih Američkih Država sa uzvikom: „No taxation without representation!“ (nema plaćanja poreza bez učestvovanja u vlasti) – dakle sa zahtevom da ekonomski i politička participacija idu zajedno jedna sa drugom. Nakon 1989. godine i u postkomunističkim državama su ekonomski liberalizacija i demokratizacija išle ruku pod ruku.

Dugo se činilo jasnim da su demokratske države načelno i ekonomski uspešnije od nedemokratskih sistema. Činilo se da to dokazuju prosperitet zapada i ekonomski neuspeh Istočnog bloka. U međuvremenu, međutim, može da se konstatuje da sada postoje i države koje nisu demokratski uređene, a ipak su u stanju da pokažu visok ekonomski rast u jednom kapitalističkom ekonomskom sistemu. Najčešće pominjani primer za to je Kina, koja se ekonomski razvija otkad se od kraja sedamdesetih godina prošlog veka menja u kapitalističku državu, a da se u tom procesu ne pristupa pokretanju demokratskih procesa. I u nekim drugim državama (još?) ne može da se posmatra sinhrono kretanje ekonomski i političke liberalizacije. To se potkrepljuje između ostalog i putem Indeksa *Economic Freedom of the World* koji se objavljuje jedanput godišnje, a koji ocenjuje ekonomski i političke slobode. Na prva dva mesta ekonomskih sloboda nalaze se Hongkong i Singapur.

Treba konstatovati da (još uvek?) postoje autoritarne države sa centralno planskim ali i kapitalističkim sistemom privrede. Svaka demokratska država koja postoji, međutim, isključivo se temelji na tržišnoj privredi.

Pri tome, odnos između demokratije i kapitalizma ni u kom slučaju nije liшен napetosti. Demokratija počiva na jednakosti - *one man, one vote* – svacičiji glas ima istu težinu. Tržišna privreda se temelji na nejednakosti.

U kapitalističkom ekonomskom sistemu se *kolač* koji se proizvodi deli na komade različite veličine. Mada može da se interveniše u vidu preraspodele, ali kada bi to išlo toliko daleko da svako dobije podjednako veliko parče, ne bi više postojali ni podsticaji npr. da se povećava produktivnost.

*Nejednakost može
da dovede do
„defektnih“
demokratija*

Nejednakost može između ostalog da dovede do toga da ekonomski jaki akteri razviju tako moćne pozicije blokiranja određenih promena, usled čega nastaje *defektna demokratija*. Politikolog Wolfgang Merkel taj pojam definiše na sledeći način: "Defektne demokratije su sistemi vladavine koje karakteriše postojanje uglavnom funkcionalnog demokratskog izbornog režima u cilju regulisanja pristupa vlasti, koji međutim usled poremećaja logike funkcionisanja jednog ili više ostalih delova režima gube svoje komplementarne potpore, koje su u funkcionalnoj demokratiji neophodne da bi se obezbedili sloboda, jednakost i kontrola" (Merkel i dr. 2003: 66).

*Faktori remećenja
demokratije*

To znači da se održavaju izbori i da su prisutni drugi elementi demokratije, ali da ih remetilački faktori potkopavaju. To je na primer slučaj onda kada je jedan akter u društvu ekonomski toliko moćan da može da blokira izvršenje kolektivnih odluka. Primer: može se zamisliti investitor, koji može da ucenjuje društvo putem odluke o određivanju sedišta preuzeća tako što preti povlačenjem kapitala da bi dobio političke ustupke, kao na primer povlašćenu primenu ekoloških ili radnih standarda. To bi značilo povredu demokratskih principa.

*Odnos demokratije i
tržišnog kapitalizma
prema teoriji T. Majera*

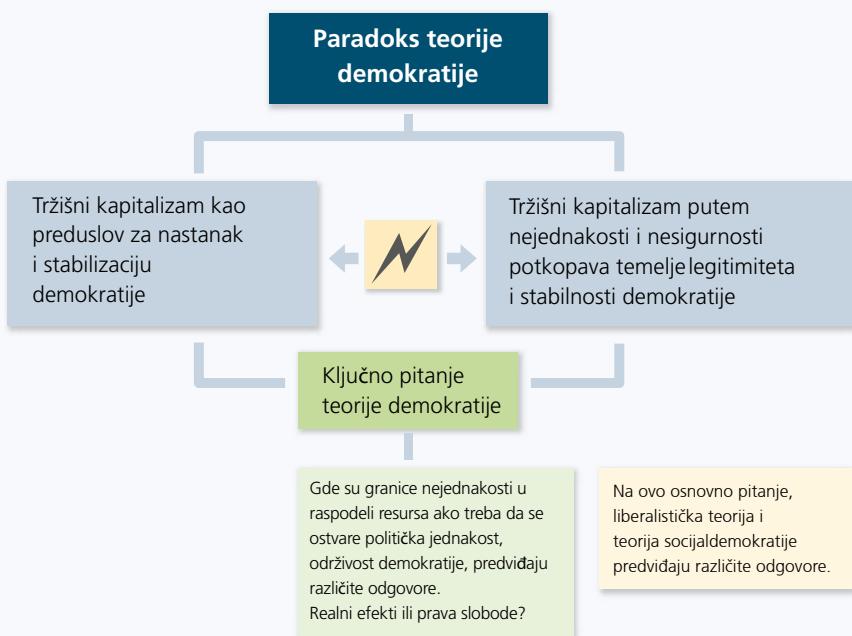
U tomu o osnovama ove edicije čitanki, na strani 62-66 i str. 89, na osnovu *Teorije socijaldemokratije* Tomasa Majera prikazuje se odnos tenzija između demokratije i tržišnog kapitalizma.

*Paradoks
demokratije*

Prikaz na str. 47 pokazuje paradoks demokratije: kapitalizam je prema tome s jedne strane preduslov demokratije. S druge strane nedovoljno regulisano tržište može da stvori uslove, koji bi mogli da budu u suprotnosti sa participacijom svih ljudi i time da dovede do defektne demokratije.

*Milton Friedman:
tržišna privreda vodi
do demokratije*

Upravo to kao i svest o rizicima koje kapitalizam donosi demokratiji, socijaldemokratiju diferencira od liberalističke demokratije. Liberalistički ekonomisti poput Miltona Fridnama tvrde da tržišna privreda vodi i ka političkoj slobodi i demokratiji.

Prikaz 4: Paradoks teorije demokratije

Pri tome je on sam dao empirijski kontra-primer. Na zaprepašćenje brojnih svojih kolega, Fridman je sedamdesetih godina prošlog veka bio konsultant brutalne vojne hunte u Čileu. Diktator Augusto Pinoče je primenio Fridmanove recepte ekstremnog kursa liberalizacije privrede. Međutim, za razliku od onoga šta je liberalistički ekonomista očekivao, to nikako nije dovelo do većeg stepena političkih sloboda, a kamoli do demokratizacije. Naprotiv: ekonomski uspon je stabilizovao diktaturu. Čile je kasnije nego druge države Latinske Amerike ponovo postao demokratska zemlja.

Otkud da odnos tenzija između kapitalizma i demokratije ponovo dobija sve veću pažnju i da se čak u ekonomskim magazinima o njima diskutuje? Američki ekonomista i nekadašnji ministar rada u Klintonovoj vladi, Robert Rajh, u svojoj knjizi „Super-kapitalizam – kako ekonomija potkopava našu demokratiju“ objavljenoj 2008. godine nudi odgovor na ovo pitanje. On fazu od posleratnog vremena do osmdesetih godina prošlog veka opisuje kao godine skoro zlatne ere umere-

Kontra-primer: Čile

Aktuelnost teme
„demokratija i kapitalizam“

nog kapitalizma (ovaj izraz skoro se koristi zato što ni taj period ne treba gledati nekritički; Robert Rajh u tom kontekstu podseća na manjkave prilike za participaciju žena i manjina u ekonomiji). U zapadnim društvima posleratnog perioda, mogli su da se postignu rast životnog standarda i minimalni socijalni standardi u konsenzusu između sindikata, poslodavaca i vlasti. U poređenju sa prethodnim godinama ekonomije *laisser-faire*, to je bio ogroman napredak. Međutim, u *super-kapitalizmu* globalizovanih privreda, razlike u prihodima ponovo se povećavaju. Prava zaposlenih i socijalni standardi su ponovo ugroženi, a socijalna odgovornost preduzeća se smanjuje. Robert Rajh dolazi do slične analize kao i na početku citirani *manager magazin* i Tomas Majer: centrifugalne sile tržišta mogu da potkopaju demokratiju. Robert Rajh se stoga zalaže za snažnije fiksiranje tržišta putem regulisanja i putem jačanja prava zaposlenih.

Super-kapitalizam je izraz koji je odredio Robert Rajh, a koji treba da opiše razvoj kapitalizma u uslovima globalizacije.

3.2. Koordinisani i nekoordinisani kapitalizam

U drugom poglavlju ove knjige su na osnovu ekonomista Smita, Marksia i Kejnsa predstavljeni idealni tipovi ekonomskih sistema. U realnom svetu postoji veliki broj mešovitih modela. Peter A. Hol i Dejvid Soskajs (David Soskice, 2001), u zapadnim industrijskim nacijama su identifikovali dva modela, koje u svojoj knjizi *Varijante kapitalizma* nazivaju nekoordinisanim i koordinisanim kapitalizmom. Ovaj pristup u velikoj meri može da posluži kao objašnjenje prilikom analize i ocene ekonomskih sistema.

Pri tome se razlikuju ekonomski sistemu na osnovu sledećih dimenzija:

- finansijski sistem;
- radni odnosi;
- sistem školovanja i obrazovanja;
- međusobni odnosi između preduzeća.

Nekoordinisani kapitalizam

Liberalni, nekoordinisani kapitalizam se u ovim dimenzijama karakteriše na sledeći način:

- Finansijski sistem: finansiranje preduzeća se u velikoj meri vrši preko tržišta kapitala (akcije). To znači da preuzetnici postupaju u skladu sa principom *shareholder-value* (prevedeno otprilike *stvaranje vrednosti za vlasnike u dela*.) Vlasnici kapitala su pri tome i spremni da ulažu u rizična preduzeća, i tako špekulišu ne bi li što pre ostvarili visok profit.
- Radni odnosi: radni odnosi su uglavnom kratkoročni (eng. *hire and fire*) a zaštita od otkaza je slaba. Plate se ugovaraju individualno ili na nivou preduzeća. Udruženja poslodavaca i sindikati su relativno slabi.
- Sistem školovanja i obrazovanja: obrazovanje je uglavnom usmereno na pružanje opštih znanja. To znači da se za vreme obrazovanja uglavnom stiču opšte kvalifikacije koje nisu direktno povezane sa poslom. Time se olakšava mobilnost na tržištu rada između različitih profesija, ali isto tako to znači i nedostatak u pogledu specifičnog profesionalnog znanja.
- Međusobni odnosi između preduzeća: retka su povezivanja preduzeća (kada na primer preduzeća uzajamno popunjavaju mesta u svojim nadzornim odborima) i saradnje na nivou sektora (na primer kada je reč o istraživačkom radu). Granska udruženja su više lobisti za svoja sopstvena preduzeća, a ne akteri koji snose odgovornost za celokupno društvo.

Ovakav sistem je fleksibilan i u stanju da se brzo prilagodi. To znači, da ovaj model produktivnosti pogoduje inovacionim industrijama, ali je istovremeno i nestabilniji i nesigurniji za zaposlene.

Koordinisani kapitalizam

Koordinisani kapitalizam se karakteriše na sledeći način:

- Finansiranje se po pravilu vrši putem bankarskih kredita. To je *strpljiviji* kapital nego što je to slučaj u modelu *Shareholder value*, i u većoj meri se zasniva na dugoričnim investicijama. Međutim, ovaj oblik finansiranja preduzeća ne sputava već formiranim akterima na tržištu, kao što su preuzetnici da

Finansijski sistem

Radni odnosi

Sistem školovanja i obrazovanja

Međusobni odnosi između preduzeća

Finansijski sistem

Radni odnosi

pribave kapital. Menadžment se ne kontroliše i ne ocenjuje samo od strane tržišta, već i od strane drugih aktera kao što su banke, zaposleni i državni akteri (model *stakeholder*).

Sistem školovanja i obrazovanja

- Plate se na koordinisan način ugovaraju iznad nivoa pojedinačnih firmi za ceo sektor (granski kolektivni ugovori). Preovlađuju radni odnosi koji su dugo-ročnog tipa. Stabilnost i socijalna ravnoteža su povezani jedno za drugo. Postoje dobro organizovana udruženja poslodavaca i sindikata kao i princip saodlučivanja zaposlenih u preduzećima.
- Model obrazovanja povezuje kvalifikacije specifične za firme sa kvalifikacijama za celi sektor, a nosioci su vrhunska udruženja zaposlenih i poslodavaca (dualni sistem obrazovanja). Na taj način se stiče znanje specifično za određene firme i sektore.

Međusobni odnos između preduzeća

- Međusobni odnosi između preduzeća: česta su povezivanja između preduzeća u vidu uzajamnog učešća u kapitalu. Sektorska udruženja igraju važnu ulogu u političkom sistemu.

Koordinisani kapitalizam odlikuju visok stepen stabilnosti i manja dinamika i fleksibilnost nego što je to slučaj kod nekoordinisanog kapitalizma. U ovom sistemu, postojeće linije i procesi proizvodnje skloniji su da se menjaju kontinuirano i u pravcu usitnjavanja. Inovacije slede u manjim koracima. Sistem se samo sporo prilagođava novim problematikama.

Korist od razlikovanja

Oba sistema imaju specifične prednosti i nedostatke. U pogledu efikasnosti i konkurentnosti, nijedan model nije načelno nadmoćan nad drugim. Razlikovanje donosi spoznaju iz dva razloga:

1. Ovim modelom može da se objasni zašto se formiraju različiti modeli proizvodnje. Anglosaksonske zemlje sa njihovim fleksibilnim tržištima rada i lakim pristupom rizičnom kapitalu pogoduju inovativnim industrijama, na primer u informacionoj tehnologiji. Tako da nije slučajno što su informatičke firme kao *Google*, *Microsoft* i niz novoosnovanih preduzeća smešteni u SAD. Zemlje koordinisanog kapitalizma kao Švedska i Nemačka imaju izuzetno konkurentnu industriju, na primer u automobilskom sektoru ili u oblasti mašinogradnje. Tamo se proi-

zvode dobra koja na osnovu angažovanog kapitala zahtevaju izuzetno dugoročne periode planiranja. U tim industrijskim sektoru dolazi do revolucionarnih promena procesa proizvodnje već je naglasak na inkrementalnom napredovanju. Ovi faktori daju prednost onim destinacijama koje raspolažu dobro obučenom radnom snagom, koja dugoročno ostaje u svom preduzeću i gde je obezbeđen pristup *stabiljivom* kapitalu.

4. Ova dva modela se razlikuju u normativnom smislu. Vrednosti socijaldemokratije se u većoj meri ostvaruju u zemljama koordiniranog kapitalizma. Dugoročni odnosi zapošljavanja zaposlenima daju veću sigurnost u poređenju sa tržištem rada koje se temelji na principu *zaposli i otpusti* (eng. *hire and fire*). Isto tako preduzeća, koja ulažu dugoročno i nisu vođena idejom stvaranja profita u što kraćem roku kao osnovnim ciljem, u većoj meri pogođuju stabilnjem svetu rada.

*Normativni
nivo*

Socijalna tržišna privreda: Za nemačku varijantu koordinisanog kapitalizma, u posleratnom periodu se ustalo pojam *socijalna tržišna privreda*, ili kao aluzija na nekadašnje sedište vlade Savezne Republike Nemačke *Rajnski kapitalizam*. Socijalna tržišna privreda je bila reakcija na socijalne stranputice industrijalizacije, s jedne, i strahote diktature NS, sa druge strane. Ona predstavlja pokušaj trećeg puta između neobuzdanog kapitalizma i socijalističkog ekonomskog poretka. Privlačnost te ideje u posleratnom periodu nikako nije bila za potcenivanje. Tek usvojeni Ustav Nemačke, nije bio skrojen prema nekom određenom ekonomskom poretku. On je u svom članu 15 omogućio nacionalizaciju sredstava za proizvodnju. I stranke su delimično bile kritične prema kapitalizmu: Pokrajinski odbor CDU za Severnu Rajnu Vestfaliju u svom Alenskom programu iz 1947. godine založio se za *hričanski socijalizam*, dok je SPD zahtevala nacionalizaciju industrije osnovnih sirovina. Socijalna tržišna privreda je, prema tome, predstavljala pokušaj, da se nemačko stanovništvo pridobije za tržišnu privredu i demokratiju.

Ekonomista Alfred Miler-Armak je ovaj koncept i pojam odredio u velikoj meri i u svojoj knjizi *Upravljanje privredom i tržišna privreda* koja je objavljena 1947. godine, u kojoj navodi:

„Govorimo o *socijalnoj tržišnoj privredi* kako bismo odredili ovaj treći oblik ekonomske politike. To znači [...] da nam se tržišna privreda čini

neophodnom kao noseća skela budućeg ekonomskog poretka, ali samo da to - eto - nije liberalna tržišna privreda koja je prepuštena sama sebi, već treba da bude svesno usmeravana i to socijalno usmeravana tržišna privreda." (Müller-Armack 1947: 88)

To je konkretno značilo konkureniju, slobodno formiranje cena i privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, s jedne strane, i socijalnu pravednost putem socijalnog osiguranja i progresivnog oporezivanja sa druge strane. Uloga države pri tome nije bila tačno određena. Tokom početnih godina Savezne Republike Nemačke, zahvati u tržište su bili ograničeni, na primer da bi se sprečilo stvaranje monopola. Od sedamdesetih godina prošlog veka, uticaj na privredu proširen je putem usmeravanja privredne aktivnosti.

Rajnski kapitalizam bio je cenjen širom sveta jer je uspeo da poveže ekonomski rast i rast zapošljavanja sa državom blagostanja u ekspanziji. I druge zemlje u Evropi teže ka tom modelu. Nacrt ustava za Evropu, u članovima 1 do 3, kao cilj Evropske unije definiše socijalnu tržišnu privredu.

Obećanje *blagostanja* za sve koje je dao Ludvig Erhard, sigurno nije ostvareno u odnosu na sve, jer su, između ostalog usled naftnih kriza iz sedamdesetih godina ili ponovnog ujedinjenja dve Nemačke, nastupili novi socijalni problemi, posebno na tržištu rada. Ali ipak je bilo moguće stvoriti široki srednji sloj, koji je mladu demokratiju u velikoj meri stabilizovao.

Popularnost ovog pojma u međuvremenu je doveo do određene proizvolnosti. Slično kao kod Roršahovog testa, na njemu se projektuju gotovo proizvoljno koncepti.

Program o načelima Nemačkog saveza sindikata socijalnu tržišnu privredu označava kao *veliki istorijski napredak*. A jedna organizacija koju je osnovalo udruženje poslodavaca za čitav metalski sektor zove se inicijativa nove socijalne tržišne privrede. Gotovo se svaka politička struja u međuvremenu poziva na socijalnu tržišnu privredu, pri čemu se naravno balans između socijalne politike, regulative i tržišne privrede tumači na sasvim različite načine.

3.3. Novi okvir u uslovima globalizacije

Svet je ravan tako glasi naslov knjige koja je objavljena 2006. godine. Koji je smisao ove metafore? Autor Tomas Fridman postavlja tezu da je svetska ekonomija putem globalizacije ušla u novu eru, u kojoj se konkurenčija širom sveta drastično povećala. Nacionalne ekonomije samo još u maloj meri imaju mogućnost da se izoluju. Teren na kome se odvija svetska utakmica je poravnat – dakle ravan. Fridman identificira nekoliko generatora globalizacije:

- Od pedesetih godina prošlog veka, sve se više razgrađuju trgovinske barijere putem međunarodnih sporazuma. Sporazumima Svetske trgovinske organizacije WTO (odnosno njenog prethodnika Opštег sporazuma o carinama i trgovini GATT), umanjene su carine i ukinuta su ograničenja na uvoz. Od sedamdesetih godina prošlog veka, devizni kursevi zemalja se uglavnom slobodno određuju. U okvirima zone slobodne trgovine Evropske unije i NAFTA (SAD, Kanada i Meksiko), ukinuta su praktično sva trgovinska ograničenja. Savezi Merkosur (Mercosur) u Latinskoj Americi i ASEAN u Jugoistočnoj Aziji imaju slične ciljeve.
- Dok su ranije Evropa, SAD i Japan bile dominantne snage na svetskim tržištima, sada se ovoj utakmici priključuje sve veći broj zemalja. Od sedamdesetih godina prošlog veka, Kina je postepeno svoju zatvorenu plansku privredu otvarala prema svetskom tržištu i tržišnoj ekonomiji, od onda beleži izuzetno visoke stope rasta, a postala je i najveći izvoznik na svetu, i time prestigla Nemačku. Nakon promena 1989. godine, bivše sovjetske republike i Istočna Evropa prešle su na tržišnu privredu i konkuriraju na svetskom tržištu. Nešto posle toga je i Indija počela da liberalizuje prethodno protekcionističku i u velikoj meri regulisanu privrednu, a sada je na putu da se po pitanju ekonomskog rasta pridruži Kini. Na taj način, se više od dve milijarde ljudi uključilo u globalnu konkurentsku utakmicu.
- Tehničke inovacije su ubrzale ova dva procesa koje podstiče politika. Troškovi međunarodne telefonije su zahvaljujući tehnički optičkih kablova drastično smanjeni, tako da kol-centri u Indiji mogu da servisiraju pozive iz SAD. Putem interneta za samo nekoliko sekundi mogu da se proslede narudžbine iz Hamburga u Šangaj. Softver za neku firmu u Parizu može da se izradi u

*Globalizacija
„Svet je ravan“*

*Generatori
globalizacije*

*1. Razgradnja
trgovinskih barijera*

*2. Uspon zemalja u
razvoju*

*3. Tehničke
inovacije*

indijskom gradu Bangalor. Knjigovodstvo može da se prebaci iz Londona u Prag. Moderna logistika omogućava složene proizvodne pogone, tako da pojedinačni delovi mogu da se proizvode na različitim mestima u svetu, da se sastavljaju i konačno i prodaju svuda na svetu. Troškovi transporta su opali u oblasti plovidbe, dok avio-letovi više ne predstavljaju stvar luksuza.

Dobitnici od globalizacije: ekonomije znanja

Ko su dobitnici od ove globalizacije? U najvećoj meri profitiraju ekonomije znanja. To su zemlje sa granama privrede koje se intenzivno bave naučnim istraživanjima, kojima onda svetsko tržište nudi ogromno tržište za plasman. Zašto je to tako? Ako je iPod jednom razvijen uz velike troškove, moguće je da se proizvodi po relativno niskim jediničnim troškovima i da se u milionima primeraka prodaje na svetskom tržištu. Na lokalno ograničenom tržištu, razvojni troškovi se eventualno ne bi isplatili. Isplativost softverskog programa, pesme ili filma koji su već proizvedeni, povećava se sa rastom tržišta na koje se plasiraju.

Efekti kod skupih industrijskih dobara

Isto važi i za visoko razvijena industrijska dobra. Novi automobil, na primer, može da se razvije samo u dugom periodu od pet do deset godina i po veoma visokim cenama. Nove tehnologije, kao na primer hibridni pogon, isplative su samo onda ako je za proizvedene automobile obezbeđeno veliko tržište. Automobilske industrije u Japanu i Nemačkoj, koje su puno ulagale u razvoj, stoga su u ogromnoj meri profitirale od globalizacije. I u celini su one zemlje koje imaju visok nivo obrazovanja a koje su atraktivne za naučnike i kreativne radnike u domenu znanja postale dobitnici globalizacije.

Efekti kod masovnih dobara

Drugačija je situacija kod masovnih dobara. Ako neka fabrika proizvodi na primer majice, troškovi rastu gotovo u istoj meri kao i količina koja se proizvodi. Prednosti u odnosu na konkurenциju na osnovu većeg nivoa obučenosti i infrastrukture, nisu toliko značajne kod dobara koja se proizvode na jednostavan način i kod kojih istraživanje i razvoj ne igraju neku veću ulogu. I zato se njihova proizvodnja u sve većoj meri povlači iz zemalja sa visokim nivoom zarada. Njihova proizvodnja se premešta u zemlje u kojima su troškovi proizvodnje najniži. Tekstilna industrija je prethodno bila jedna od najvećih privrednih grana u Evropi. Ona se sada tamo zatiče samo još u nekim užim tržišnim nišama, kao u oblasti dizajnerske mode. Masovna proizvodnja se preselila u Indiju, Bangladeš i Kinu.

To znači da od globalizacije mogu da profitiraju kako ekonomije znanja, koje nude proizvode sa velikim troškovima u domenu razvoja ili kreativnim imputom, isto kao i zemlje koje su u stanju da povoljno proizvode masovna dobra. To se i dogodilo: Nemačka, kao dugogodišnji prvak izvoza širom sveta, izvozi kvalitetne automobile i industrijska postrojenja u ceo svet. Američke softverske firme *Google* i *Microsoft* podjednako su poznate u Kini i Rusiji kao i u svojoj domovini. Sa druge strane, ekonomije znanja profitiraju od uvoza jeftinih masovnih proizvoda: tosteri, čarape, nameštaj IKEA, dakle sve što se proizvede u Kini, Istočnoj Evropi i drugim ekonomijama sa niskim dohotcima, u protekle dve decenije postalo je srazmerno povoljnije u odnosu na kupovnu moć.

Naravno da razvoj ima i svoje naličje:

1. Ne profitiraju svi ljudi unutar društva u podjednakoj meri od globalizacije, neki ne profitiraju uopšte dok neki u potpunosti ostaju na cedilu. Za radnika u tekstilnoj fabrići u Evropi je slaba uteha to što informatička firma u komšiluku ima popunjenoj registar porudžbina, ako će se njegova firma zatvoriti da bi proizvodnju ubuduće izmestila u neku zemlju sa niskim nivoom zarada. Nivo blagostanja je u celini porastao kako u bogatim tako i u zemljama u razvoju. Prethodne dve decenije od 1990. godine beleže najveći ekonomski rast širom sveta koji je ikada izmeren. Samo u Kini je od 1970. godine navelamo, 400 miliona ljudi prešlo preko granice apsolutnog siromaštva koju su definisale UN – iako delimično pod uslovima rada koji su veoma problematični. Međutim, ujedno je to blagostanje neujednačenije raspoređeno nego ikada pre. Pre svega u zemljama koje se razvijaju, ali i u imućnim zemljama, sve se više širi jaz u pogledu dohotka.
1. Liberalizacija svetske trgovine bila je žilav proces koji je trajao nekoliko decenija. A ipak je ova takozvana *negativna globalizacija*, u okviru koje su regulacije bile ukidane, i dalje tekla znatno brže od procesa *pozitivne globalizacije*, dakle izgradnje novih standarda koji su postali neophodni, a koji gotovo da ne ostvaruju nikakav napredak. Na primer, protokol iz Kjotoa o zaštiti klime ni nakon 15 godina nisu ratifikovale sve države, a takođe ga i ne poštuju sve države koje su se na njega obavezale. Svetski socijalni standardi kao što su norme o zaštiti zaposlenih Međunarodne organizacije rada (International Labour Organization) su neobaveznog karaktera. Iako su paktovi UN o osnovnim socijalnim i ekonomskim

Da li pritisak konkurenčije zahteva snižavanje socijalnih i ekoloških standarda?

*Protiv-primer:
Skandinavske zemlje*

pravima obavezujući u međunarodno-pravnom smislu, ipak gotovo da nisu imali nikakve realne posledice. Dug je put do ostvarivanja ovih osnovnih prava.

Bojazan koja se često ispoljava u vezi sa globalizacijom je trka u pravcu što nižih socijalnih i ekoloških standarda (eng. *race to the bottom*). Protiv ove teze govori činjenica, da zemlje sa najvećim socijalnim i ekološkim standardima jesu upravo i najkonkurentnije nacionalne ekonomije. U to se ubrajaju pre svega skandinavske zemlje sa uzornim ekološkim normama i najsveobuhvatnijim sistemom socijalne zaštite širom sveta, koji se finansira putem visokih poreskih stopa. Prema tome, visoki troškovi ne moraju da se odraže na nedostatak konkurentnosti, ako kao u Finskoj, Švedskoj, Norveškoj i Danskoj obezbeđuju izvrsne obrazovne sisteme i istraživačke uspehe, izvrsnu infrastrukturu, nekorumpirane i efikasne državne administracije i socijalni mir. Prema tome, visoko razvijena država blagostanja može da podstiče i konkurentnost i blagostanje pod uslovima otvorenih tržišta. Međutim, sve to zahteva i veoma određene preduslove: ako zemlje nesrazmerno nude veći kvalitet nego što koštaju, one gube u uslovima globalizacije. I na kraju, iz činjenice da zemlje sa najvećim standardima u najvećoj meri profitiraju od globalizacije ne sledi i to da se ti standardi automatski šire.

Šta to znači za socijaldemokratiju?

- Nastanak kapitalizma i demokratije su tesno isprepleteni.
- Kapitalizam može da dovede do nejednakosti koje potkopavaju demokratiju. Socijaldemokratija mora da pronađe odgovore na to.
- Sa stanovišta socijaldemokratije, koordinisani kapitalizam je najbolji model. On obezbeđuje stabilniji ekonomski poredak sa većim nivoom socijalne ravnoteže i dugoročnjim radnim odnosima od nekoordinisanog kapitalizma.
- Globalizacija je dovela do ekonomskog napretka i velike ekonomske dinamike širom sveta, ali ona je isto tako nametnula i nova socijalna pitanja.

4. ORIJENTACIJA EKONOMSKE POLITIKE SOCIJALDEMOKRATIJE

Autori: Kristijan Krel i Zimon Faut

U ovom poglavlju ćemo:

- predstaviti orijentacije ekonomske politike socijaldemokratije;
- imenovati osnovne vrednosti socijaldemokratije: slobodu, pravdu i solidarnost;
- opisati osnovna prava, čijoj punoj primeni i ostvarivanju teži socijaldemokratija;
- predstaviti principe održivosti, socijalnog poravnanja i privredne dinamike, koje moraju da karakterišu ekonomsku politiku socijaldemokratije, ako se ona orijentiše prema bazičnim vrednostima i osnovnim pravima.

Da bi se razjasnila orijentacija ekonomske politike socijaldemokratije, najpre se sasvim svesno napuštaju ekonomsko-politički okviri i postavlja se načelno pitanje, prema kojim vrednostima se orijentiše perspektiva socijaldemokratije. Jer prilikom kreiranja politike, pogled mora da se zadrži na celokupnom društvu – pa i onda kada je reč o parcijalnim oblastima ekonomske ili socijalne politike.

4.1. Osnovne vrednosti

Sloboda, pravda i solidarnost – to su osnovne centralne vrednosti socijaldemokratije. Ona teži ka ostvarenju društva u kome su ostvarene ove vrednosti. Osnovne vrednosti socijaldemokratije se nalaze u istom rangu, uslov su jedne za drugu, istovremeno se podupiru i ograničavaju.

*Sloboda, pravda i
solidarnost*

Osnovne vrednosti socijaldemokratije opširno se opisuju, izvode i ilustruju u čitanci *Osnove socijaldemokratije*. Stoga će u ovom izdanju biti izložena samo kratka definicija.

*Sloboda:
život u
samoopredeljenju*

- Sloboda znači da čovek sam opredeli svoj život. Pod time se najpre podrazumeva oslobođenost od samovoljnih intervencija države ili društva. Ali, stvarna sloboda je ostvarena tek u trenutku kada se obezbede i ekonomski i socijalni preduslovi za uživanje slobode.

*Pravda: participacija
i bezbednost*

- Pravda se temelji na jednakom dostojanstvu svih ljudi i ne zahteva samo jednakost pred zakonom, već i podjednake šanse za participaciju i socijalno obezbeđenje, bez obzira na porodični kontekst, socijalno poreklo, imovinu ili pol.

*Solidarnost:
zalaganje jedno za
drugo*

- Solidarnost je spremnost ljudi da se založe jedno za drugo i da uzajamno pomažu jedni drugima. Socijaldemokrata Johannes Rau je solidarnost nazvao vezivnim tkivom koje povezuje društvo.

*Istorijski
koreni*

Zanimljiva je istorijska pozadina koja стоји iza ove tri osnovne vrednosti. One vuku korene iz doba prosvjetiteljstva i najpre su predstavljale revolucionarnu parolu. Zahtev za *slobodom, jednakostu i bratstvom* bilo je obeležje Francuske revolucije 1789. godine. Od sredine XVIII veka, radnički pokret se uvek iznova pozivao na ove zahteve. Kada su pod Ferdinandom Lazalom 1863. godine položeni temelji Socijaldemokratske partije Nemačke, SPD, radnici su na svojim zastavama izvezivali zahteve *sloboda, jednakost i bratstvo*.

SPD je konačno bila i prva partija koja je 1959. godine u svom programu o načelima – u *Godesberškom programu*, navela kao osnovne vrednosti slobodu, jednakost i solidarnost. Nepune dve decenije kasnije (1978) i Demohrišćanska stranka Nemačke (CDU) se poziva na ove tri osnovne vrednosti u svom programu o načelima, iako pod njima podrazumeva nešto drugo.

Danas ove osnovne vrednosti više nisu zahtevi nekog revolucionarnog pokreta, već ih u načelu prihvataju sve važne političke struje. Ipak bi bilo pogrešno kada bi se pošlo od konsenzusa svih stranaka u pogledu osnovnih vrednosti *slobode, pravde i solidarnosti*.

**Literatura koja
dalje razrađuje
ovo temu:**
*Tobias Gombert
(2008), Grundlagen
der Sozialen Demo-
kratie, Lesebücher
der Sozialen Demo-
kratie, tom 1, Bon
str. 9-43. Bonn, S.
9-43.*

I dalje u prvom redu na dva nivoa postoje bitne razlike između političkih struja u pogledu osnovnih vrednosti.

1. Shvatanje pojedinačnih osnovnih vrednosti

Pojedinačne osnovne vrednosti svakako mogu da se tumače na različite načine. Ne podrazumevaju, na primer, svi isto pod slobodom. Liberalne struje posebno naglašavaju takozvana negativne slobode, dakle prava na odbranu od samovolje države ili na zaštitu privatne svojine. Socijaldemokratija ide dalje i naglašava da su za stvarnu slobodu odlučujuća ne samo prava na odbranu već i slobode koja obezbeđuju pozitivne mogućnosti. Sloboda iz perspektive socijaldemokratije bi, na primer, u pogledu medijske slobode značila da nije dovoljno da se uspostavi pravo na slobodno ispoljavanje mišljenja, već da je isto tako bitno da se svako putem obrazovanja itd. doveđe u situaciju da efektivno koristi svoje pravo na slobodno ispoljavanje mišljenja.

Različita tumačenja
osnovnih vrednosti

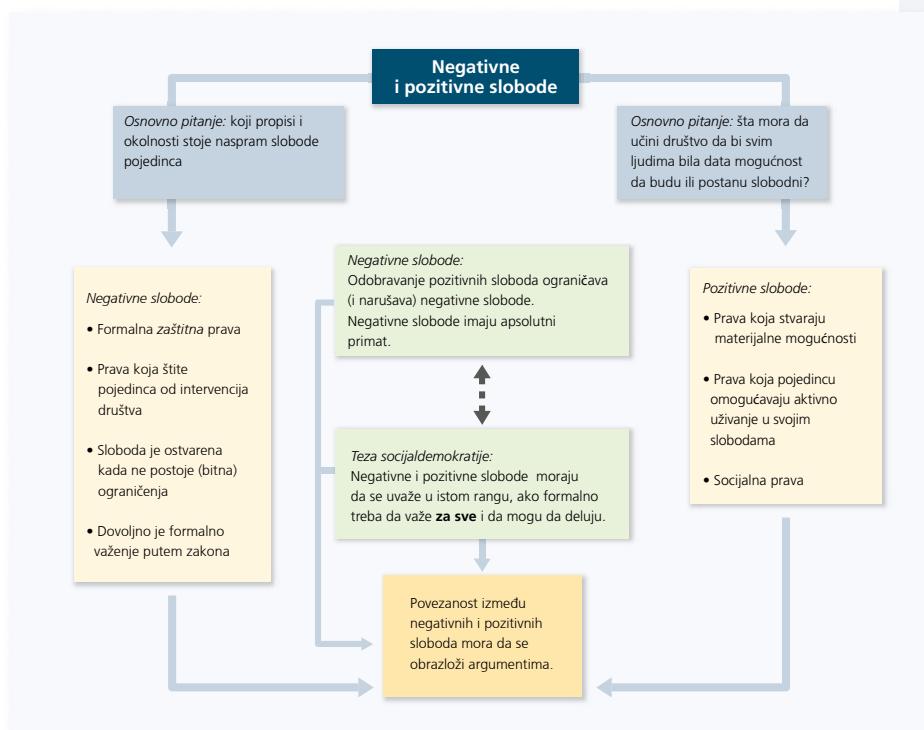

Tabela 5: Negativne i pozitivne slobode

2. Međusobni odnos osnovnih prava

Od velikog značaja nije samo tumačenje pojedinih osnovnih prava, već i njihov međusobni odnos. Velika je razlika u tome da li su osnovne vrednosti ravnopravne ili se nekoj osnovnoj vrednosti pridaje veća važnost od neke druge osnovne vrednosti. To opet može da se pojasni na osnovu primera političkog liberalizma: u liberalnom shvatanju osnovnih vrednosti, sloboda je centralna vrednost. U tom smislu se slobodi, na primer slobodnoj utakmici ili slobodi svojine, tendencionalno pridaje veći značaj nego vrednosti pravde, koja može da ograniči slobodu svojine. Socijaldemokratija ne daje osnovnim vrednostima različite težine. Ona naglašava da su sve osnovne vrednosti u istom rangu.

Ovde postaje jasno: iako se sve važne političke struje u Nemačkoj pozivaju na osnovne vrednosti slobode, pravde i solidarnosti, ipak se pod ovim izrazima podrazumevaju veoma različiti sadržaji.

4.2. Osnovna prava

*Osnovna prava kao
osnov orientacije
ekonomskе politike:
dva problema*

*1. Osnovne vred-
nosti su sporne*

*2. Osnovne
vrednosti su veoma
apstraktne*

Ako se sada razmotri kakvo značenje imaju skicirane osnovne vrednosti za orientaciju ekonomskе politike socijaldemokratije, nameće se dvostruki problem:

Najpre, osnovne vrednosti su sporne. Različite političke struje ali i različite kulture sa njima povezuju različite sadržaje. One, dakle, ne čine široke i opšte prihvaćene osnove nekog ekonomsko-političkog usmerenja.

Kao drugo, osnovne vrednosti se kreću na visokom nivou apstrakcije. Ako treba da se opišu orijentacije ekonomskе politike, to mora da se učini konkretno. Precizno i konkretno uputstvo za orijentaciju ekonomskе politike još nije ostvareno na osnovu samih osnovnih vrednosti.

Osnovne vrednosti socijaldemokratije, prema tome, čine važan okvir, kada je reč o opisivanju ekonomске politike socijaldemokratije. Potrebno je, međutim, da se taj okvir stavi na širu osnovu sa većim stepenom obaveznosti i popuni preciznim i konkretnim zahtevima.

Ovim izazovom su se uvek iznova bavile preteče socijaldemokratije. Politikolog Tomas Majer je između ostalog predložio kao odgovor na ove izazove, da se socijaldemokratija ne poziva samo na osnovne vrednosti, već i na osnovna prava. Kao ključnu referentnu tačku u odnosu na *Teoriju socijaldemokratije*, Majer stoga navodi osnovna prava utvrđene paktovima o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija (UN). U čitanci *Osnove socijaldemokratije* to je iscrpno prikazano.

Nekoliko argumenata govori u prilog tome da se kod utvrđivanja orientacije ekonomске politike socijaldemokratije upućuje i na paktove UN:

- Paktovi UN su širom sveta najujednačeniji pravno obavezujući međukulturni i nadnacionalni izvor osnovnih prava i sloboda a time i (osnova) za zajednički život ljudi.
- Paktovi UN formulišu veoma konkretna i precizna prava svakog pojedinca.

I zato će ovde osnovna prava utvrđena paktovima UN biti podrobnije opisana i ispitaće se šta ona znače za ekonomsku politiku socijaldemokratije i kako se socijaldemokratija time razlikuje od drugih političkih struja.

Ujedinjene nacije koncipirale su dva međunarodna pakta o ljudskim pravima 1966. godine.

Pakt o građanskim i političkim pravima navodi pre svega takozvane negativne slobode, dakle prava na odbranu od samovoljnih intervencija države ili društva u lične slobode. U to spadaju, na primer, pravo na ličnu slobodu i sigurnost (član 9) ili pravo na neometanu slobodu mišljenja (član 19) ili slobodni i tajni izbori (član 29).

*Referentna tačka:
Paktovi o ljudskim
pravima Ujedinjenih
nacija*

*Međukulturno i nad-
nacionalno*

Konkretno i precizno

*Tokom 1966. godine:
dva pakta UN*

*1. Međunarodni
pakt o građanskim
i političkim pravima
UN*

2. Pakt o socijalnim pravima UN

Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima navodi pre svega takozvane pozitivne slobode, dakle prava koja otvaraju mogućnosti, a koja putem mera države i društva treba da omoguće i podstiču slobodu pojedinca. U to spadaju, na primer, pravo na rad (član 6), kao i pravedni, sigurni i zdravi uslovi rada (član 7), pravo na organizovanje u slobodnim sindikatima (član 8), pravo na socijalnu sigurnost (član 9) i na slobodno obrazovanje i visokoškolsko obrazovanje (član 13).

Pravne osnove i ostvarivanje prava na osnovu paktova UN se široko razilaze

U međuvremenu, Pakt o građanskim i političkim pravima ratifikovalo je 151 država, a Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 148 država. Ali treba biti obazriv, paktove su potpisale i neke države koje fundamentalno krše prava slobode. Očigledno je da formalno važenje paktova UN samo po sebi nije dovoljno da bi se u paktovima opisan *ideal slobodnog čoveka oslobođenog straha i nemaštine* ostvario. Pravni osnovi i ostvarivanje prava ovde se široko razilaze.

Pored toga, prava predviđena Paktom ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava ne obavezuju države da bez odlaganja sprovode osnovna prava, već samo da se ponašaju na takav način da se osnovna prava postepeno ostvaruju. Ovde se opisuju obaveze države da postupa na određeni način, kako bi se načelno formalno data prava realno i ostvarila i podsticala.

Socijaldemokratija: ostvarivanje paktova UN

Cilj socijaldemokratije je da se u paktovima UN opisana politička, građanska, socijalna, ekonomska i kulturna osnovna prava svuda ostvare na takav način da ne važe samo formalno, već da isto tako imaju i realno dejstvo. Socijaldemokratija je u srži program konsekventnog ostvarivanja pozitivnih i negativnih sloboda svuda na svetu.

Da li slobode mogu da se odmeravaju u odnosu jedna prema drugima?

Ali, da li težina pozitivnih i negativnih sloboda može međusobno da se odmerava? Da li su one zaista podjednako važne? Ili je ipak jedna važnija od drugih? Debatu o tome pokrenuo je, na primer, Oskar Lafonten, kada je u jednom intervjuu postavio pitanje čemu služi sloboda slobodnog ispoljavanja mišljenja licu oboleлом od SIDE u Africi (časopis *Der Tagesspiegel* od 15. avgusta 2008). Da li prema tome prava slobode pomažu samo onima koji su bogati i koji mogu da artikulišu svoj glas preko medija? Da li postoji interes od slobode štampe za nekoga ko je toliko siromašan da čak ne može sebi da priušti ni cigaretu? Indijski ekonomista Amartaja Sen, koji je za svoj rad dobio Nobelovu nagradu,

dolazi do spoznaje: „Još nikada nije izbila glad u nekoj demokratskoj zemlji sa slobodnim medijima“ (Sen 1999). Razlog gladi su naime, po pravilu, problemi oko raspodele u smislu nedovoljnog pristupa postojećim životnim namirnicama. Vlada koja prema svojim građanima mora da položi račune o tom pitanju i koja želi ponovo da bude izabrana, dugoročno ne može sebi da priušti da ignoriše socijalne neprilike, a naročito onda ne, ako ih slobodni mediji objave. Sloboda, kako smatra Sen, prema tome dovodi i do socijalne ravnopravnosti. Pri tome Sen zastupa stanovište, da država i društvo moraju da obezbede osnove za samoodgovorno delovanje i slobodu. To znači da sloboda ima vrednost samo ako postoji minimum socijalne sigurnosti i ako su obezbeđene osnovne potrebe stanovništva, na primer u oblastima zdravstva i obrazovanja.

Osnovna građanska i socijalna prava, pozitivne i negativne slobode, prema tome, se međusobno uslovljavaju i ne mogu se izigrati jedna protiv druge. I Vili Brant je u tom kontekstu prilikom svog oproštajnog govora kao predsednik stranke istakao: „Ako, dakle, treba da kažem šta mi je pored mira važnije od svega ostalog, onda moj odgovor bez uslovljavanja glasi: sloboda. Sloboda za mnoge, ne samo za one malobrojne. Sloboda savesti i sloboda mišljenja. Isto tako i oslobođenost od nemaštine i straha“ (Brandt 1987:32). Viliju Brantu je, prema tome, stalo do slobode u odnosu na samovolju i tlačenje, a time i do negativnih prava slobode, a sa druge strane i do slobode za materijalno obezbeđenim životom, a time i do pozitivnih prava slobode. Ovim jasnim zalaganjem za realno važenje osnovnih prava širom sveta, socijaldemokratija se razlikuje od liberalističke demokratije.

Socijaldemokratija i liberalistička demokratija

Socijaldemokratija i liberalistička demokratija su najpre naučni idealni tipovi, koji sigurno ne mogu da se zateknu u stvarnosti. Ali važno je predočiti sebi ove različite modele demokratije, da bi se na osnovu toga odredila vlastita pozicija.

I liberalistička demokratija i socijaldemokratija se temelje na modelu liberalne demokratije i vuku iste korene:

- pravna država i pluralistička demokratija;
- obuzdavanje političke moći ustavom;
- prema demokratskom većinskom principu organizovana suverenost naroda.

*Negativne i pozitivne
osnovne slobode su
međuzavisne ...*

*Vili Brant: „Isto i
oslobodenost od
nemaštine i straha“*

*Različiti modeli
demokratije*

*... sa zajedničkim
korenima*

Međutim, bitna razlika između njih ogleda se u odnosu prema pozitivnim i negativnim slobodama. Liberalistička demokratija polazi od toga da ustupanje pozitivnih sloboda ograničava negativne slobode i da na kraju čak može i da ih razori. Za razliku od toga, socijaldemokratija polazi od toga da negativna i pozitivna prava slobode moraju da se poštuju u istoj meri, ako treba formalno da važe za sve i realno da deluju.

Nije dovoljno da formalno važe prava slobode

Formalno važenje prava slobode, onako kako to predlaže liberalistička demokratija, sa stanovišta socijaldemokratije nije dovoljno, pošto ekonomski nejednakost može da dovede do:

- odnosa zavisnosti i podređivanja;
- radnih uslova nedostojnih čoveka i
- nejednakih mogućnosti primene političkih prava državljana.

(Vidi: Meyer 2005b:15).

Primer sloboda mišljenja

Pojašnjeno na primeru slobode mišljenja: sa liberalističkog aspekta je dovoljno ako država ne preuzima ništa da ograniči slobodu mišljenja, na primer, ako ne primenjuje cenzuru štampe. Iz vizure socijaldemokratije, međutim, država mora da ide i korak dalje od toga, kako bi aktivno podsticala realne i jednakе mogućnosti ispoljavanja mišljenja. Ovo uključuje i jednak pristup informacijama kao i prilikama za obrazovanjem, kako bi se omogućilo formiranje mišljenja. Osim toga, i svojinska prava onih koji raspolažu masovnim medijima moraju da budu uređena na takav način da ne mogu da iskoriste svoju medijsku moć u tom smislu, da svoje mišljenje objavljaju u većoj meri od ostalih. Takva zloupotreba predstavljala bi povredu socijalnog vezivanja svojine kao važnog obeležja socijaldemokratije. Sa liberalističkog stanovišta, ovakav zahvat u slobodu svojine bio bi nezamisliv.

Različite predstave o cilju socijalne i liberalističke demokratije

I pored zajedničkih korena, socijaldemokratija i liberalistička demokratija, prema tome, počivaju na različitim prepostavkama, koje u odnosu na ekonomski poređak mogu da vode ka veoma različito zamišljenim ciljevima.

Značajne razlike se, na primer, ogledaju u različitom shvatanju tržišta. Liberalistička demokratija tržišta - tržište koje reguliše samo sebe doživljava kao izraz slobode i stoga ga ima za cilj. Socijaldemokratija, za razliku od toga, naglašava,

da potpuno slobodna tržišta mogu da vode do neželjenih efekata po celokupno društvo. Kriza finansijskih tržišta iz 2008. godine je primer u tom smislu. Socijaldemokratija se stoga zalaže za stavljanje tržišta u društveni kontekst putem politički određenih okvirnih uslova i regulisanja od strane države.

Postaje jasno: socijaldemokratija i liberalistička demokratija imaju istorijski posmatrano ista referentna polazišta u liberalnoj demokratiji, međutim ipak se jasno razlikuju jedna od druge – upravo po pitanje ekonomske politike:

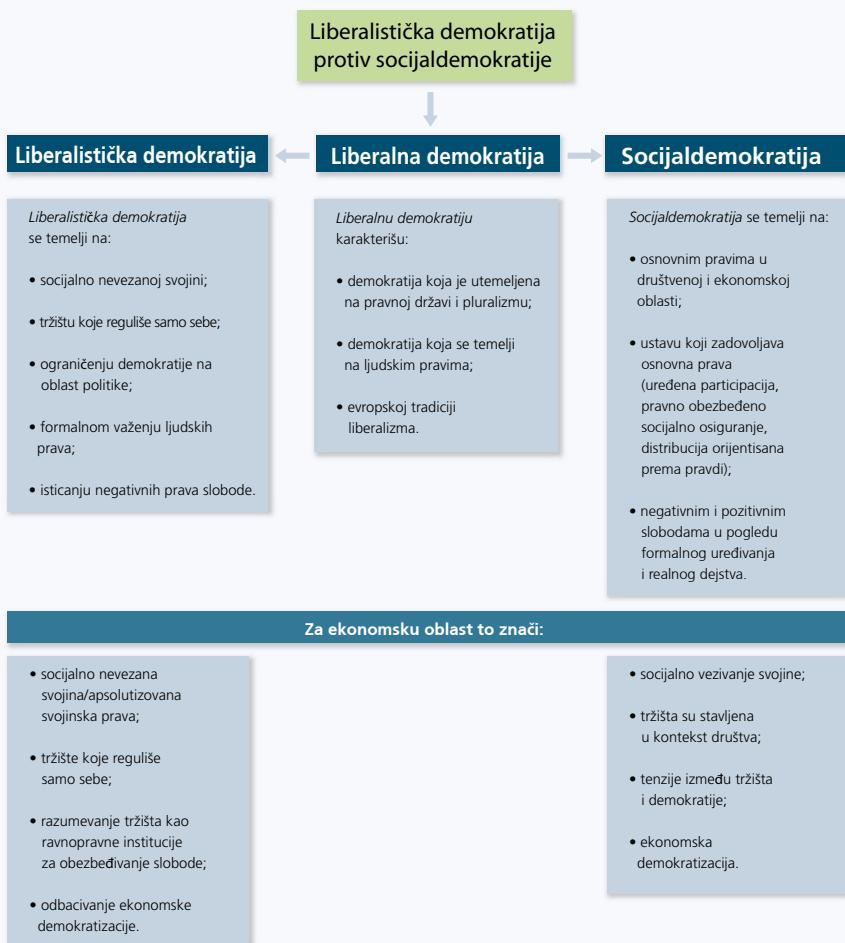

Tabela 6: Poređenje između liberalne, liberalističke demokratije i socijaldemokratije
(u ekonomskoj oblasti)

Shvatanje tržišta socijaldemokratije dolazi do izražaja i u Hamburškom programu SPD:

„Za nas je tržište neophodno sredstvo koje je nadmoćno nad drugim oblicima ekonomskog koordinisanja. Tržište koje je prepušteno samo sebi je, međutim, socijalno i ekološki slepo. Samo po sebi nije u stanju da u primerenoj meri obezbedi javna dobra. Da bi tržište moglo u potpunosti da ostvari svoj potencijal, potrebna su mu pravila države, koja je u stanju da preduzima sankcije, efikasni zakoni i pravila poštenog formiranja cena.“

(Hamburški program 2007: 17)

4.3. Principi ekonomске politike

Tri principa

Šta sada znače osnovne vrednosti i osnovna prava socijaldemokratije konkretno u odnosu na ekonomsku politiku socijaldemokratije?

Ovde se zastupa prepostavka, da politika socijaldemokratije, ako želi da ostvari svoje osnovne vrednosti i ako osnovna prava treba da imaju realno dejstvo, mora da se orijentiše prema tri principa:

- rast;
- socijalna ravnoteža;
- održivost.

Sa stanovišta socijaldemokratije, ova tri principa moraju da se imaju na umu kao ravnopravna u okviru ekonomske politike. U tome se razlikuje socijaldemokratija od konzervativnih, liberalističkih i levičarsko-populističkih glasova, koji se koncentrišu samo na po jedan od ovih principa. Jer samo ako se ovi principi poštuju kao ravnopravni, nastaje kvalitetan rast, a time i napredak koji je usmeren ka opštem dobru i održivosti.

Svaka ekonomska politika može da se meri po tome da li u istoj meri ispunjava sva tri principa. Ovi principi su, prema tome, merilo za vrednovanje ekonomske politike socijaldemokratije.

Rast, socijalna

ravnoteža i održivost

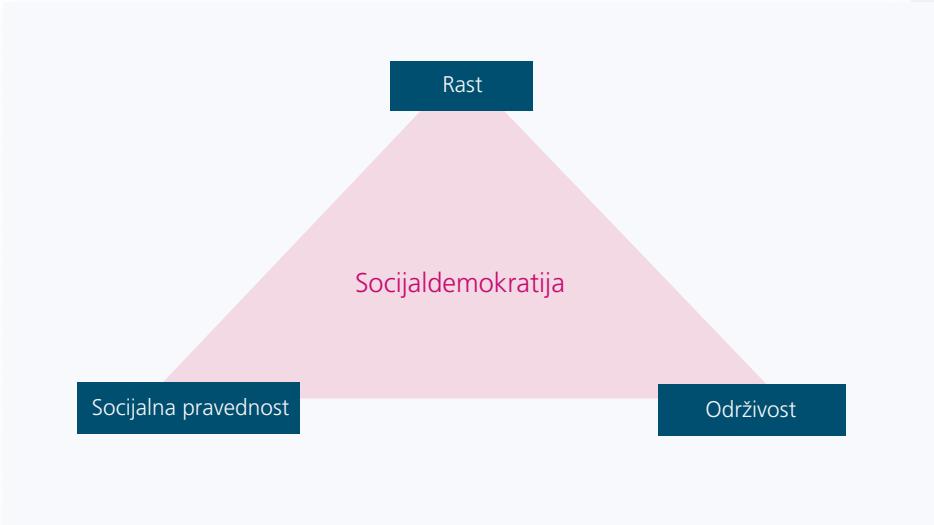

Tabela 7: Trougao principa ekonomске politike socijaldemokratije

Rast

Čovek, kako to formulišu paktovi Ujedinjenih nacija, treba da živi *osloboden od straha i nemaštine*. Tamo se konkretno daje opis cilja *stalnog ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja i produktivne pune zaposlenosti*. Oslobodenost od nemaštine, nužno prepostavlja osnovno materijalno obezbeđivanje. Potrebno je da postoji društveni proizvod koji obezbeđuje minimum blagostanja, kako

bi svako mogao da uživa u svojim osnovnim pravima. Pri tome se radi, s jedne strane, o individualnom blagostanju svakog pojedinca, a sa druge strane i o blagostanju ukupnog društva, kako bi bilo raspoloživo dovoljno resursa za javno definisane ciljeve.

Ekonomski rast je povećavanje bruto domaćeg proizvoda (BDP), dakle porast zbira tržišnih cena svih finalnih dobara i usluga proizvedenih u jednoj privredi. Pošto se po pravilu polazi od rasta, stagnacija se označava kao nulti rast, dok se pod negativnim rastom podrazumeva smanjenje proizvodnje. Rast cena barem u smislu nominalnog povećanja BDP-a se označava kao pozitivna promena. Kod realnog rasta se, za razliku od toga, rast cena izuzima.

(Ekonomski leksikon, 2009)

Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima UN:
„Oslobodenost od straha i nemaštine“

*Minimum rasta kao
preduslov za slo-
bodno, pravedno i
solidarno društvo*

Šta znači rast?

*Zakon o stabilnosti
i rastu: „stalni i pri-
mereni rast“ 1967.
godine*

Slobodno, pravedno i solidarno društvo, prema tome, prepostavlja blagostanje. To blagostanje najpre mora da se stekne i obezbedi ostvarivanjem ekonomskog rasta preko privredne delatnosti. Samo putem visoke produktivnosti i stvaranja vrednosti, mogu da se stvore manevarski prostori za individualno i društveno blagostanje. Istoriski je moguće pokazati da se po pravilu uvek onda kada su nacionalne ekonomije trajno rasle, raspodela ostvarenog društvenog proizvoda vršila poštenije i pravednije nego u recesiji. Rast je, prema tome, preduslov za ostvarivanje gore navedenih vrednosti i ciljeva socijaldemokratije.

Ali, šta se tačno podrazumeva pod rastom? Shvatanje adekvatnog tipa rasta se kod socijaldemokratije menjalo tokom prethodnih decenija.

Pod ingerencijom socijaldemokratskog ministra ekonomije i finansija Karla Šilera, 1967. godine utemeljen je *stalni i primereni ekonomski rast* kao centralni politički cilj u zakonu o stabilnosti i rastu. Pored toga, kao ciljevi ekonomske politike određeni su nizak stepen nezaposlenosti, nizak stepen inflacije i spoljno-trgovinska ravnoteža u okviru takozvanog *magičnog četvorougla*. U skladu sa time, zadatak države je u smislu Kejnsove teorije, da izjednačava privredne fluktuacije i da izbegava recesiju.

Rast u Hamburškom programu:

„Blagostanje i visok kvalitet života za sve ljudе su bili i ostali ciljevi socijaldemokratske ekonomske politike. U prošlosti, napredak je pre svega shvatan kroz kvantitativni rast. Danas nas brze klimatske promene, preopterećenost ekoloških sistema i rast svetskog stanovništva primoravaju da razvoju damo novo usmerenje koje će ostati primereno i za budućnost. Od toga zavisi, da li će se razvoj pretvoriti u napredak. Mi želimo održivi napredak, koji ujedinjuje ekonomsku dinamiku, socijalnu pravdu i ekološku odgovornost. U te svrhe potreban je kvalitativni rast sa smanjenim trošenjem resursa. Ljudi moraju da imaju mogućnost da zarade za sopstveni život pristojnim radom bez eksplatacije i straha. Svaki čovek treba da dobije pravedan udio u bogatstvu koje je ostvareno putem privređivanja“

(Hamburški program 2007: 42)

Tokom 1972. godine objavljena je uticajna studija *granice rasta*, kojom je izoštrena svest o tome da rast može da bude povezan i sa trošenjem sirovina i opterećenjem životne sredine. To je dovelo do učestalog postavljanja pitanja, da li je poželjan odnosno da li je trajni rast uopšte moguć.

„*Granice rasta*“:
kritike na račun
usmerenosti na rast,
1972. godine

U međuvremenu, polazi se od jedne kompleksne koncepcije rasta, koja nastoji da poveže tehnološke inovacije, ekološku obnovu i socijalnu koheziju. U tom kontekstu, 2000. godine pod rukovodstvom socijaldemokratskih predsednika vlada, usvojena je takozvana Lisabonska strategija, koja je u roku od deset godina trebalo da pretvorи Evropu u najkonkurentniji i najdinamičniji ekonomski prostor na svetu.

Lisabonska strate-
gija: kompleksni
pojam rasta, 2000.
godine

Shvanje rasta je, prema tome, bilo podvrgnuto stalnim promenama. Posle euforije u odnosu na rast iz šezdesetih godina prošlog veka, sledio je kritički stav od sedamdesetih godina. U međuvremenu, razvilo se diferencirano viđenje, koje polazi od kvalitativnog pojma rasta, a koji između ostalog putem smanjene potrošnje resursa treba da ide u korist socijalnog napretka. Ovo složeno viđenje daje mogućnost da se obezbedi ravnoteža između održivog rasta i socijalne ravnopravnosti.

Pojam kvantitativ-
nog rasta s osvrtom
na trošenje resursa i
socijalni napredak

Socijalna ravnopravnost

Socijalna ravnopravnost se preporučuje kao ekonomsko-politički princip sa stanovišta socijaldemokratije. Ujedno, ona je i razumna sa ekonomskog aspekta.

Pakt o ekonom-
kim, socijalnim i
kulturnim pravima
Ujedinjenih nacija:
„Zadovoljavajući
životni standard“

Ko ozbiljno shvati osnovne vrednosti i osnovna prava socijaldemokratije, taj mora da teži ka ekonomskoj politici, koju karakteriše socijalna ravnopravnost. To ne nalažu samo osnovne vrednosti pravde, slobode i solidarnosti, već i osnovna prava formulisana u okviru paktova Ujedinjenih nacija. Tu se, na primer, zah-teva zadovoljavajući životno standard, a pored toga i da žene ne treba da imaju nepovoljnije uslove rada od muškaraca i da za isti rad primaju istu naknadu, da treba da se obezbede dovoljno hrane, odeće i smeštaja i je obezbeđeno pravo na obrazovanje“ te da se time garantuje potpun razvoj ljudske ličnosti.

Socijaldemokratija nastoji da ostvari društvo sa socijalnim građanstvom, u kome je svakom pojedincu data garancija za život u materijalno obezbeđenom dostojanstvu, kako bi nezavisno od uspeha na tržištu participirao u društvenom i demokratskom životu. Ekonomski rast je, iz tog razloga, sa stanovišta socijaldemokratije neophodni preduslov, ali ne i sam sebi svrha, te mora da vodi računa o socijalnoj ravnopravnosti i pravdi. Dobit koju ostvari dinamička i produktivna ekonomija mora da se raspodeli na pošten način. Time se obezbeđuje da ljudi bez strahova za svoju egzistenciju pristojnim radom mogu da zarade za svoj život i da dobiju pravedan ideo u porastu društvenog proizvoda.

*Socijalna ravnoteža
utemeljena
nemačkim Ustavom*

U Nemačkoj je socijalna ravnoteža u ekonomskom poretku utvrđena i članom 19 Ustava, koji Saveznu Republiku Nemačku definiše kao socijalnu federalativnu državu. Pored toga, član 14 određuje socijalno vezivanje svojine: *Svojina obavezuje. Njena upotreba treba ujedno da služi i dobrobiti društva.*

*Socijalno vezivanje
svojine: primeri*

Ko je vlasnik stambenih zgrada, taj ne sme da ih zloupotrebljava kao objekte spekulacije, već mora da ih održava i daje u zakup. Menadžer nije odgovoran samo za dividendu deoničara, već i za društvo, na primer putem očuvanja radnih mesta i zaštite čovekove sredine. Onaj ko dobije posebno veliki ideo u društvenom blagostanju, taj za uzvrat treba i posebno mnogo da obezbedi tom društvu. Socijalno vezivanje svojine je bitno obeležje socijaldemokratije.

Protivurečnost socijalne ravnoteže i principa efikasnosti?

Ali, da li socijalna ravnoteža nije u suprotnosti sa principom efikasnosti tržišne privrede? Da možda socijalna ravnoteža ne otupljuje podsticaje za boljim performansama, koji su važni za dinamičnu ekonomiju i rast? Ova pitanja ukazuju na tenzije koje zaista postoje između usmerenosti na rast i socijalne ravnoteže.

Rodrik: stvaranje vrednosti prepostavlja socijalnu ravnopravnost!

Doduše, postoji i obrnuti kontekst: razvijanje produktivnosti i rasta uvek zahteva i socijalnu osnovu. Stvaranje vrednosti prepostavlja minimum socijalne ravnopravnosti. U tom smislu, američki ekonomista Deni Rodrik dokazao je da su one države, koje su obezbedile visok stepen socijalne sigurnosti, bile i ekonomski uspešne države. To se, kako on navodi, temelji i na tome što socijalna sigurnost povećava individualnu spremnost na zalaganje.

Onaj ko je socijalno obezbeđen je u većoj meri spremjan da kreira promene, da se odvajači na rizike i da se usudi da se upusti u nešto novo (vidi: Rodrik 1997: 178)

Ovaj kontekst gotovo da nije sporan. I predsednik IFO instituta za ekonomski istraživanja, službeno registrovanog udruženja (IFO) iz Minhena je naglasio: „Solidarnost, međutim, isto tako mladim ljudima daje i sigurnost i samouverenost koje su im neophodne da bi se upustili u rizične ali izgledne životne prilike. U tom smislu, nisam uveren da je tačna opšte raširena predrasuda da će nas država blagostanja skupo koštati. Naprotiv, smatram da je svakako moguće da je tek ona oslobođila veliki deo produktivne snage, koja je stajala iza ekonomskog uspona posleratnog perioda“ (Sinn 1986: 566-577).

Socijalna ravnoteža u Hamburškom programu:

„Prihodi i imovina u Nemačkoj nisu raspoređeni na pravedan način. Socijaldemokratska poreska politika treba da ograniči nejednakost i da podstiče jednakе šanse. Podržavamo rast plata koji je usmeren ka rastu produktivnosti i inflaciji. Zalažemo se za više imovine u rukama zaposlenih. Učešće zaposlenih u kapitalu preduzeća, kao dodatni izvor prihoda, obezbeđuje pravednije učešće zaposlenih u uspehu firme. Ono pored toga podstiče i inovativnost i produktivnost.“
(Hamburški program 2007: 43)

Socijaldemokratija, prema tome, teži ka uspostavljanju ravnoteže između usmerenosti na rast i socijalnu ravноправnsot. Konkretan primer je švedski model. U primerima o zemljama u poglavljiju 6 jasno se ilustruje da visok nivo socijalne ravnoteže jeste uslov za značajan ekonomski uspeh Švedske.

I kritičari priznaju:
država blagostanja
podstiče produk-
tivnost

Ravnoteža između
usmerenosti na rast
i socijalnu ravnop-
ravnost

Održivost

Održivost je treći centralni princip ekonomske politike socijaldemokratije. Održivost obuhvata ekološku, ekonomsku i socijalnu dimenziju.

Poreklo pojma
„održivost“

Sa izrazom održivost najpre se često povezuju ekološka pitanja. I zaista, prva razmatranja održivosti i potiču od ekoloških razmišljanja. Pojam *održivost* prvo-bitno je potekao iz šumarstva: iz šume treba najviše da se odstrani toliko drva koliko može ponovo da naraste, kako je u XVIII veku zahtevaо naučnik šumarstva Georg Ludvig Hartig. Danas ekološka održivost znači da životna sredina mora da se očuва kao odlučujući osnov za život, u što većoj meri u nepromjenjenom stanju za naredne generacije. Očuvanje resursa, zaštita klime, zaštita vrsta i ograničavanje zagađenja prirode su stoga važni aspekti. I u okviru socijalnog pakta UN utvrđena osnovna prava uz napomene o *poboljšanju aspekata ekološke higijene* (član 13) naglašavaju, da najpre moraju da se zaštite prirodne osnove za život svakog bića. Ne samo iz razloga što bi se u suprotnom budućim generacijama uskratili elementarni životni uslovi, već i zato što **sada i ovde** ljudima treba čista voda za piće i zdrav vazduh.

Veoma rano su predstavnici socijaldemokratije ukazivali na značaj održivosti:

Ideja održivosti Gustava Hajnemana,
1972. godine

„Moramo sebi da postavimo pitanje da li će možda zemlja dospeti u katastrofalno stanje, ako potraje eksplozija rasta stanovništva i ako čovečanstvo prirodno blago koje se ne može umnožavati i dalje koristi na sve brži način, kako nastoji to da učini. [...] Zarad budućnosti onih koji su naša deca i unuci, moramo da budemo spremni da stanemo i da se tamo gde je to potrebno povučemo.“
(Gustav Heinemann, 1972)

Komisija „Bruntland“, 1983. godine

Tokom 1983. godine na ovu misao se nadovezala Bruntland komisija, koju su oformile Ujedinjene nacije (a koja je dobila ime po bivšoj predsednici vlade Norveške). Ona je konstatovala:

„Trajni razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti, a da pri tome ne rizikuje mogućnost buduće generacije da zadovoljava svoje vlastite potrebe.“ (citat prema Hauff 1987: 46).

Pojam *održivost* pored ekološke sadrži i jednu ekonomsku dimenziju. To se naglašava u završnom izveštaju anketne komisije Nemačkog Bundestaga koji je dostavljen 1998. godine na temu *Koncept održivosti – od ideje vodilje do realizacije*: ekonomска održivost znači, da i budućim generacijama treba da bude moguće da privređivanjem ostvare blagostanje, kako bi se očuvala socijalna tržišna ekonomija. U tu svrhu, javni rashodi, posebno rashodi države blagostanja, moraju trajno solidno da se finansiraju i potrebno je da se dugoročno ulaže u obrazovanje, istraživački rad i infrastrukturu.

Značaj ekonomске održivosti posebno postaje očigledan u svetlu svetske krize finansijskih tržišta. Samo kratkoročno orijentisano nastojanje da se ostvari profit, koje nije usmereno na održivost, ne može da ugrozi samo pojedinačna preduzeća, već može i da destabilizuje i čitave privrede.

Održivost, međutim, sadrži i jednu socijalnu dimenziju: socijalna održivost znači trajnu participaciju svih članova društva u trajnom pomirenju socijalnih tenzija.

Održivost u Hamburškom programu SPD:

Princip održivosti znači: razmišljati u pravcu budućnosti; odoleti primatu kratkoročnosti i isto tako i dominaciji ekonomije, ili logike čiste ekonomike; politiku koncipirati počevši od ideje društva, i shvatiti demokratsku raznovrsnost, ekološku trajnost, socijalnu integraciju i kulturnu participaciju kao ideje vodilje politike socijaldemokratije.“ (Hamburški program 1007: 17)

Ekonomska dimenzija održivosti

Primer koji upozrava

Hamburški program: „održivost znači: razmišljati u pravcu budućnosti“

Ovde je, dakle, reč o trajnom obezbeđivanju osnovnih potreba i društvenoj participaciji.

Kvalitativni rast – ravnopravno ostvarivanje sva tri principa

Da li su ova tri principa u odnosu uzajamnih tenzija?

Rast, socijalna ravnoteža, održivost – ova tri principa ravnopravno treba da se ostvare u okviru ekonomске politike socijaldemokratije. Ali, da li je tako nešto uopšte moguće? Da li možda socijalna ravnopravnost ne ograničava mogućnosti da neko društvo zabeleži rast? Zar ne zahteva rast, na kraju, i sirovine i time ne dovodi do ograničavanja održivosti? Čini se da ova tri principa stoje u odnosima uzajamnih tenzija. Kako onda mogu ravnopravno da se ostvare?

Vili Brant je ovo razmišljanje tematizovao još 1973. godine na primeru principa rasta i održivosti:

Vili Brant o odnosu rasta i održivosti

„Ni pojedinac ni zajednica ne mogu da žive na račun prirode. U suprotnom, razvoj naše sredine postaje nehuman. [...] Buka, zagađenje vazduha i vode zaišta dovode u pitanje prednosti ekonomskog rasta. Ali, upozoravam sve od intelektualnih priča koje ishod traže, na primer, u načelnom ograničavanju rasta i produktivnosti. Štaviše, reč je o pitanju **gde, kako i čemu** služi ekonomski rast – i o uviđanju da rast i ekonomski princip moraju da stoe u službi čoveka. Ako ovi ‘odnosi’ ne treba da vladaju nad nama, već ako mi želimo da vladamo njima, onda moramo malo bolje da razmislimo, a možda i čak više da radimo.“

(Vili Brant, Službeno saopštenje vlade 18. januara 1973.)

Ključna pitanja: rast – gde, kako i zašto?

Brant time ukazuje na to da ne može da bude reči o bezuslovnom zagovaranju principa rasta, već samo o temeljnem razmatranju gde, kako i za šta treba da se generiše rast. Kome on treba da služi i ko od njega profitira? Socijaldemokratija se, prema tome, ne zalaže za slepo poimanje rasta, već za kvalitativni rast, koji podjednako vodi računa o socijalnoj ravnoteži i o održivosti.

Održivost može da podstiče razvoj.
Primer: politika ekološke industrije
(poglavlje 7)

Ako se, u duhu Branta, malo bolje razmisli, brzo se ispostavlja, da ova tri principa nisu samo u odnosu međusobnih tenzija, već da isto tako mogu uzajamno i da se uslovljavaju i podupiru. Malo gore u tekstu prikazano je, da je socijalna ravnopravnost preduslov za dinamičnu privredu. I ekološka održivost može da podstiče rast. Već danas u Nemačkoj, one branše koje se bave obnovljivom energijom spadaju u važne generatore rasta nemačke privrede i u velikoj meri

obezbeđuju radna mesta. U primeru iz prakse o ekološkoj industrijskoj politici, u poglavlju 7, opisuje se sličan kontekst.

Prema tome, ispostavlja se da zahtev da se u jednakim razmerama udovolji principima rasta, socijalne ravnopravnosti i održivosti, jeste veliki izazov, ali ujedno može da bude i velika prilika. Konsekvence koje proističu iz ova tri principa moraju uvek iznova da se ispituju i da se ugovaraju. Ovde ne mogu da postoje nepromenljive istine. Ali ako se ovi principi imaju u vidu u podjednakoj meri, dolazi do

kvalitativnog rasta, od koga profitira čitavo društvo.

*Iz sprege između
rasta, socijalne
ravnopravnosti i
održivosti, proističe
kvalitativni rast*

Kvalitativni rast u Hamburškom programu SPD:

„Radimo da bismo ostvarili trajni napredak, koji ujedinjuje ekonomsku dinamiku, socijalnu pravdu i ekološki razum. Kvalitativnim rastom želimo da prevaziđemo siromaštvo i izrabljivanje, da omogućimo blagostanje i pristojan rad za sve i da se suočimo sa pretnjama klimatskih promena. Potrebno je čuvati prirodne osnove života za buduće generacije i poboljšanje kvaliteta života. U tu svrhu mogućnosti naučnog i tehničkog napretka želimo da stavimo u službu čoveka.“

(Hamburški program 2007: 5)

4.4. Odstupanje: merenje kvalitativnog rasta

*Eколоški napredak =
bruto domaći proiz-
vod?*

*Nedostaci bruto
domaćeg proizvoda*

1. Raspodela

2. Ekologija

3. Održivost

*4. Rad bez
naknade*

*Različiti pojmovi
rasta*

Kako ekonomski napredak može da se iskaže brojkama? Uobičajeni indikator za merenje ekonomskog razvoja je bruto domaći proizvod *Social Equality* (BDP). BDP je ukupna tržišna vrednost svih finalnih dobara i usluga, koji se u roku od godinu dana proizvedu u jednoj zemlji. Kada raste BDP, govori se i o ekonomskom usponu, kada stagnira ili opada, reč je o recesiji. Značaj BDP ne može da se zanemari: javni budžeti, smanjenje nezaposlenosti i blagostanje društva vezani su za ekonomski rast.

BDP, međutim, prilikom merenja ekonomskog napretka pokazuje brojne *nedostatke*. Posebno sa stanovišta socijaldemokratije, slika koju dočarava samo posmatranje BDP jeste nepotpuna, jer on pokazuje samo obim ukupne proizvodnje. To ne govori ništa o narednim pitanjima:

- Kako se raspoređuje ostvareni domaći proizvod? Da li je pravedan način raspodele? Da li manjina dobija veći deo resursa? Po kojim kriterijumima se vrši raspodela? Da li su to upućenost, učinak ili socijalni sloj?
- U kojoj meri je proizvodnja pogodna sa ekološkog stanovišta? Da li su uloženi resursi u domenu ekologije? Ili se rast kupuje putem izrabljivanja prirode?
- Na koji način se ostvaruje rast i kuda se odliva ostvarena dobit? Da li se on kupuje putem gomilanja dugova domaćinstva ili države? Ili se ulaže u infrastrukturu, obrazovanje i istraživački rad da bi se omogućio dugoročni rast?
- Kako se vrednuju nenovčana davanja? Da li BDP raste samo zato što se više radi? Ako se volonterski ili rad unutar porodice pretvori u profesionalni rad, zašto raste BDP, iako se zapravo privredno ostvaruje isti učinak?

Da bi se dao odgovor na ova pitanja, potrebno je da se odrede složen pojam ekonomskog napretka i drugačiji pojam rasta, koji prevazilaze pitanje koliko je ukupno proizvedeno u okviru neke privrede.

Klasično poimanje rasta	Prošireno poimanje rasta
<ul style="list-style-type: none"> • zbir ekonomskih učinaka 	<ul style="list-style-type: none"> • zbir ekonomskih učinaka; • socijalna preraspodela; • održivi razvoj.

Pristupi, pomoću kojih rast može opširnije da se iskaže, potiču od ekonomiste svetske banke i nosioca alternativne nobelove nagrade Hermana I. Delija (Daly-Cobb 1989, Daly 1996), koji je učestvovao u izradi metode za utvrđivanje stvarnog napretka, tzv. *Genuine Progress Indicator* (GPI). Putem ove obračunske metode, bruto domaći proizvod se dopunjava faktorima, koji treba da prikažu realne troškove i korist ekonomskih aktivnosti (Lawn: 2003). Faktori koji se dodatno uz BDP uključuju u GPI su, između ostalog, raspodela socijalnog dohotka, rad bez naknade i volonterski rad, rast obrazovanja, kriminal, slobodno vreme/rekreativni sadržaji, trošenje resursa, ekološko opterećenje i investicije u javnu infrastrukturu. Obračun GPI i sličnih indikatora je naravno izuzetno složen, dok su tačan sastav i moć objašnjenja sporni. Uprkos svoj opravданoj kritici, takvi obračuni, međutim, pružaju bitan doprinos, kako bi se pojasnile slabosti uobičajenih metoda obračuna, kao BDP.

Nevladina organizacija *Redefining Progress* pod adresom www.rprogress.org redovno objavljuje GPI za države OECD. Pri tome se jasno vidi da napredak koji se meri na osnovu GPI može da bude daleko manji nego što to može da se naslutи na osnovu rasta bruto domaćeg proizvoda. Pre svega ako se ima u vidu ekološko opterećenje i socijalna nejednakost, GPI u nekim zemljama čak i opada.

I dalje traju nastojanja da se pronađu alternative za BDP: francuski predsednik Sarkozy je imenovao komisiju renomiranih stručnjaka koji treba da razviju indikatore, koji će obuhvatiti kvalitet života, socijalni napredak i ekološke aspekte. Rezultati rada ove komisije treba da se uključe u budući rad vlade.

...Indeks pravnog napretka (*Genuine progress indicator, GPI*)

Literatura koja dalje razrađuje ovu temu:

Michael Dauderstädt (2007), *Soziale Produktivität oder Umverteilung? Herausforderungen für eine Politik der neuen Wertschöpfung, Berliner Republik 3/2007.*

Hagen Krämer (2000), *Wen beglückt das BIP?, Wiso direkt, Friedrich-Ebert-Stiftung (izdv.), Bonn.*

5. POREĐENJE EKONOMSKIH PROGRAMA STRANAKA

Autor: Tobias Gombert

U ovom poglavlju čemo:

- praviti poređenje između programa pet partija zastupljenih u Bundestagu;
- analizirati zamišljeni cilj na osnovu modela koordinisanih i nekoordinisanih privreda i
- klasifikovati na osnovu svoje pozicije u odnosu na kvalitativni rast u vidu modela kako ga predviđa socijaldemokratija.

Od koje partije se očekuje najveća kompetentnost kada je u pitanju ekonomска politika? Koja partija će na najbolji način da reši probleme tržišta rada? Ko ima najbolje koncepte u oblasti socijalne politike? Ta pitanja se prezentuju u svakoj analizi za vreme trajanja izborne večeri za nemački savezni parlament, Bundestag. Uz neka manja odstupanja, redovno se građanskim partijama pripisuje veća ekonomска kompetencija, dok se kompetencija za socijalnu politiku pre očekuje u levo usmerenom taboru. Ovo načelno pozicioniranje partija ostaje relativno stabilno i dokumentuje načelnu orientaciju prilikom procene stranaka. Ali, da li je to i tačno? Odgovor glasi: i da i ne.

Ovo pozicioniranje u određenoj meri odslikava odgovarajuću ideju vodilju ili glavno težište odgovarajuće stranke. Međutim, ova pitanja su ujedno i varljiva: ona ne definišu ekonomsku i kompetentnost u oblasti socijalne politike niti one uspostavljaju veze između tih kompetencija. Međutim, model ekonomskog politika nije ograničen na to da obrazlaže načine postupanja ekonomskog politika u nekim uskim okvirima, već mnogo šire mora da se stara i oko umreživanja sa socijalnom politikom i drugim oblastima politike. Ekonomski politika je socijalna politika – funkcionalna ekonomija je uvek smeštena u odgovarajući društveni sistem i mora takođe da se ima u vidu. Ako, dakle, treba da se ispita *program ekonomskog politika* stranaka, nužno je da se ima u vidu celokupni program i da se potom objasni uloga koju ekonomija treba da igra u okviru zamišljenog i zagovaranog ekonomskog sistema.

Pri tome je od pomoći slika kompasa: potrebno je da se opiše ne samo željena ekonomija već i polazne tačke pojedinačnih orijentacija (kako je to učinjeno u prethodnim poglavljima).

I stvarno, stranke se u svojim analizama postojećeg stanja i u koncepcijama željenog stanja dosta jasno razlikuju jedna od druge – što može da se zaključi iz odgovarajućih važećih programa. U daljem sledu biće predstavljeni programi stranaka, i to delovi vezani za ekonomsku politiku, te će biti prikazani na osnovu kategorija za opis koordinisanih i nekoordinisanih privreda.⁷

5.1. Hamburški program – program o načelima Socijaldemokratske partije Nemačke

Tokom 2007. godine, SPD je usvojila Hamburški program. Reč je o programu koji se nadovezuje na isto usmerenje koje su imali i prethodni programi. Srž ideja ekonomskе politike se pri tome od Godesberškog programa (1959) očuva sa blagim varijacijama: „Za nas važi: *Što više konkurenčije i državne regulacije kad god je neophodno*“ (str. 46).

Osnovna zamisao je time najpre koordinisana tržišna ekonomija, koja međutim u pogledu odnosa između države i tržišta ne vidi paralelno postojanje, već primat daje politici. Mada pristup ekonomskoj politici očigledno polazi od toga, da *regulativno dejstvo države* treba da deluje samo u onoj meri koliko je to *potrebno* – prema tome, mora da postoji *neophodnost* za političkom intervencijom. Zašto je dakle potrebna *državna regulacija*?

Neophodnost i granice državne regulacije temelje se na dva aspekta: s jedne strane, ispituju se nedostaci ne regulisanog ili nedovoljno regulisanog tržišta. S druge strane, nastoji se ostvariti zacrtani cilj demokratskog socijalizma (str. 19), čiji garant može da bude samo aktivno i demokratsko društvo sa regulatornom

⁷ Pri tome se skraćuju gore izložene kategorije: kategorija *međusobni odnosi između preduzeća*, u stranačkim programima gotovo da nije prisutna ili je prisutna samo uzgred, te se stoga na ovom mestu izostavlja.

državom. Defekti i zacrtani cilj u rezimeu skiciraju ukupan pregled nedostataka i društveno-političke misije koju je SPD utvrdila u svom programu.

Dejstvo ali i nedostaci tržišta, u programu se sažimaju na jezgrovit način: „Za nas je tržište neophodno sredstvo koje je nadmoćno nad drugim oblicima ekonomske koordinacije. Međutim, tržište koje je prepušteno samo sebi je socijalno i ekološki slepo. Ono samo po sebi nije u stanju da obezbedi javna dobra u dovoljnoj meri“ (str. 20). Socijalna, ekonomska i ekološka odgovornost, prema tome, ne mogu da se ostvare od strane tržišta, već se ostvaruju društvenim i političkim putem. Upravo posledice globalizovanog tržišta, raskola između siromaštva i bogatstva širom sveta i ekološka kriza ne rešavaju se putem tržišta već ih ono zaoštvara. Regulisanje i društveno pregovaranje i usmeravanje su hitno neophodni, ako ekonomsko ostvarivanje vrednosti treba da koristi svima.

„Demokratski socijalizam za nas ostaje vizija slobodnog, pravednog i solidarnog društva, čije ostvarivanje je naš trajni zadatak. Princip našeg delovanja je socijaldemokratija“ (str. 19). Na taj način se postojećem stanju suprotstavlja predstava cilja, koja se usmerava na osnovu osnovnih vrednosti i svog neograničenog značaja i dejstva za svakog čoveka, ne samo u Nemačkoj, već širom sveta. Predstava o cilju pri tome temelji se na ideji razvoja – cilj ne može da se ostvari državnim dekretom, već samo ako država i akteri civilnog društva deluju zajedno: „Pošto se držimo tog cilja, insistiramo na primatu demokratske politike i suprotstavljamo se potlačivanju onog političkog elementa, koji ne sme da se svede samo na državu, već obuhvata asocijacije i mreže civilnog društva kao i slobodno, samoodređeno delovanje čoveka“ (str. 20).

Cilj: jednakost

„Želimo ravnopravno i pravedno učešće žena i muškaraca u profesionalnom radu kojim se obezbeđuje njihova egzistencija. Rad koji uglavnom obavlaju žene često je slabije plaćen. Ali za jednak rad potrebno je da se isplaćuje i ista zarada. [...] Potrebne su zakonske mere za jednaku participaciju žena na rukovodećim pozicijama u preduzećima, u upravi, nauci i istraživanju kao i u nadzornim telima.“

(Hamburgski program 2007:41)

Cilj: saodlučivanje

„Tamo gde nacionalna država tržištima više ne može da odredi socijalne i ekološke okvire, to mora da učini Evropska unija. [...] Tamo gde ekonomska aktivnost prelazi granice, prava zaposlenih ne mogu da se zaustavljaju pred tim granicama. Zato želimo da obezbedimo i raširimo princip saodlučivanja zaposlenih u evropskim preduzećima. Da bismo na evropskom nivou ojačali i ostvarili autonomiju kolektivnih pregovora, zalažemo se za evropski pravni osnov za prekogranične kolektivne pregovore i kolektivne ugovore.“

(Hamburški program 2007: 26, 28)

Pri tome se posebno globalizacija, ravnopravnost polova i sve veći značaj EU navode kao izazovi za modernu ekonomsku politiku. Pri tome treba dalje da se razvije regulisani oblik tržišne privrede – u smislu pomenutih nedostataka tržišta i predstave o cilju.

Finansijski sistem: Uticaju tržišta kapitala i finansijskih tržišta u Hamburškom programu se posvećuje posebno poglavlje. Time

se reflektuje društveno sve veći značaj finansiranja i upravljanja preduzećima (a to važi i za Nemačku): „Želimo da iskoristimo potencijale tržišta kapitala za kvalitativni rast“ (str. 49-50). Međutim, i nedostaci i povećani rizik od kriza se posmatraju na istovetan način: „Tamo gde finansijska tržišta nastoje samo da ostvare kratkoročne prinose od kapitala, ona ugrožavaju dugoročne strategije rasta preduzeća i time uništavaju radna mesta. Mi i uz pomoć propisa iz oblasti kompanijskog prava želimo da osnažimo ulagače, koji umesto kratkoročnih profita imaju u vidu dugoročno angažovanje. Potrebna su nam pravila igre za investitore i fondove, kojima se sprečava jednostrana orientacija prema profitu na štetu dugoročnog očuvanja preduzeća. Sa porastom međunarodnog umreživanja tržišta robe i finansijskih, njihovo regulisanje na međunarodnom planu postaje sve važnije“ (str. 49). Pored toga se zbog njihove dugoročne i održive orientacije zahteva očuvanje štedionica i zadružnih banaka, koji su bitan faktor za manja i srednja preduzeća i koji mogu da budu od centralnog značaja i za lokalnu privrednu.

Radni odnosi: SPD se pozicionira u svetu tradicije radničkog pokreta. U skladu sa time, jedno težište stavljeno je na ostvarivanje i poboljšanje prava radnika i radnika. Da bi se to ostvarilo, smatra se da je potrebno držati se sadašnjih propisa u okviru osnovnog ekonomskog poretku: sloboda kolektivnog pregovaranja i granski kolektivni ugovori treba da se očuvaju. Ne treba da dođe do načelnog

promeštanja odluka sa kolektivnih ugovora na preduzeća. Minimalna zarada treba da podupire slobodu kolektivnog pregovaranja. U preduzećima treba da se ostvari ideja vodilja *demokratije unutar preduzeća* – treba da se ojačaju princip saodlučivanja kod članova radničkog saveta i učešće u poslovanju putem članstva u nadzornim odborima. U Hamburškom programu su sadržana i dva nova aspekta, koja treba direktno ili indirektno da utiču na uslove rada u korist zaposlenih: učešće zaposlenih u imovini treba da se poveća putem fondova kojima se povezuju preduzeća. Osiguranje za slučaj nezaposlenosti, uz to, treba da se proširi i osiguranje rada, koje će potom finansijski obezbediti faze usavršavanja i periode posvećene porodičnim potrebama, a time u okviru radnih uslova doprinosi jačanju pozicije zaposlenog u odnosu na poslodavca.

Sistem obrazovanja i usavršavanja: Potrebno je sačuvati dualni sistem obrazovanja sa delom školskog obrazovanja, za koji je odgovorna država, s jedne strane, i delom koji se obavlja u preduzećima, sa druge strane. Međutim, zahteva se sistem solidarnog finansiranja profesionalnog (dualnog) obrazovanja (u preduzećima). Ova zamisao znatno prevazilazi do sada praktikovane dogovore o većem broju mesta za praktičnu obuku u preduzećima. Prvi nivo studija treba da ostanu ili ponovo postanu besplatne. Usavršavanju - kao trećem stubu profesionalnog obrazovanja se pridaje veliki značaj.

Industrijska politika: Kao sektori koje treba da podstiču država i društvo navode se pre svega nova vodeća tržišta (na primer obnovljive energije, uslužni i zdravstveni sektor ali i lokalno zanatstvo). Investicije u javnu infrastrukturu ističu se kao bitan zadatak.

Ukupno, Hamburški program time podstiče ekonomsku politiku u duhu kvalitativnog rasta: socijalna ravnopravnost, ekološka održivost i rast treba da se podstiču u podjednakoj meri.

5.2. Načela za Nemačku – program demohrišćana CDU

I CDU je 2007. godine usvojila novi program o načelima. U suštini se pri tome socijalna tržišna privreda smatra modelom postizanja uspeha i koji će opstati u budućnosti: „CDU je stranka socijalne tržišne privrede. [...] CDU odbacuje socijalističke i druge oblike kolektivizma. Isto važi i za neobuzdani kapitalizam, koji se oslanja jedino na tržište i sam po себи ne pronalazi rešenja za socijalna pitanja našeg vremena. Socijalna tržišna privreda i u ponovo ujedinjenoj Nemačkoj i u eri globalizacije ostaje naša ideja vodilja“ (str. 49).

Odbacivanje *kolektivizma* dolazi do izražaja u ideji vodilji *preduzetništva* koje je, kako se navodi, srž i polazna tačka socijalne tržišne ekonomije: „CDU se deklariše u korist slobodnog i socijalno odgovornog preduzetništva. Preduzetnici i direktori preduzeća obezbeđuju radna mesta koja će opstati i u budućnosti i svojom reputacijom i kulturnim identitetom doprinose ugledu Nemačke u svetu. Da bi bili uspešni, preduzetnicima su potrebni manevarski prostori kao i pogodni okvirni uslovi i podsticaji“ (str. 52).

Već na ovom mestu je jasno da se ključna ideja bitno razlikuje od ideje SPD-a, i to kako u pogledu cilja tako i u odnosu na put. Slobodno i socijalno odgovorno preduzetništvo i apel na moralnu i socijalnu odgovornost kod CDU i regulisanje i demokratska participacija radi ostvarivanja osnovnih prava svih ljudi kod SPD-a. U tom smislu, kod CDU je tendencijalno prepusteno odgovornosti pojedinačnog preduzetnika da li će primeniti socijalnu odgovornost prema društvu i zaposlenima.

Uloga politike je potom za CDU isto tako dosta povučena: „Socijalna tržišna ekonomija je takmičarski poredak. Politika u okviru socijalne tržišne ekonomije je regulatorna politika“ (str. 51). Zadaci države su prema tome: obezbeđivanje slobodnog poslovanja i ugovaranja, zaštita od tržišnih barijera i zaštita od zloupotrebe pozicije od strane dominantnog preduzeća i transparentnost tržišta, a na međunarodnom planu otvaranje tržišta pod uslovima poštene utakmice (vidi: str. 51 i 54).

Uloga države u odnosu na tržišnu ekonomiju, na taj način se orijentiše u osnovnim odrednicama prema liberalnom shvatanju, mada ujedno zadržava i elemente regulacije.

Finansijski sistem: Sve veći značaj međunarodnih tržišta kapitala i finansija se ocenjuje pozitivno i ističu se šanse za investicije u Nemačku: „Fondovi koji su u potrazi za mogućnostima ulaganja, poput *Private-Equity* fondova, i u Nemačkoj mogu da doprinesu tome da preduzeća postanu konkurentnija i spremnija za inovacije“ (str. 55). Rizik se krije, kako se navodi, pre svega u tržišnoj moći privatnih investicionih grupa – ali po shvatanju CDU u tom pogledu dovoljna je korist od već postojećih međunarodnih organizacija, kako bi se obezbedili *pouzdan regulatorni okvir* i transparentnost (vidi: str. 54).

Radni odnosi: Uređivanje radnih odnosa kod CDU proističe iz socijalne etike hrišćanskih crkava. Pri tome se ukazuje na individualne mogućnosti razvoja: „Preduzećima su potrebni dobro obučeni, kreativni i motivisani radnici, da bi mogla da budu uspešna. Zaposlenima su potrebne mogućnosti participacije, odgovornost i manevarski prostori, da bi u potpunosti i uspešno mogli da razviju svoje sposobnosti. Obrazovanje i usavršavanje obezbeđuju mogućnost njihovog zapošljavanja i njihove efikasnosti. Ujedno je zaposlenima potrebno i osnovno obezbeđenje u pogledu rada i socijalnih prava, kako bi mogli da planiraju svoj život. Oni imaju pravo na primerenu participaciju u društvenom blagostanju“ (str. 52). Kolektivna zaštita i kolektivno uređivanje radnih odnosa se posmatraju više sa kritičke strane. U tom smislu se ostaje pri slobodi kolektivnog pregovaranja, međutim od sindikata se zahteva da odustanu od krutih granskih kolektivnih ugovora i *da velike delove svoje odgovornosti ustupe preduzećima* (str. 61). Putem zakonom omogućenih saveza za rad u preduzećima, nastoje se ojačati pravila u preduzeću vezana za kolektivne ugovore. To bi dovelo do neke vrste revolucije radnog prava, o kome se već sada vode žestoke diskusije u krugovima stručnjaka radnog prava. Zahteva se participacija, mada se ona u većoj meri odnosi na jačanje nivoa preduzeća u odnosu na nivo kolektivnog ugovora.

Sistem profesionalnog obrazovanja i usavršavanja: I CDU stoji iza dualnog sistema profesionalnog obrazovanja, pošto je to, kako ona navodi *prednost ekonomske destinacije u međunarodnoj utakmici i najbolja prevencija protiv nezaposlenosti kod mlađih* (str. 40). Zahteva se i od privatnih i od javnih poslodavaca, da obezbede veći broj mesta za praktičnu obuku u preduzećima, mada to treba da se obezbedi na osnovu „*svesti o odgovornosti i [putem] ciljanih podsticaja*, a ne putem državne prisile (str. 42). U državnim visokim školama treba da se naplaćuju *socijalno podnošljive školarine*.

CDU se, sve u svemu, prezentuje kao stranka koja želi da sačuva socijalnu tržišnu ekonomiju, a koja se temelji na slici odgovornih preduzetnika. U ekonomsko-političkom smislu se pri tome često pozajmljuju ideje iz liberalnog stožera ideja, na primer u vidu brojnih predloga o deregulaciji.

5.3. Budućnost je zelena – program o načelima partije Zelenih

Partija Zelenih je svoj stranački program usvojila još 2002. godine. Reč je o daleko najdužem od svih ovde upoređenih programa partija. On se pri tome u prvom redu zalaže za rekonstrukciju društva u pravcu socijalne i ekološke tržišne privrede i u pravcu solarne ere. Preterana upotreba prirodnih resursa doživljava se kao glavni problem za budućnost. Potrebne promene se, međutim, postavljaju kao projekat, koji ne povlači za sobom samo posledice u smislu ekološke politike, već nagoveštava i opširne društveno-političke posledice i preduslove.

U pogledu socijalne politike, partija Zelenih želi da se razlikuje od drugih partija po svojim liberalnim (ali ne i tržišno-liberalnim) idejama: „I zato dosadašnja socijalna tržišna ekonomija, koja je isuviše usmerena na generisanje profita, ne može da ispuni svoju svrhu i stoga hitno mora da se razvija dalje. Socijalni aspekt ne može da se redukuje na funkciju nekog državnog organa. Bez slobode društvenih snaga, bez samoopredeljenja građanki i građana, bez supsidijarnosti, socijalna solidarnost se zamrzava u birokratiju. Stalo nam je do podsticanja civilnog društva i to državnim sredstvima uz istovremeno ograničavanje države. To nas razlikuje od političkih modela državnih socijalista, konzervativaca i tržišnih liberala“ (str. 46). U tom smislu, partija Zelenih zahteva *regulatorni okvir*, u okviru kojeg treba da se obezbede ekološki, socijalni i kulturni interesi (str. 49).

Finansijski sistem: Partija zelenih kritički posmatra trenitni oblik finansijskog sistema. U načelu, njima je važno da slome moć *globalnih igrača koji dominiraju tržištem*: „I zato, s jedne strane, ulažemo u demokratski odgovoran regulatorni okvir i, s druge strane, u ekološko informisanje i obrazovanje, u ekonomske podsticaje za ekološke tehnologije i proizvode kao i u dogovore sa industrijom“ (str. 30). Poseban značaj stoga pridaju definisanju pozicije tržišta: „Mora da se zatvori praznina između ekonomske globalizacije i nedostatka političkog usmeravanja i

određivanja mesta ovom procesu. Evropska unija je do sada najširi pokušaj preuzimanja zajedničke odgovornosti država koje su u tu svrhu morale da ustupe delove vlastitog suvereniteta. EU mora da napusti svoju neoliberalnu fiksaciju u oblasti ekonomske politike i da igra još aktivniju međunarodnu ulogu u socijalnom i ekološkom uređivanju globalizacije” (str. 20). Ova ideja se razrađuje i u pogledu globalne ekonomije: zahtevaju se dalji razvoj međunarodnih institucija i uvođenje obaveznih pravila i minimalnih standarda za finansijske transakcije (str. 62). Uloga banaka preduzeća (ili tzv. *kućnih banaka* za koje preduzeća vezuju sve svoje transakcije) i štedionica, sa njihovom funkcijom u odnosu na srednja preduzeća, se ne navode – za razliku od SPD, iako je podsticanje regionalne prirede označeno kao jedno od njihovih ciljeva (vidi str. 57).

Radni odnosi: Stav partije Zelenih u odnosu na radne odnose je da *što više ljudi treba da postanu svesni akteri u privrednom životu* (str. 50). Da bi to moglo da se postigne, potrebno je zadržati slobodu kolektivnog pregovaranja i jake partnerne u okviru kolektivnog pregovaranja, isto kao i snažne radničke savete. Smatra se da ujedno i sve veća *diferencijacija ekonomskog razvoja i strukture zapošljavanja* kako u pogledu regiona tako i specifično za pojedine grane zahteva *diferencirana kolektivna rešenja* (str. 51), iako se granski kolektivni ugovori za data područja smatraju važnim. Logičniji je zaključak da se time više misli na okvirne kolektivne ugovore i dopunske fleksibilnije i individualnije kolektivne ugovore, specifične za određene grane, i na regionalne kolektivne ugovore. I partija Zelenih zagovara *participaciju stanovništva u proizvodnom bogatstvu* (str. 134). Da li pri tome treba da se radi o pravilima unutar preduzeća ili o fondovima koji povezuju nekoliko preduzeća, nije jasno precizirano. Međutim, oni isto tako zahtevaju i da se o suvlasništvu i saodlučivanju ne diskutuje nezavisno jedno od drugog i da se participacija u preduzećima i fabrikama *prilagodi društvenim zahtevima i potrebama koje se menjaju* (str. 134). O kojim zahtevima i potrebama je reč, ne može da se zaključi iz teksta.

Sistem profesionalnog obrazovanja i usavršavanja: Kada je reč o profesionalnom obrazovanju, partiji Zelenih je stalo do toga da svaki čovek mora da dobije mogućnost u okviru društva koje uči, da individualno definiše tok i smer u pogledu svog obrazovanja (str. 102). Pri tome se akcenat stavlja pre svega na kraće osnovno obrazovanje i prateća profesionalna usavršavanja, kao neki vid *sistema modula* (str. 102). U tu svrhu smatra se da je potrebno koncentrisati osnovno obrazovanje – u smislu održivosti – na (profesionalne i nad-profesio-

nalne) *ključne kvalifikacije* (str. 103). Smatra se da su preduzeća u obavezi da obezbede uslove za konkretnu svakodnevnu praksu u preduzećima. Ovi stavovi u poređenju sa SPD i CDU nisu jasno formulisani: da li treba da se zadrži dualni sistem profesionalnog obrazovanja, da li i dalje treba da budu odgovorna preduzeća (kako finansijski tako i zajedno sa profesionalnim školama za nastavne sadržaje), ostaje otvoreno. Da li i kako mogućnosti doživotnog učenja finansijski i organizaciono treba da se obezbede, i to ostaje otvoreno pitanje – tako se na primer jedino ukazuje na strane kolektivnih ugovora i na to da je potrebno da postoji *ravnoteža između privatnih i javnih sredstava* (str. 106).

U celini, stranka Zelenih prezentuje program, koji je orijentisan ka održivosti. U odnosima između države i privrede, dakle i u odnosu na pitanje kako može da izgleda koordinisana tržišna ekonomija, program se ispostavlja kao mešavina liberalnih stavova (na primer regulatorni okvir, ali i individualni udeli u obrazovnom sistemu) i socijaldemokratskih pristupa. Ostaje otvoreno da li se pri tome radi o društvenom modelu koji je u celini dosledan.

5.4. Vizbadenska načela liberala FDP

FDP, od pet partija koliko je zastupljeno u nemačkom saveznom parlamentu, Bundestagu, ima najstariji program koji i dalje važi: *Vizbadenska načela iz 1997.* godine. Obeleže svoje jedinstvenosti FDP vidi u svom deklarisanju za liberalizam: „FDP kao partija organizovanog liberalizma razlikuje se po svom deklarisanju u korist razuma, raznovrstnosti i konkurentske utakmice od svih drugih partija, koje žele da ostvare napredak putem vere u državu i državni intervencionizam (str. 9). Uloga države je ujedno i srž kritike i politički kredo za FDP: *birokratska državna privreda* (str. 17), kako se navodi, putem *birokratskog okorevanja* sprečava slobodan i fleksibilan razvoj privrede i društva: Liberali umesto državne ekonomije najboljih socijalnih i ekoloških namera žele da se ostvari tržišna privreda sa najboljim socijalnim i ekološkim rezultatima“ (str. 9). Put koji vide liberali je najpre ekonomski efikasnost (putem ukidanja državnog intervencionizma i kartela moći u vidu interesnih grupa), kako bi potom mogla da se dostigne *socijalna efikasnost* (str. 17). To se potom reflektuje i u zahtevu da se u nemačkom ustavu utemelji i zahtev privatizacije, putem koga treba da se odredi da kod svih poslova uporedivog učinka valja dati prednost privatnoj ekonomiji (vidi str. 33). Kao svoju ideju vodilju, FDP navodi *socijalnu i ekološku tržišnu privredu*. Međutim, FDP je definise znatno drugačije nego što to čini CDU, s jedne strane, i stranka Zelenih sa druge strane.

Finansijski sistem: Sistem finansija i kapitala treba da bude slobodan, to bi verovatno bila kratka formula na koju može da se svede pozicija FDP. U skladu sa tržištem, ovde je pre reč o tome da konkurentnost treba da se očuva posredstvom snažne Evropske unije, a iz perspektive 1997. godine to je za liberalne značilo: „Umesto narodnog vlasništva, liberali zagovaraju narod vlasnika. Prilika da se stekne vlasništvo motiviše na postizanje učinka, obezbeđuje socijalnu sigurnost, podstiče spremnost na odgovornost. Ona je preduslov za novu kulturu rizikovanja, novu kulturu samostalnosti (str. 18). Iz toga se izvlači zaključak da osnova finansiranja sopstvenog kapitala preduzetnika treba što više da se poveća, i to putem privatnog bogatsva, ali i putem tržišta kapitala i uklanjanja *barijera konkurenčkoj utakmici*. Zadatak države je samo da obezbedi red: „Potrebna je stabilna zajednička evropska valuta, da bi nemačka i evropska privreda postale konkurentnije na međunarodnom planu. Monetarna unija zaokružuje unutrašnje tržište“ (str. 28). Težište kod FDP stavljeno je na stvaranje dobrih uslova za davaoce kapitala, kako bi se povećala spremnost na investicije.

Radni odnosi: Svoje ideje o promenama u oblasti radnih odnosa, FDP sažima u jednoj jezgrovitoj rečenici: *zaposleni treba da postanu svojevrsni kopreduzetnici* (str. 17). U tu svrhu potrebno je bitno povećati stopu vlasništva u imovini za proizvodnju. Za razliku od toga, FDP zauzima kritičan stav u odnosu na *saodlučivanje preko funkcionera*. Da li je pri tome reč o želji da se ukinu, ograniče ili samo da se dopune kolektivna participacija preko radničkih saveta i učešće zaposlenih u nadzornim odborima, nije moguće utvrditi na osnovu programa stranke. I u odnosu na zahtev za participacijom zaposlenih u imovini nad proizvodnim sredstvima ostaje otvoreno, kako treba da izgledaju mogućnosti vršenja uticaja na odluke preduzeća i firme. Shvatanje o samostalnim kopreduzetnicima međutim navodi na zaključak, da treba da je reč o *individualnim dogovorima*. Dok se jasno odbacuju kolektivni granski dogovori za određene teritorije (str. 17), dok (zakonski?) treba da se predvide načelne klauzule, koje preduzećima daju slobodu da odluče u kojoj formi će biti organizovana participacija zaposlenih. Predlozi FDP u celini idu u pravcu revolucije u domenu radnog prava u Nemačkoj, a to ne mogu da zataškaju ni predlozi koji su samo nagovešteni. Načelne (zakonske) klauzule kojima se predviđaju različite mogućnosti ugrožavaju slobodu kolektivnog pregovaranja u srži. Primat određivanja pravila u preduzećima, pored toga, ukazuje na obrtanje do sada uobičajene pravne piramide, koja predviđa prednost zakona i kolektivnih ugovora u odnosu na dogovore u preduzećima i individualne dogovore, s jedne strane, i principa povoljnosti (*primenjuje se najpovoljnije rešenje za zaposlenog*) sa druge strane. Kako treba da se kontroliše ovaj drastičan porast moći preduzeća, ostaje potpuno otvoreno.

Sistem profesionalnog obrazovanja i usavršavanja: Izjave FDP u vezi sa sistemom profesionalnog obrazovanja i usavršavanja su opštene prirode. I ovde se navodi da treba da se podstiču *otvorenost i konkurenčija*, da se smanjuju okorelost i regulacije i da se podstiču odnosno dopuste i privatne ponude (vidi: str. 27). Pored toga se samo naglašava da je potrebno *fleksibilno prilagođavanje i dalji razvoj profesionalne kvalifikacije u svim oblastima* (str. 17).

U celini, program FDP predstavlja zahtev za nekoordinisanu tržišnu ekonomiju. Gotovo svi problemi pripisuju se državnim i birokratskim atrofijama, gotovo svaki problem može da se reši putem veće slobode tržišta. Sloboda se definiše kao sloboda od (državne) prinude. U svojoj liberalističkoj radikalnosti, ovaj program gotovo da ne preskače ni jednu želju.

5.5. Programske okosnice stranke Levice

Partija Levice, proistekla iz partija PDS i WASG, još uvek nema pravi stranački program. Međutim, postoji *programska osnivački dokument*, koji je usvojio zajednički kongres WASG i stranke levice/PDS je u martu 2007. godine i koji u formalnom smislu (dakle u skladu sa zakonom o političkim strankama) predstavlja potrebni stranački program. Ovaj *programska osnivački dokument*, međutim, nije zaokružen u pogledu svog sadržaja, već se više prezentuje u vidu nabrajanja namera. Programski odbor stranke predstavio je prvi nacrt novog programa partije u martu 2010. godine.

Glavni cilj stranke Levice jeste da ostvari alternativu *neobuzdanom kapitalizmu*, a to je *solidarna obnova i konsekventno demokratsko uređenje društva* (str. 8): demokratija, sloboda, jednakost, pravda, internacionalizam i solidarnost su naše osnovne vrednosne orijentacije. [...] Sloboda i socijalna sigurnost, demokratija i socijalizam uslovjavaju jedni druge“ (str. 9). Pri tome treba da se iskoriste mogućnosti predviđene Ustavom, da se ključne oblasti iz ekonomije nacionalizuju, da bi se na osnovu kako privatnog tako i javnog vlasništva omogućila *efikasna i demokratska privreda* (str. 10).

Stranka Levice za sebe baštini zahtev da reprezentuje sveobuhvatnu promenu politike i perspektive. Koliko daleko treba da idu te *promene*, ne može da se oceni na osnovu osnivačkog dokumenta, i potrebno je sačekati i videti, koje političko krilo će uspeti da pobedi.

Finansijski sistem: Stranka Levice dejstvo međunarodnih finansijska tržišta i kapitala ocenjuje kao ključni faktor za izazivanje kriza i nejednakosti u današnjem društvu: „Putem globalnih finansijskih tržišta, profite koje nastoji da ostvari kapital razvijaju dejstvo bez ograničenja i širom sveta. [...] Fleksibilizacija proizvodnje i tržišta rada koja je usmerena ka potrebama kapitala razara porodični život i život zajednice. [...] Neoliberalizam znači gubitak demokratizacije. U međunarodnim finansijskim fondovima, transnacionalnim koncernima i nadnacionalnim organizacijama – Svetska trgovinska organizacija, Međunarodni monetarni fond, Svetska banka - koncentrisana je neverovatna moć. Oni se izmiču svakoj demokratskoj kontroli“ (str. 14). Ako se pita stranka Levice, finansijski sistem treba da se postavi iznova. U tom smislu oni zahtevaju *demokratsku kontrolu*

finansijskih tržišta s jedne strane i decentralizaciju privatne ekonomske moći, putem strožijeg zakona o sprečavanju kartela (str. 19), sa druge strane. Pored toga, potrebno je i dopuniti finansijski sistem putem podsticanja oblika solidarne ekonomije (na primer zadruga) i izgradnje javnog sektora (str. 16) i investicionih programa koji podstiču zaposlenost i u budućnosti (str. 17).

Radni odnosi: Levica pojам *rada* ne dovodi u vezu samo sa zarađivanjem za hleb: „Želimo da ostvarimo društvo, u kome svaka žena i svaki muškarac mogu da se bave radom koji će im obezbediti egzistenciju. Profesionalni rad, rad u porodicama i partnerstvima, rad u cilju učešća u uređivanju društva kao i učešće u kulturnom i socijalnom životu moraju da budu omogućeni svim ljudima“ (str. 14). U odnosu na profesionalni rad, stranka *Levice* zalaže se za bitno strože regulisanje radnih odnosa putem zakona i kolektivnih ugovora. U tom smislu, zahtevaju se očuvanje kolektivne autonomije, *zakonska minimalna zarada u visini koja obezbeđuje egzistenciju, visok nivo zaštite od otkaza, snažna prava suodlučivanja svih zaposlenih i opšte obavezujuće dejstvo svih kolektivnih ugovora*. Kod saodlučivanja u preduzećima, zahteva se da prava i obaveze koje se prenose budu u ravnoteži (str. 20). Treba da se uvede pravo na politički štrajk – koji do sada nije bio moguć usled obaveza odricanja od prava štrajka za vreme trajanja pregovora (str. 20). Ovi primjeri pokazuju da je stranci *Levice* bitno i društveno i državno usmeravanje u oblasti privrede.

Sistem profesionalnog obrazovanja i usavršavanja: U oblasti profesionalnog obrazovanja i usavršavanja ukazuje se na nejednakosti u društvu i na zadatak rekonstrukcije obrazovnog sistema u pravcu sveobuhvatne participacije. Pod to u okviru profesionalnog obrazovanja spada i zahtev za *osnovnim pravom na obrazovanje*: „Mora da se zaustavi povlačenje poslodavaca od svoje odgovornosti za profesionalno obrazovanje. Mi se zalažemo za ponudu mesta za profesionalno obrazovanje na celoj teritoriji zemlje koja daje mogućnost izbora. U te svrhe potreban nam je sistem zakonskog finansiranja putem preraspodele“ (str. 17). Obrazovanje i usavršavanje treba da subvencionise država (str. 17).

U celini, stranka *Levice* se u mnogo većoj meri od ostalih stranaka oslanja na državu. Pri tome se načelno – koliko se to može sagledati – misli i dalje kreću u okvirima regulisane tržišne ekonomije. O tome ne postoji jasno ispoljen deklarativni stav. Stranka *Levice* prelazi okvire naročito u dva smisla: ključne oblasti privrede treba da se pretvore u zajedničku svojinu. Koliko daleko treba

da ide područljivanje i u kom obliku to treba da se ostvari, ostaje u potpunosti otvoreno. Pored toga se samo u nekoliko rečenica ulazi u pitanje, na koji način državne finansije mogu tako da se urede i da se proizvede dovoljan nivo blagostanja, da bi zahtevi koji se upućuju državi mogli i da se ostvare. Sigurno da stranački program ne mora da sadrži nikakav plan finansiranja i realizacije, ali ipak će to biti odlučujuće pitanje, kada se radi o realnom ostvarivanju datih predloga.

5.6. Ocena programa prema ciljevima socijaldemokratije

U koncepciji na kojoj se temelji ovo izdanje, socijaldemokratija se orijentiše prema formalnom važenju i realnom dejstvu paktova o osnovnim pravima koje su 1966. godine utvrstile Ujedinjene nacije i koje je ratifikovao najveći deo zemalja. Pri tome je u okviru dosadašnjih izlaganja u ovoj knjizi već postalo jasno da su upravo koordinisane tržišne ekonomije (kao što su to skandinavske ekonomije) bliske normativnim postulatima socijaldemokratije.

U pogledu ekonomsko-političkog programa, Zimon Faut i Kristijan Krel su već predstavili tri cilja rasta, socijalne ravnopravnosti i održivosti, koji su usklađeni sa usmerenjem socijaldemokratije. U tom smislu nameće se pitanje, na koji način se partije zalažu za nastavak ili promenu regulisane tržišne ekonomije.

Kod programa ovih pet partija zastupljenih u nemačkom Bundestagu, reč je o *izjavama o namerama*, koje informišu o tome u kom pravcu bi stranke – pod pretpostavkom da dođu na vlast – nastojale dalje da razviju nemački ekonomski i društveni sistem. U kojoj meri se stranke pri tome zaista i drže svojih programa, ovde ne može biti utvrđeno. Međutim, upravo reakcije i politički predlozi CDU i FDP na krizu finansijskih tržišta u jesen 2008. godine su pokazali da načelno usmerenje programa i konkretno političko delovanje ne moraju uvek da se podudaraju. U tom smislu je liberalna stranka, FDP nedavno tražila jačanje države, dok se CDU – protivno stavu svog ekonomsko-liberalnog krila – založila za pozamašne garancije i kredite.

Sve u svemu, može da se dođe do sledećeg zaključka – koji naravno nije lišen ličnog vrednovanja:

- **CDU** u tom kontekstu zastupa stavove **koordinisane tržišne privrede** koja bi bila **na nižem nivou** nego što je to slučaj danas. Prizvuci ekonomsko – liberalnih idejnih tekovina kombinuju se sa individualno moralnim preduzetništvom. Kolektivni oblici saodlučivanja i upravljanja tendencionalno se odbacuju ili treba da se smanje odnosno da se fleksibilizuju.
- **FDP** se u svom programu obavezuje na **nekoordinisanu i liberalističku tržišnu privredu**. Zašto ovaj predloženi društveni model pretenduje da bude *socijalna i ekološka tržišna ekonomija* ne može da se prepozna.
- **Partija Zelenih** zalaže se za **koordinisanu tržišnu privedu**, koja treba da se transformiše u smeru *solarnog društva*. U tu svrhu pozajmljuju se liberalne ideje, civilno-građanski elementi i elementi kolektivnog upravljanja. U celini, program partije Zelenih je najduži, mada je u pogledu konkretnе predstave o koordinisanoj privredi prilično nejasan.
- Stranka **Levice** izrazito se zalaže za regulisanje privrede i zalaže se za državu koja štiti pojedinca. Ona u dva pravca prelazi granice spektra koji se ocenjuje: s jedne strane, do sada postoje samo programske okosnice, dok sa druge strane ostaje otvoreno da li stranka *Levice* uopšte razmatraju tržišnu privredu kao svoj model.
- **SPD** se u svom programu jasno zalaže za **koordinisanu tržišnu privedu** i njeno proširenje. Pri tome je proširenje usmereno ka opisu opširnih prava slobode, onako kako su oni utvrđeni u međunarodnim paktovima Ujedinjenih nacija. Međutim, isto tako se tematizuje i potreba da se prilagodi upravljanje društвom. Ovde se pogled usmerava ka oblasti održivosti, internacionalizacije finansijskih tržиšta i fleksibilizaciji privrednih procesa i socijalne zaštite.

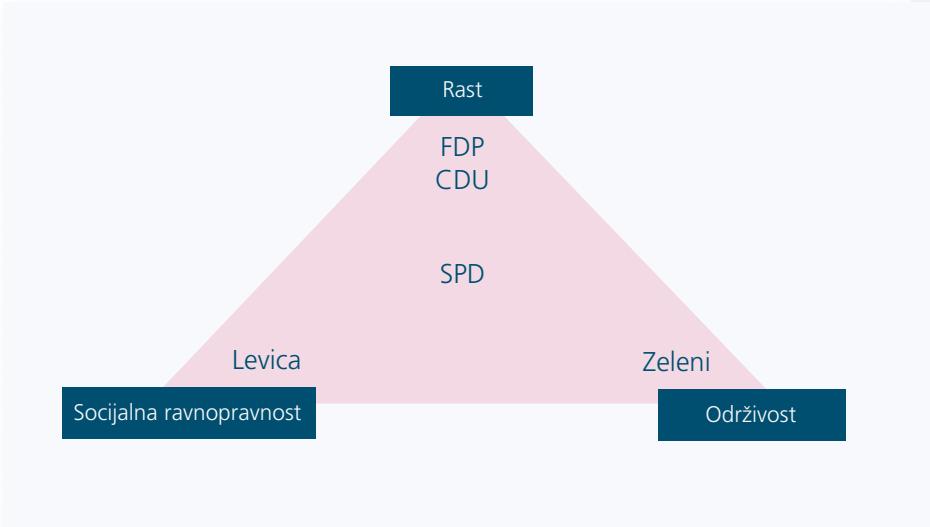
U skladu sa ovom ocenom, političke stranke na osnovu pomenuta tri ekonomsko-politička cilja mogu da se pozicioniraju na sledeći način:

CDU i FDP pokazuju jasan afinitet prema cilju rasta i teže ka podređivanju ostalih ciljeva tom cilju. Kada je reč o ideji *socijalne ravноправности*, jedni je odbacuju, dok je drugi posmatraju skeptično.

Stranka Zelenih se sa svojim konceptom *solarne rekonstrukcije* socijalne i ekološke tržišne privrede pre svega orijentiše prema cilju ekološke održivosti. *Socijalna ravnoteža* kao cilj se podržava, dok može da se zaključi i da je cilj *kvantitativnog rasta* jasno podređen.

Kod stranke Levice može da se utvrdi jasna usmerenost na cilj *socijalne ravno-pravnosti*.

Kod SPD, može da se utvrdi ravnopravna i uravnotežena orijentacija prema sferama ova tri cilja.

Prikaz 8: Shematski prikaz pozicija stranaka u zavisnosti od glavnih odrednica prilikom određivanja njihovih ciljeva ekonomске politike

Vratimo se početnom pitanju: striktna podela ekonomske i socijalne kompetencije stranaka predstavlja opasnu redukciju, koja ne može bitno da doprinese proceni njihove politike. Međutim, analiza programa stranaka pokazuje isto tako da partije imaju veoma različite predstave o ciljevima, na koji način treba da se organizuje i pozicionira ekonomija u društvu. Tek pogled na taj širi okvir daje mogućnost pronalaženja orientacije i donošenja odluke u okviru spektra ovih stranaka.

6. EKONOMSKI PORECI: MODELI ZEMALJA

U ovom poglavlju biće reči o sledećem:

- Na osnovu prethodne diferencijacije koordinisanih i nekoordinisanih vrsta kapitalizma, prave se poređenja različitih ekonomskih sistema na osnovu predstavljene teorije Dejvida Soskajsа i Pitera A. Hola.
- Istražuju se oblasti poput sistema finansiranja, radnih odnosa, obrazovnog sistema i međusobnih odnosa između preduzeća.
- U središtu ovog posmatranja nalaze se SAD, Velika Britanija, Nemačka, Švedska i Japan.
- Ove zemlje pokrivaju široki spektar. Pri tome, SAD najpre odgovaraju idealnom tipu nekoordinisanog rešenja, dok je Švedska najbliža idealnom tipu koordinisanog rešenja.
- Ovi različiti ekonomski modeli i u periodima otvorenih tržišta mogu da postoje jedni pored drugih. Sa stanovišta socijaldemokratije, oni zahtevaju različite preduslove i potreбno ih je oceniti na različite načine.

6.1. SAD⁸

Autor: Zimon Faut

SAD su tipičan predstavnik nekoordinisane tržišne privrede (Meyer 2005a: 279) i tradicionalno se nadovezuju na tržišni liberalizam, skeptičan stav prema državnim intervencijama i individualizam. Američki ekonomski sistem uglavnom se zalaže za ciljeve zadovoljavanja potrošača i omogućavanja uvećanja imovine – na račun osnovnih socijalnih prava (Gilpin 2001:150).

Ova ocena može da se relativizuje u određenim fazama. Tridesetih godina prošlog veka, predsednik Franklin D. Ruzvelt sa svojim *nju dilom*, kao široko postavljenim programom stimulisanja privredne aktivnosti, oslonio se na jaču koordina-

⁸ Izlaganje primera o SAD i Nemačkoj uglavnom se oslanja na izlaganja kod Majera (Meyer 2005a: 279-282). Zahvaljujemo se autoru na ljubaznoj saglasnosti.

ciju ekonomije. I politika predsednika Lindona B. Džonsona tokom šezdesetih godina sa njegovim *ratom protiv siromaštva* (eng. *war on poverty*) išla je u tom pravcu. Ali ekonomija SAD je i tokom ovih faza ostajala u celini krajnje nekoordinisana. Sa druge strane, na izrazito mali stepen koordinacije ekonomije, ciljala je politika američkog predsednika Rolanda Regana (osamdesetih godina prošlog veka) i Džordža Buša.

Finansijski sistem

Finansiranje američkih preduzeća se uglavnom vrši preko tržišta kapitala. Time se povećava transparentnost finansijskih parametara; pošto preduzeća koja su kotirana na berzi redovno moraju da objavljuju svoje bilanse. Interesi deoničara da ostvare što veće dividende, određuju strategiju preduzeća. To se označava kao princip *Shareholder-Value*.

Pristup kapitalu zavisi od procene akcionara o tome kakvi su izgledi da firma ostvari dobit. Spajanja preduzeća i preuzimanja od strane drugih firmi su u manjoj meri regulisana nego u drugim zemljama. Iz tih razloga, rukovodstva preduzeća u SAD su pod stalnim pritiskom da u što kraće vreme ostvare što veće profite. Suviše niski prinosi mogu da dovedu do otpuštanja menadžmenta, odliva kapitala preko berze ili do preuzimanja firme.

Radni odnosi

Udruženja dveju strana, kapitala i rada, u SAD više nalikuju lobističkim organizacijama koje zastupaju interes branže nego akterima koji su odgovorni za celokupno društvo. Sindikati i udruženja poslodavaca, u poređenju sa koordinisanim tržišnim ekonomijama, u celini su slabi i gotovo da ne postoji nikakva uticajna unija udruženja. Međutim, u nekim sektorima postoje veoma prodorni sindikati, koji efikasno zastupaju partikularne interese. Tako na primer u Kaliforniji postoji dobro organizovani sindikat zatvorskih čuvara, koji ima i pozamašnog uticaja ne samo na politiku već i na regulisanje načina izdržavanja kazni. Pri tome, međutim, pojedinačni interesi organizovanih članova stoje ispred interesa opšte dobrobiti. Zakonska zaštita od otkaza u SAD gotovo da i nije predviđena. Radne odnose su iz tih razloga kratkoročni, a pregovori o platama se vode na nivou preduzeća. Granski kolektivni ugovori za određene teritorije, kao što postoje u koordinisanim tržišnim privredama, u SAD su uglavnom nepoznati, pošto su sindikati u SAD tokom proteklih decenija sve više slabili. Robert Rajh smatra, da je ovaj pad stepena organizovanosti sindikata od 33% u 1955. godini na samo 8%, koliko

*Finansiranje preko
tržišta kapitala*

*Pritisak da se ostvari
kratkoročna dobit*

*Udruženja poslodavača i zaposlenih ne
pretenduju da deluju
u ime celokupnog
društva*

*Gotovo da ne postoji
zaštita od otkaza*

Slabi sindikati kao posledica antisindikalne politike

Opšte kvalifikacije

Interdisciplinare subvencije u domenu naučnog istraživanja od strane industrije naoružanja

Nizak stepen međusobne povezlosti preduzeća

je utvrđeno u 2006. godini, posledica dva faktora: s jedne strane razlog je eksplicitne anti-sindikalna politika koju vode preduzeća, a sa druge strane i u sve većoj meri anti-sindikalna politika vlade. Predsednik Ronald Regan je, na primer, 1981. godine naložio doživotnu zabranu vršenja profesije protiv kontrolora leta koji su štrajkovali (Reich 2008: 108).

Sistem školovanja i obrazovanja

U celini fleksibilno tržište rada podupire dodatno i obrazovni sistem, koji u većoj meri obezbeđuje opšte kvalifikacije, koje mogu da se primenjuju uglavnom šire nego što to zahtevaju potrebe firmi i branši. Zaposleni veoma jednostavno, na osnovu konjunkture, mogu kratkoročno da se zaposle ili otpuste (eng. *hire and fire*). Pošto je tržište rada relativno neregulisano, a fluktuacija na tržištu rada visoka, zaposleni u Americi su skloni da ulaze u opšte obrazovanje, koje će moći da primene i u svom sledećem poslu. I pošto udruženja poslodavaca mogu da se koordinišu samo u slaboj formi, preduzećima ne polazi za rukom da uspostave saradnju u okviru specifičnih obrazovnih programa za određene grane industrije. Usled toga, zaposleni u SAD obrazovanjem stiču u većoj meri opšte sposobnosti, posebno pogodne za uslužne sektore koji su veoma osetljivi na kretanja konjunkture. U mnogim preduzećima i sektorima to dovodi do manjka stručnih kadrova.

Nedostaci javno finansiranih naučnih disciplina, delimično se kompenzuju interdisciplinskim subvencijama od strane sektora naoružanja. Brojne inovacije, koje se primenjuju u civilnom sektoru, proistekle su iz vojnih inovacija, na primer gradnja aviona, iz satelitske tehnologije ili informacione tehnologije (Reich 2008).

Međusobni odnosi između preduzeća

Američka preduzeća su međusobno u znatno većoj konkurenциji nego što je to slučaj kod firmi u tržišno orijentisanim privredama, kao što su Švedska ili Nemačka, koje se u većoj meri oslanjaju na saradnju sa drugim preduzećima, sa državom i sa sindikatima (Hinchmann 2006: 350). Firme su međusobno slabo isprepletene: Ni banke ni druge firme ne popunjavaju mesta u nadzornim odborima. U SAD je oduvek dominirala ideja slobode ekonomskog delovanja, tako da država interveniše u zbivanja na tržištu samo u slučaju da treba da održi njegovu funkcionalnost ili da, na primer, spreči formiranje kartela. Na snazi su jaki zakoni protiv formiranja kartela, koji treba da spreči kooperacije preduzeća, na primer dogovore oko cena.

SAD		
Bruto domaći proizvod po glavi stanovnika 2008.	38.800 EUR	BDP po glavi stanovnika prema paritetu kupovne moći (SKM) jedan SKM odgovara kupovnoj moći od jednog evra u proseku za 27 zemalja EU (izvor: Eurostat)
Prosečan privredni rast 1990-2007	2,0 %	Prosečan privredni rast na godišnjem nivou po glavi stanovnika u stalnim cenama (Izvor: Human Development Index 2009, str. 195)
Javni dug 2008	70,7 %	Javni dug u % od BDP (Izvor: Savezno ministarstvo finansija, mesečni izveštaj 12/2009, str. 99)
Saldo tekućeg računa platnog bilansa	– 4,9 %	Udeo zaposlenih lica (žena) u dobi od 15 do 64 godine u odnosu na ukupan broj stanovnika (izvor: Eurostat)
Stopa zaposlenosti 2008	70,9 % (65,5 %)	Udeo zaposlenih lica (žena) u dobi od 15-64 u odnosu na ukupan broj stanovnika (izvor: Eurostat)
Stopa nezaposlenosti 2008	5,8 %	Udeo nezaposlenih lica u odnosu na radnu snagu (izvor: Eurostat)
Nejednakost prihoda merena Gini koeficijentom 2009	40,8 %	Parametar za nejednaku raspodelu dohotka, 100% = maksimalna nejednakost (izvor: Human Development Report 2009, str. 195)
Dohodak žena u odnosu na dohodak muškaraca	62 %	Procenat dohotka koji ostvaruju žene u odnosu na muškarce (izvor: Human Development Report 2009, str. 186)
Indeks siromaštva 2009	15,2 %	Indeks siromaštva se sastoji od različitih indikatora (i. o. životni vek, stopa pismenosti, pristup zdravstvenom zbrinjavanju), 0 = min. Siromaštvo, 100 = maks. siromaštvo (izvor: Human Development Report 2009, str. 180)
Stepen sindikalne organizovanosti 2007	11,6 %	Udeo zaposlenih stanovnika koji su organizovani u sindikatima (izvor: OECD)

Rezime SAD

Uglavnom nekoordinisana tržišna ekonomija SAD, preduzećima daje mogućnost da reaguju fleksibilno na razvoje na tržištu, međutim isto tako i povećava pritisak za kratkoročno prilagođavanje promenama na tržištu. Američki sistem radnih odnosa je stoga manje efektivan kada je reč o razvoju skupih proizvodnih strategija, koje zahtevaju dugoročne i stabilne radne odnose. On umesto toga više pogoduje inovativnim sektorima koji su upućeni na rizični kapital, kao na primer informacione tehnologije, ali i na veliki uslužni sektor, koji se temelji na generalizovanom obrazovnom profilu i na niskom nivou plata.

SAD su sa svojim ekonomskim sistemom uopšteno ostvarile veće stope rasta od evropskih zemalja: od devedesetih godina prošlog veka, američka privreda je u proseku rasla za 3%, dok su države EU zabeležile rast od 2,2%. Međutim, ova dobit u pogledu blagostanja u SAD se raspoređuje na sve neujednačeniji način. Dok su tokom pedesetih godina plate članova upravnih odbora bile 25 puta veće od plate nekog radnika koji je zaposlen u istom preduzeću, danas se taj odnos u proseku povećao na 350 puta veće plate (Reich 2008: 144). U SAD usled hroničnog nedovoljnog finansiranja javnih budžeta vlada paralelnost privatnog bogatstva i javnog siromaštva. To dovodi do toga da u poređenju sa drugim zemljama, SAD imaju slabo opremljenu javnu infrastrukturu (Hinchmann 2006: 352).

Izbor Baraka Obame 2008. godine stajao je pod motom *Promena* (eng. *Change*). Mnogo toga ukazuje na to da će zaista i doći do političkih promena (Vaut 2007 i 2008). U svakom slučaju je zanimljivo, da je jedan od utemeljivača demokratske partije u SAD, Vilijam Galston, još u junu 2008. objavio tekst pod nazivom „How Big Government Gots its Groove Back“. Njegova je teza: prošlo je vreme ideologije ekonomične države koja gotovo da ne reguliše i ne interveniše. On navodi da počinje nova era Velike vlade (eng. *Big Government*) sa većim stepenom regulisanja i koordinacije i većim udelom države (Galston 2008).

6.2. Velika Britanija

Autor: Kristijan Krel

Velika Britanija se često opisuje kao pionir kapitalizma. Tamo su se industrijalizacija, slobodna trgovina i liberalizam razvili ranije nego u drugim državama. Ujedno je u toj zemlji veoma rano postalo vidljivo i naličje neobuzdanog kapitalizma. Nije Fridrik Engels slučajno često opisivao neljudske uslove življenja i rada nezavisnih radnika sredinom XIX veka na primeru *položaja radničkih klasa u Engleskoj*.

Od objavlјivanja ove studije, naravno se dosta toga odlučujućeg promenilo u britanskom kapitalizmu. Isto tako mogu da se utvrde i određeni kontinuiteti. Britanski ekonomski poredak je i danas u posebnoj meri liberalan. Međunarodna komparativna ispitivanja kapitalizma stoga Veliku Britaniju opisuju kao nekoordinisanu, liberalnu tržišnu privredu.

U daljem tekstu biće opisane najvažnije dimenzije britanskog ekonomskog sistema.

Sistem finansiranja i vlasnička struktura

Kod britanskog kapitalizma, trenutna pozicija u pogledu ostvarene dobiti nekog preduzeća ima odlučujuće dejstvo na njegovo finansiranje. Britanska preduzeća su upućena na *nestrpljiv* novac dinamičkih finansijskih – i tržišta akcija za investicije. U skladu sa time je i visoka rentabilnost najvažniji preduslov za pristup kapitalu. Po tom osnovu, Velika Britanija se razlikuje od ekonomskog sistema koji je, na primer, dugo bio tipičan za Nemačku, u kome banke preduzeća (ili tzv. *kućne banke*) dugoročno sarađuju sa nekim preduzećem i na taj način često imaju tačan uvid u to preduzeće, u njegove strategije i strukture. U Velikoj Britaniji, investitori i finansijeri svoje odluke donose na osnovu javno dostupnih kriterijuma procene. Pri tome u prvom planu стоји profitabilnost datog preduzeća.

I svojinske strukture u Velikoj Britaniji se veoma jasno razlikuju od imovinskih odnosa u koordinisanim tržišnim privredama. Dok kod ovih drugih suvlasničke odnose u firmama i preduzećima karakterišu uglavnom investitori sa dugoročnim i strateškim interesima – na primer druga preduzeća, banke ili javni sektor –, u Velikoj Britaniji situacija je sasvim drugačija. Oko 80% vlasnika britanskih preduzeća su finansijski investitori i privatni ulagači, čiji je glavni interes po pravilu usmeren ka visokoj profitabilnosti preduzeća.

Pionir kapitalizma...

... i njegovo naličje

Nekoordinisana,
liberalna tržišna
privreda

Finansiranje putem
finansijskog tržišta i
tržišta akcija

Vlasnička struktura:
veliki ideo finan-
sijskih investitora i
privatnih ulagača

*Usmerenost na ono
što može da se ost-
vari u kratkom roku*

*Samo naizgled jaki
sindikati*

*Jaka fragmentacija
sindikata*

*Bez obaveznog
predstavljanja zapo-
slenih*

*U celini - nizak ste-
pen sindikalne orga-
nizovanosti*

Takozvana neprijateljska preuzimanja firmi – i to i sa ciljem brzog povlačenja dobiti – usled dalekosežnog finansiranja preko tržišta i strukture finansijskih tržišta lakše može da se ostvari nego u koordinisanim tržišnim privredama.

Putem snažne usmerenosti na profitabilnost – povezano sa izrazito hijerarhiskom internom struktururom – britanskim preduzećima polaze za rukom s jedne strane brze restrukturacije u pravcu novih i profitabilnih tržišta; manje unosni ogranci posla brzo se ponovo gase. S druge strane, ovakva usmerenost dovodi i do kratkoročnosti (eng. *short termism*) koja je karakteristična za britansku ekonomiju, a to znači usredsređivanje na ono što kratkoročno može da se ostvari.

Radni odnosi

Bilo je faza kada su britanski sindikati delovali veoma snažno. Takozvana zima nezadovoljstva (eng. *winter of discontent*) je primer za to. Tokom 1978/1979 jedan štrajk širom zemlje je paraliso čitav javni život u Velikoj Britaniji: smeće više nije odvoženo, lokalni javni prevoz je stajao, a pokojnici nisu mogli da se sahranjuju. Međutim, zapravo intenzivne faze štrajka često nisu znak za jake sindikate. Jaki i dobro organizovani sindikati su po pravilu u stanju da se za interes zaposlenih izbore u okviru pregovora, i da ne moraju da pribegavaju štrajkovima. U tom smislu je i zima nezadovoljstva bila više odraz nedovoljne pregovaračke snage. Britanski sindikati su u poređenju sa drugim sindikatima u svetu slabi. Razlog tome je najpre i to što su britanski sindikati relativno fragmentirani. Devedesetih godina prošlog veka postojalo je preko 300 sindikata. Oni nisu organizovani prema sektorima, već na osnovu grupa profesija, tako da je u preduzeću često zastupljen veliki broj sindikata. Drugi razlog za slabost britanskih sindikata je i taj, što je u Velikoj Britaniji, a što je karakteristično za liberalne tržišne ekonominje, nije predviđena obaveza da preduzeća integrišu radničke savete ili druge forme predstavnika zaposlenih. Jedan vid saodlučivanja, kao što na primer postoji u nemačkoj rudarskoj industriji, u Velikoj Britaniji je uglavnom nepoznat. Kao treće, na kraju, su prava sindikata u Velikoj Britaniji tokom konzervativne vladevine Tačerove (1979-1990) sistematski smanjivana. U skladu sa time je i stepen sindikalne organizovanosti danas uporedivo nizak. U Velikoj Britaniji se udeo zaposlenog stanovništva koji je sindikalno organizovan kreće oko nepunih 30%. Javni sektor je pri tome znatno bolje organizovan od privatnog.

Slično kao i zaposleni, i poslodavci su relativno slabo organizovani. Gotovo da ne postoje krovna udruženja koja mogu da se izbore za svoje stavove, a značaj udruženja poslodavaca sve više opada.

Usled ovakvih struktura, zarade se po pravilu ugovaraju na nivou preduzeća ili su rezultat individualnih pregovaračkih procesa između poslodavaca i zaposlenih. Od 1999. godine međutim, pri tome postoji donja granica plate u vidu minimalne zarade, ispod koje se zarada ne može spustiti.

Odnosi između preduzeća i pojedinih zaposlenih su pod znatno snažnijim uticajem tržišnih sila nego u koordinisanim tržišnim ekonomijama. Zaposleni se uporedivo kratko zadržavaju u preduzećima i zato po pravilu osećaju samo slabu povezanost sa firmom. Davanje otkaza se sprovodi relativno lako, pošto slabi sindikati ne mogu efikasno da ih spreče, a nizak je i nivo zaštite od otkaza. Ujedno su, međutim, kvalifikovani zaposleni na fleksibilnom tržištu rada i u stanju da lakše nađu novi posao.

Britanska preduzeća su u celini jače hijerarhijski uređena od preduzeća u koordinisanim tržišnim privredama. Pored dominacije CEO (*Chief Executive Officer* - predsednik upravnog odbora), to se reflektuje i na organizaciju rada. U tom smislu je timski rad visoko kvalifikovanih radnika, kakav se na primer zatiče u Nemačkoj, u Velikoj Britaniji retka pojava za koju je karakteristična tipična konvencionalna i striktno sprovedena podela rada (Wood 2001: 250).

Sistem obrazovanja i usavršavanja

Na fleksibilnim tržištima rada u Velikoj Britaniji, slabo su razvijene kvalifikacije koje su specifične za određene profesije. Uzroci za to su lako razumljivi sa stanovišta poslodavaca:

Najpre na osnovu relativno kratkog prosečnog staža radnika i zaposlenih u preduzećima uvek postoji opasnost, da se investicija u pojedinca ne isplati ili čak i da neko konkurentske preduzeće iz toga izvuče korist. Kao drugo, na osnovu izrazito fleksibilnih tržišta rada u kratkom periodu mogu da se zaposle kvalifikovani zaposleni – i da se po potrebi podjednako brzo ponovo otpuste.

Ali i na strani zaposlenih gotovo da ne postoje nikakvi podsticaji za sticanjem kvalifikacija specifičnih za datu firmu, pošto se s obzirom na kratak period zaposlenosti u određenom preduzeću čini da je koncentracija na opšte sposobnosti, koje mogu da se primene i u drugim firmama ili branšama, od veće prednosti.

Pregovori o platama na nivou preduzeća kod donje granice zarada (minimalne zarade)

Nizak stepen zaštite od otkaza

Snažna hijerarhija u preduzećima

Sticanje opšteg znanja

Rezultat ove često slabe profesionalne kvalifikovanosti je logičan: produktivnost je u britanskim preduzećima u poređenju, na primer, sa nemačkim preduzećima relativno slaba, a liberalne tržišne ekonomije u celini su sklonije ka stavljanju težišta na proizvode koji se jednostavnije prerađuju i na standardizovane proizvodne postupke.

Međusobni odnosi između preduzeća

Skoro da nema preplitanja preduzeća

Međusobni odnosi preduzeća se temelje na tržišnim odnosima i na obavezujućim, formalnim pravnim odnosima. Preduzeća skoro da međusobno nisu nikako povezana. Tehnološki transfer se ovde uglavnom uspešno sprovodi na osnovu razmene naučnog i tehnički visoko kvalifikovanog kadra. I prelasci naučnika ili inženjera iz istraživačkih instituta u slobodnu ekonomiju i obrnuto, u ovom sistemu su znatno češći nego u koordinisanim tržišnim privredama. Za razliku od toga, ređe su istraživačke zajednice između preduzeća ili dugoročno postavljenih kooperativnih mreža.

Ocena i rezime

Velika bliskost u odnosu na ekonomski sistem SAD

Britanski tip kapitalizma je bliži američkom ekonomskom sistemu nego ekonomijama kontinentalne Evrope. Prednosti britanskog kapitalizma su odgovarajuća relativno visoka stopa zaposlenosti i niska stopa nezaposlenosti. Nedostaci su i dalje niska produktivnost britanskih preduzeća u poređenju sa preduzećima iz SAD ili nemačkim preduzećima i njihova usmerenost na kratkoročnim zaradama. U okviru aktuelne faze ekonomskog pada, ispoljavaju se pored toga i nedostaci izrazito fleksibilnog tržišta rada: radna snaga brzo može da se otpušta, a stopa nezaposlenosti brzo raste.

Kod ovakvog određivanja, međutim, treba imati na umu da ono nikada ne može se označi kao konačno. Politički sistem Velike Britanije koji je zasnivan na prostoj izbornoj većini i centralističkoj državnoj strukturi, dopušta da pojedinačne vlade sprovedu veoma brze i duboke strukturne promene.

Velika Britanija		
Bruto domaći proizvod po glavi stanovnika 2008.	29.200 EUR	BDP po glavi stanovnika prema paritetu kupovne moći (SKM) jedan SKM odgovara kupovnoj moći od jednog evra u proseku za 27 zemalja EU (izvor: Eurostat)
Prosečan privredni rast 1990-2007	2,4 %	Prosečan privredni rast na godišnjem nivou po glavi stanovnika tekućim cenama (Izvor: Human Development Index 2009, str. 195)
Javni dug 2008	52 %	Javni dug u % od BDP (Izvor: Savezno ministarstvo finansija, mesečni izveštaj 12/2009, str. 99)
Saldo tekućeg računa platnog bilansa	– 1,7 %	Saldo bilansa svih izvoza i uvoza robe u % od BDP (izvor: Međunarodni monetarni fond, World Economic Outlook 10/2009, str. 187)
Stopa zaposlenosti 2008	71,5 % (65,8 %)	Udeo zaposlenih lica (žena) u dobi od 15 do 64 godine u odnosu na ukupan broj stanovnika (izvor: Eurostat)
Stopa nezaposlenosti 2008	5,6 %	Udeo nezaposlenih lica u odnosu na radnu snagu (izvor: Eurostat)
Nejednakost prihoda među Gini koeficijentom 2009	36 %	Parametar za nejednaku raspodelu dohotka, 100% = maksimalna nejednakost (izvor: Human Development Report 2009, str. 195)
Dohodak žena u odnosu na dohodak muškaraca	67 %	Procenat dohotka koji ostvaruju žene u odnosu na muškarce (izvor: Human Development Report 2009, str. 185)
Indeks siromaštva 2009	14,6 %	Indeks siromaštva se sastoji od različitih indikatora (i. o. životni vek, stopa pismenosti, pristup zdravstvenom zbrinjavanju), 0 = min. Siromaštvo, 100 = maks. siromaštvo (izvor: Human Development Report 2009, str. 180)
Stepen sindikalne organizovanosti 2007	28 %	Udeo zaposlenih stanovnika koji su organizovani u sindikatima (izvor: OECD)

6.3. Nemačka

Autor: Zimon Faut

Nemačka je koor-
dinisana tržišna
privreda

Finansiranje
preduzeća preko
banaka

Pristup „strpljivom“
kapitalu

Nemačka važi za tipičnu koordinisanu tržišnu privrodu (Meyer 2005a: 280) i dugo se smatralo da je to model uzorne kombinacije ekonomske dinamike, političke stabilnosti i socijalne ravnopravnosti (Egle 2006: 273-326). Sa porastom nezaposlenosti i ekonomskom stagnacijom, koja je počela devedesetih godina, nemački model je međutim počeo da gubi na sjaju, a britanski magazin *The Economist* ga je označio kao bolesnika u Evropi. Činilo se da je ekonomski uspon iz prethodnih godina ublažio tu ocenu, ali tek treba da se vidi da li je ispit prevladavanja krize finansijskog tržišta položen u Nemačkoj.

Sistem finansiranja

U Nemačkoj, finansiranje preduzeća preko tržišta kapitala u celini ne igra neku veću ulogu. Rukovodstvo preduzeća se, stoga, ne ocenjuje samo od strane tržišta, već ga ocenjuju i banke koje su isprepletene sa tim preduzećem i druga preduzeća ali i predstavnici zaposlenih i državni akteri. To može da utiče povoljno na ličnu razmenu informacija i uspostavljanje poverenja. Finansiranje preduzeća se uglavnom vrši preko bankarskih kredita. Da bi se krediti dobili, pored podataka o finansijama preduzeća, od značaja su i reputacija i mreže datog preduzeća. Informacije o reputaciji i operacijama preduzeća, investitori dobijaju kroz gust splet međusobnih odnosa. Ovaj pristup *strpljivom kapitalu* koji nije zavistan od kratkoročne dobiti, omogućava preduzećima da ulažu u dugoročne projekte i da dobiju dobro obrazovane zaposlene čak i u periodima ekonomske krize. To korespondira sa zapažanjem, da menadžment u Nemačkoj ne mora toliko osetljivo da reaguje na neposrednu dobit ili na vrednost sopstvenih akcija. Poreški propisi, zakoni i mreže širokog spleta preduzeća deluju obeshrabrujuće na pokušaje neprijateljskog preuzimanja. Ova povezanost preduzeća i banaka, međutim, nailazi i na kritike pod nazivom *bankarski kartel* (Bury/Schmidt 1996), pošto novajlijama na tržištu otežava pristup kapitalu i povoljnije tretira insajdere. Međutim, razvoj tokom proteklih godina jasno ukazuje na to da se industrijski odnosi u Nemačkoj raspliću i da su sve češća međunarodna učešća u kapitalu, kako će biti prikazano u narednom odlomku.

Odstupanje: kraj AD Nemačke?

Najpre uglavnom nezapaženo od političke diskusije, u Nemačkoj se od devedesetih godina prošlog veka lagano ali stalno sprovodio ogroman zaokret, koji se označava i kao rastakanje takozvanog AD Nemačke (Deutschland AG). Izrazom AD Nemačka cilja se na okolnost da su u Nemačkoj banke i industrija tradicionalno tesno povezane jedne sa drugima. Koreni ovih veza mogu da se prate sve do carskog perioda u istoriji. Ovo povezivanje je između ostalog imalo za cilj izolovanje nemačkih preduzeća ka spolja i postizanje stabilnosti iznutra. Pod pritiskom globalizacije, sistem *kućnih banaka* i unakrsnih učešća u kapitalu se, međutim, ispostavio kao prepreka, a posebno onda, kada nemačka preduzeća žele da učestvuju u globalnom tržištu kapitala (Egle 2006: 291).

I zato su ova uzajamna učešća u kapitalu kod banaka i preduzeća tokom proteklih godina u velikoj meri opala. Nemačka preduzeća su se specijalizovala i internacionalizovala.

Preplitanje preduzeća, a pre svega banaka i industrije, u Nemačkoj je tokom proteklih godina uglavnom isčezlo. Taj proces pokazuje koliko snažno globalizacija menja ekonomski sistem Nemačke.

Vremenske serije podataka Kelnskog instituta za društvene nauke, Maks Plank to potvrđuje: tamo gde su još 1996. godine postojale tesne mreže, splet odnosa kapitala postao je znatno tanji.

Na taj način, nemačka preduzeća su postala znatno otvorenija za međunarodno tržište kapitala. Nemačka se time pomalo pomera od modela koordinisanog kapitalizma u pravcu nekoordinisanog modela. Preuzimanje nemačkog tradicionalnog preduzeća *Mannesmann* od strane britanskog koncerna mobilne telefonije Vodafone 2001. godine, ranije bi bilo nezamislivo i samim tim predstavlja izvesnu prekretnicu. Danas se osam od trideset preduzeća kotiranih na nemačkoj berzi DAX nalazi u većinskom stranom vlasništvu – oko 2000. godine ih je bilo samo tri. U istom periodu, priliv stranih direktnih investicija se utrostručio – istovremeno su porasla i nemačka učešća u kapitalu na međunarodnim tržištima.

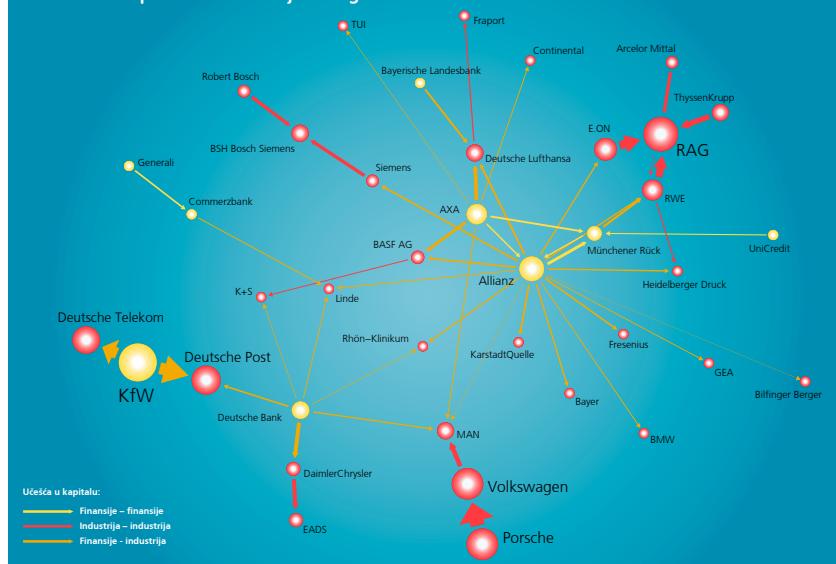
*Da li se rastačе
povezanost banaka i
industrije?*

Trend ka nekoordinisanom modelu

Isprepletenost kapitala u Nemačkoj 1996. godine

Povezanost kapitala u Nemačkoj 2006. godine

©2008. Lothar Krempel, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, www.mpifg.de/poepellelk, podaci komisije za borbu protiv monopolija <http://www.monopolkommission.de>

Ovo rasplitanje je podstaklo i kompletno ukidanje poreza na dobit od prodaje od prethodnih 53%, zbog koga je prethodno prodaja udela u kapitalu preduzeća bila neutraktivna, a što je i doprinelo očvršćavanju industrijskih i bankarskih veza.

Trend internacionalizacije i povećanih stranih direktnih investicija i dalje traje. Mada trenutno počinje debata o tome da li bi ta otvorenost trebalo da se ograniči kod državnih fondova (eng. *sovereign wealth funds*) i fondova vanberzanskog sopstvenog kapitala (eng. *Private-Equity-fonds*).

Bilans gašenja AD Nemačke ispada mešan. S jedne strane je otvaranje prema međunarodnom kapitalu sa investorima i *know-how* doprinelo tome, da mnoga nemačka preduzeća ostanu konkurentna i da mogu da ojačaju svoj položaj na svetskim tržištima. Jedinični troškovi rada su, za razliku od svih ostalih evropskih zemalja, znatno smanjeni. Na osnovu toga, izvoz je nakon jedne decenije mogao da se poveća za 50% - što je znatno više nego u susednim zemljama (izvor: Economist Intelligence Unit 2006). S druge strane, povećali su se pritisci za ostvarivanjem profita i kratkoročna orijentacija, što se između ostalog reflektuje u nesigurnim radnim odnosima.

Vodene su opširne diskusije o rizicima povećanih preuzimanja nemačkih preduzeća od strane *Private-Equity* društava i *hedž fondova*, a naročito u kontekstu poređenja sa rojevima skakavaca. Izneta kritika glasi da su ta društva zainteresovana samo za kratkoročni uspeh.

Savet stručnjaka za procenu celokupnog ekonomskog razvoja je u svom godišnjem izveštaju 2005. godine o tome napisao: „U prvom planu debate u Nemačkoj stajali su rizici preduzeća. Strahovalo se da bi kratkoročno orijentisani finansijski investitori mogli da steknu ideo u kapitalu preduzeća, da razlože preduzeće i da razgrade rezerve, da bi svoj ideo potom ponovo prodali i ostavili oslabljeno preduzeće za sobom.“ Kao reakcija na to, 2008. godine stupio je na snagu zakon o ograničavanju rizika. Njime se investitori obavezuju da obelodane poreklo svojih finansija i svoje ciljeve. (Savet stručnjaka 2005: 35).

Radni odnosi

U Nemačkoj sindikati u međunarodnom poređenju imaju umeren stepen organizovanosti od 20% (stanje 2007. vidi: str. 107). Međutim, usled slobode kolektivnog

*Prednosti i nedostaci
međunarodnih
tokova kapitala*

*Sloboda kolektivnog
pregovaranja*

tivnog pregovaranja, oni ipak uživaju visok stepen uticaja na uređivanje plata i uslove rada (Egle 2006: 290). Sindikati i udruženja poslodavaca postavljeni su po sektorima, na primer za metalsku industriju, sa jedne strane ,nalazi se sindikat „IG Metall“, a na drugoj strani asocijacija poslodavaca „Gesamtmetall“. To znači da se koordinacija kod kolektivnih pregovora kreće u granicama tih sektora i obezbeđuje da zaposleni u istoj industriji mogu da očekuju istu platu. Usled toga, između preduzeća nema nikakvog takmičenja u pogledu plata oko dobro obučenih stručnih i kvalifikovanih radnika (Hassel 2006: 14).

Saodlučivanje

U poređenju sa međunarodnim prilikama, princip saodlučivanja u preduzećima, kada je reč o pitanjima uređivanja rada i kod kadrovske odluka, u Nemačkoj je daleko razvijen. **Zakon o ustrojstvu preduzeća** reguliše veličinu radničkih saveta, ovlašćenja i uslove izuzeća od odluka radničkih saveta. Društva kapitala na osnovu zakona su dužna da poštuju prava na saodlučivanje, ako zapošljavaju više od 500 zaposlenih. To na primer znači da zaposleni u jednom preduzeću mogu da delegiraju predstavnike u nadzorni odbor.

Sistem obrazovanja

Složeni proizvodni sistemi mnogih nemačkih preduzeća često zahtevaju dobro obučenu radnu snagu. U tu svrhu do sada se pokazao kao uspešan dualni obrazovni sistem koji je izuzetno blizak praksi i istovremeno obezbeđuje stručnu dubinu (Egle 2006: 287). Reč je o *ključnoj instituciji nemačkog kapitalizma* (Hassel 2006: 13). Dok su u procesu obrazovanja, mladi ostvaruju uporedivo malu zaradu, ali se za uzvrat po pravilu garantuje kvalifikovani ulazak mlađih ljudi na tržište rada, što u Nemačkoj obezbeđuje jednu od najnižih stopa nezaposlenosti među mladima (kao udela u stopi nezaposlenosti odraslih) u svim državama OECD (Hassel 2006: 15).

Uporedivo visoka stručna kvalifikovanost, zaposlenima obezbeđuje veću pregovaračku moć nego što je to slučaj u onim zemljama u kojima postoje uopšteniji sistemi obrazovanja i gde su usled toga zaposleni lako zamenljivi. Iz ove proizvodnje koja je orijentisana prema kvalitetu, proističe specifična zavisnost od kvalifikovanih stručnih radnika. Da bi se zaštitili od sve većih zahteva zaposlenih i da bi sprečili odliv dobro obučenih zaposlenih u druge firme, nemačke firme su se u pojedinačnim sektorima industrije organizovale u sistemu industrijskih veza putem koordinisanih kolektivnih pregovora između poslodavaca i sindikata. Na taj način dolazi se do ujednačavanja plata za uporedive sposobnosti u celom

industrijskom sektoru. Time se otežava vrbovanje radne snage koja je obučena u skladu sa specifičnim potrebama date industrije.

Obrazovni sistem je međutim ugrožen iz tri razloga: kao prvo, on zavisi od konjunkture. U fazama konjunktturnog rasta, preduzeća rado zapošljavaju lica koja se obučavaju u sistemu dualne obuke kao povoljnu i fleksibilnu radnu snagu. U periodima stagnacije dolazi do manjka mesta za obuku. Ako taj manjak duže potraje, dolazi do efekta samoojačavanja, pošto one koji nisu dobili mesto u okviru sistema nosi talas koji se formirao, a naredne godine se konkurencaj o mesta za obuke još više povećava. Kao drugo, preduzeća se izmiču od svoje odgovornosti da obezbeđuju obuku. A kao treće, vreme aktuelnosti znanja i naučenog se sve više skraćuje. Gotovo ni jedna obuka ne može da važi za ceo život. Odgovor na izazove sveta rada koji se sve brže menja u Nemačkoj sa njenom nedovoljno razvijenom ponudom usavršavanja i doškolovanja još uvek nije pronađen.

Međusobni odnosi između preduzeća

Menadžment velikih nemačkih preduzeća retko ima mogućnost da unilateralno donosi važne odluke. Umesto toga, on mora da obezbedi saglasnost nadzornih odbora i mreža u kojima su pored banaka zastupljena i druga preduzeća, zaposleni i državni akteri. Usled toga, odluke u preduzeću se ne donose na osnovu kratkoročnih orijentisanih interesa akcionara, već pre na osnovu većinske odluke zainteresovanih strana u preduzeću.

Uloga države u političkoj ekonomiji u Nemačkoj nakon Drugog svetskog rata najbolje može da se opiše kao uloga države koja stvara mogućnosti i koja ospozobljava. Njene mogućnosti direktnog intervenisanja u privredne procese bile su ograničene usled federalnih struktura i niza nezavisnih institucija poput Savezne centralne banke i Savezne agencije za borbu protiv kartela, ali država je razvila sposobnost da podstiče društvene grupe i kvazi-javne korporativističke aktere putem samoorganizacije i da ih opremi potrebnim i delimično konstitucionalnim sredstvima, kako bi sami regulisali i vodili oblasti političke ekonomije, koje su na drugim mestima bivale regulisane od strane države ili prepuštane tržištu. Evropska centralna banka (ECB) i njena monetarna nezavisnost kao i evropski komesari za konkurenčiju drže se političko-ekonomskih principa, koji su važili i za Saveznu Republiku Nemačku, te time ne označavaju nikakav prekid. Pored toga, država pozamašan deo bruto domaćeg proizvoda izdvaja za sisteme socijalnog obezbeđenja i drži se zahteva ustava *podjednakih uslova za život* u

Ugroženost obrazovnog sistema

Prilikom vođenja preduzeća, odluke se donose između ostalog na osnovu nekolicine interesa

svim saveznim pokrajinama, tako što je razvila sistem regionalne preraspodele (Streeck: 1995).

Ocena

Ekonomski sistem Nemačke je srednji put između anglosaksonske privrede i skandinavske države blagostanja (Schmidt: 2000).

U Nemačkoj se zasnivaju radni odnosi koji su uglavnom dugoročni: zaposleni su u radnom odnosu kod istog poslodavca preko deset godina, dok su to u Velikoj Britaniji osam godina a u SAD sedam godina (Streeck: 1995). Kooperativni radni odnosi i visok nivo stručne spreme zaposlenih dovode do povećanja produktivnosti, koja omogućava, da se dobro plate stručni radnici i da se skrate radna vremena (Hassel: 2006).

Raspon plata je iz tog razloga relativno mali u Nemačkoj, a stručni i kvalifikovani radnici ovde za razliku od drugih zemalja, u potpunosti spadaju u srednji sloj. On je u Nemačkoj široko postavljen: 66% stanovništva spada u srednji sloj, u poređenju sa 26% kod Britanaca i 44% Amerikanaca iz SAD (Roessel: 2005).

Usled ekomske krize nakon devedesetih godina, nemački model je sve više bio izložen kritici. Posebno u okviru predizborne kampanje za parlamentarne izbore saveznog parlementa 2005. godine, konzervativna stranka vodila je debatu o tome kako je Nemačka počela da posustaje u odnosu na konkureniju. Prema tome, Nemačka navodno više nije bila konkurentna na međunarodnom planu. Međutim, uprkos svim tim proricanjima nesreće, Nemačka je ipak redovno uspevala da dokaže svoju veliku konkurentnost kao lider u domenu izvoza. Razlog tome je između ostalog visok kvalitet složenih industrijskih dobara, pre svega automobilske industrije, i izgradnje industrijskih postrojenja. Udeo lica zaposlenih u industriji u Nemačkoj se konstantno kreće oko 10% iznad proseka drugih zemalja OECD (Egle 2006: 292).

Nemačka		
Bruto domaći proizvod po glavi stanovnika 2008.	29.100 EUR	BDP po glavi stanovnika prema paritetu kupovne moći (SKM) jedan SKM odgovara kupovnoj moći od jednog evra u proseku za 27 zemalja EU (izvor: Eurostat)
Prosečan privredni rast 1990-2007	1,4 %	Prosečan privredni rast na godišnjem nivou po glavi stanovnika u stalnim cenama (Izvor: Human Development Index 2009, str. 195)
Javni dug 2008	65,9 %	Javni dug u % od BDP (Izvor: Savezno ministarstvo finansija, mesečni izveštaj 12/2009, str. 99)
Saldo tekućeg računa platnog bilansa	6,4 %	Saldo bilansa svih izvoza i uvoza robe u % od BDP (izvor: Međunarodni monetarni fond, World Economic Outlook 10/2009, str. 187)
Stopa zaposlenosti 2008	70,7 % (65,4 %)	Udeo zaposlenih lica (žena) u dobi od 15 do 64 godine u odnosu na ukupan broj stanovnika (izvor: Eurostat)
Stopa nezaposlenosti 2008	7,3 %	Udeo nezaposlenih lica u odnosu na radnu snagu (izvor: Eurostat)
Nejednakost prihoda merena Gini koeficijentom 2009	28,3 %	Parametar za nejednaku raspodelu dohotka, 100% = maksimalna nejednakost (izvor: Human Development Report 2009, str. 195)
Dohodak žena u odnosu na dohodak muškaraca	59 %	Procenat dohotka koji ostvaruju žene u odnosu na muškarce (izvor: Human Development Report 2009, str. 186)
Indeks siromaštva 2009	10,1 %	Indeks siromaštva se sastoji od različitih indikatora (i. o. životni vek, stopa pismenosti, pristup zdravstvenom zbrinjavanju), 0 = min. Siromaštvo, 100 = maks. siromaštvo (izvor: Human Development Report 2009, str. 180)
Stepen sindikalne organizovanosti 2007	19,9 %	Udeo zaposlenih stanovnika koji su organizovani u sindikatima (izvor: OECD)

6.4. Japan

Autor: Verner Paš

Japan važi za tipičan primer koordinisane tržišne ekonomije. U okviru palete koordinisanih tržišnih privreda, Hol i Soskajs (2001:34) ovu zemlju razvrstavaju u primere (industrijske) grupne orijentacije. To znači da se koordinacija privrednih aktivnosti vrši na osnovu međusektorskih mešovitih privrednih koncerna, koji se u Japanu označavaju kao takozvani *Keiretsu*.

Japan: dugo važio
kao model eko-
nomskog blagos-
tanja i socijalne
ravnoteže

Slično Nemačkoj i Japan je u posleratnom periodu važio za uzornu zemlju u kojoj se ujedno postižu i ekonomsko blagostanje i socijalna ravnoteža (Kevenhörster/Pascha/Shire 2003).

Međutim, najkasnije sa ekonomskom krizom početkom devedesetih godina prošlog veka, ovaj ideal je izbledeo. Okidač ekonomске krize bio je kraj *ekonomije mehura* (izvedeno od engleske reči *bubble* za *mehur*), dakle raspršivanje spekulativnog mehura. Najpre suzdržano, ali vremenom se sve više pristupilo tržišno-liberalnim reformama, a posebno u periodu pod vladom premijera Koizumija (2001-2006).

Sistem finansiranja

Finansiranje
preduzeća preko
banaka

Sistem finansiranja u Japanu u posleratnom periodu orijentisan je ka bankama. Najvažniji instrument finansiranja preduzeća su decenijama bili bankarski krediti.

Same banke su opet usled nedostatka kapitala u periodu neposredno nakon rata u velikoj meri bile upućene na kredite centralne banke. Preko centralne banke, na taj način država je igrala važnu ulogu - neposredno za banke a posredno i za sva preduzeća.

U celini, od ovog sistema su profitirala velika preduzeća. Država im je omogućavala povoljne kamate ako se ispunjavaju određeni strateški zahtevi. Visoka stopa investicija i snažan rast su bili rezultat toga, od čega su profitirali zaposleni (Aoki/Saconhouse 2000).

Od sedamdesetih godina prošlog veka dolazi do promena. Firme i banke su u okviru ekonomске internacionalizacije i liberalizacije uspele da se relaksiraju svoju do juče blisku vezu sa državom. Posebno su velika preduzeća dobila mogućnost

da se finansiraju preko tržišta kapitala. Neželjena posledica tih promena je pri tome bila gore pomenuta ekonomija *mehura* koja je nastupila u poznim osamdesetim godinama (Amyx: 2004). Tokom 1997. godine usvojen je paket mera pod nazivom *Veliki prasak* (eng. *Big Bang*). Cilj je bio da se njime poveća atraktivnost finansijske destinacije Japana, putem otvaranja i povećavanja transparentnosti. Međutim, tek nakon 2003. godine je u bankarstvu bilo moguće otkloniti dugo-trajne posledice prskanja mehura.

Radni odnosi

Još od predratnog perioda, u Japanu postoje naznake sistema rada koji je usmeren na dugoročne radne odnose, a koji je doživeo svoj puni procvat u posleratnom periodu (Demes: 1998). Redovne povišice plata, isplate bonusa na pola godine u zavisnosti od razvoja poslovanja, atraktivna socijalna davanja i dobre mogućnosti avanzovanja je trebalo da vežu kvalifikovane zaposlene za preduzeća.

Ovaj sistem je firmama omogućio sigurno angažovanje pouzdanih radnika koji su dugoročno zainteresovani za uspeh preduzeća i svojim radom se zalažu za ostvarivanje takvog uspeha. Mada je od velikih preduzeća u prvom redu profitirala muška, redovna radna snaga, a to je sve u svemu samo nepuna trećina radnog stanovništva.

Jedan nedostatak je pored toga ostao i visok stepen zavisnosti od svojih preduzeća čak i kod onih zaposlenih koji uživaju povoljniji položaj. Radno iskustvo je u izrazitoj meri bilo vezano za jednu firmu. Nizak stepen mobilnosti između različitih firmi, veliki broj prekovremenih sati i premeštanja, uglavnom na uštrb porodičnog života, su bili gotovo nužna posledica.

Međutim, pozitivno je da su razlike u pogledu dohotka u Japanu ostale u razumnom odnosu, a to važi i za odnos između vrhunskog menadžmenta i jednostavnog personala.

U Japanu su se u posleratnom periodu isprofilisali sindikati u preduzećima. Iako je uvek iznova dolazilo do konflikata, uprava preduzeća i sindikat preduzeća su uglavnom stajali na istoj strani. Za razliku od toga, uglavnom je ostalo neuspešno formiranje tela za predstavljanje interesa zaposlenih u manjim preduzećima ili neregularno zaposlenih lica. U celini, uloga sindikata se na osnovu sve raznovrsnijih uslova zapošljavanja i interesa zaposlenih i dalje smanjuje.

Dugoročni radni odnosi...

... sa nedostacima

Sindikati u preduzećima

I sistem dugoročnih radnih odnosa beleži negativan trend (Haak: 2006). U kritnim periodima tokom devedesetih godina, bili su pogođeni pre svega stariji dobro plaćeni zaposleni. Na značaju su u velikoj meri dobili neregularni radni odnosi, na primer skraćeno radno vreme ili privremeni i povremeni rad. A prosečne plate se od 2003. godine usled toga uprkos ekonomski relativno dobrog perioda gotovo i nisu povećavale.

Sistem školovanja i obrazovanja

Opšte državno obrazovanje...

Od pozognog XIX veka, država je obezbedila osnovno školsko obrazovanje putem državnih ustanova. U međuvremenu gotovo svi mladi pohađaju školske ustanove duže od predviđenih obaveznih devet godina. Kao ciljevi školskog obrazovanja, dugo je važilo da treba podsticati vrednoću i izdržljivost i socijalnu integraciju, ali i steći esencijalno znanje, pre nego podsticati kreativnost i raditi na samostalnoj ličnosti (Münch/Eswein 1998). Na taj način, svršeni učenici su bili izuzetno prikladni za firme, koje su same hteli da preuzmu dalje podučavanje u vezi sa potrebama preduzeća.

... i specijalizacije u preduzećima

U preduzeću se po pravilu stiču veštine za različite delatnosti (eng. *job rotation, training on the job*), pri čemu su stečene veštine u toj meri specifične za datu firmu, da gotovo i ne omogućavaju kasniji prelazak u drugu firmu. Još jedno obeležje obrazovnog sistema sastoji se u tome da se mladi *sortiraju* na osnovu svoje efikasnosti u gornjem smislu. Putem ove funkcije filtriranja, velika preduzeća koja plaćaju velike plate jednostavno mogu da identifikuju najbolje kandidate, dok manje dobro plasirani diplomci moraju da se zadovolje pozicijama na nižem nivou.

Već neko vreme raste i bojazan da sa vrednim ali uglavnom ne-kreativnim zaposlenima nije spojiva pozicija na vrhu tehničko-organizacionog napretka. Pored toga ni jednostrani fokus na mladim novim zaposlenima više ne može da udovolji stvarnim odnosima u društvu koje brzo stari. Škole i univerziteti stoga sada treba da razvijaju i kreativnost i individualnost ali isto tako da predvide i dodatne ponude za starije ljude. Pored toga, firme pokušavaju da se oslobođe tradicionalnih oblika zapošljavanja i nasleđenih mera sticanja kvalifikacija unutar samih preduzeća. Međutim, zapošljavanje stranih diplomaca i prihvatanje kvalifikovanih žena u menadžmentu i sl. i dalje predstavljaju velike izazove.

Međusobne veze između preduzeća

Među preduzećima u Japanu postoje raznovrsne veze; neki posmatrači govore o umreženoj privredi (Lincoln/Gerlach 2004). Horizontalno postavljeni mešoviti koncerni poput Micubišija ili Sumitoma sastoje se od preduzeća iz različitih branši, koja su međusobno povezana putem razmene osoblja, kapitala i drugih mehanizama. U konkurenciji sa drugim grupacijama preduzeća, ona su stekla pozamašne prednosti u odnosu na konkurenčiju, a da se pri tome nisu izgubila u nasledenim specijalizacijama u branšama.

Vertikalno strukturisane grupacije preduzeća predstavljaju veze duž lanca stvaranja vrednosti. Dok matično preduzeće, na primer kod Toyote, može da obezbedi kvalitet u okviru završne montaže i zaduženo je za strateška pitanja, prva grupa dobavljača preuzima obaveze po pitanju centralnih komponenti sistema. Nivoi ispod toga, na kojima se uglavnom nalaze sitni dobavljači, obezbeđuju pojedinačne komponente. Ovako piramidalno organizovani dobavljači postižu veliku fleksibilnost i raznovrsnost, iako donji ešaloni upravo u periodima konjunkturnih padova moraju da amortizuju veliki teret.

Dalji odnosi između banaka i preduzeća proističu iz sistema finansija usmerenog na kredite. Banke su, kao banke preduzeća (ili *kućne banke*), u posleratnom periodu vršile nadzornu funkciju i na taj način su često bile i važnije od samih akcionara. Japanski sistem upravljanja preduzećima karakterišu, s jedne strane na internom planu, hijerarhija menadžera, a na spoljnem planu banke (Dirks/Otto 1998). Ako neko preduzeće zapadne u krizu, od banaka bi se očekivalo da pomognu preduzeću da bi se sprečila kriza celog sistema. Za uzvrat, država je preuzimala garanciju za opstanak čak i najslabijih bankarskih institucija. Putem ličnih odnosa između bankara i preduzetnika, a delimično i nadležnih činovnika, postale su moguće dugoročne strategije. Ali obrnuto moglo je da dođe i do problematičnih dogovora pa na kraju i do korupcije.

U međuvremenu, ovaj sistem je dospeo pod priličan pritisak. Sve veća zavisnost od međunarodnog tržišta kapitala primorava preduzeća da transparentnije urede svoje odnose i način upravljanja u preduzećima. Na taj način se javlja i opasnost od potrebe da i japanska preduzeća na sličan način moraju kratkoročno da deluju kao i mnoge firme na Zapadu ali i opasnost od gubitka prednosti dugoročne i poverljive saradnje.

Umrežena privreda

*Nadziranje
preduzeća preko
banaka*

Ocena

Grupno orijentisani, koordinisani kapitalizam u Japanu je u posleratnom periodu bio najpogodniji za optimalan razvoj prednosti japanskog industrijskog sektora. Naime, bilo je moguće da se uglavnom standardizovani industrijski proizvodi uskcesivno poboljšavaju i da se uz proizvodnju velikog broja proizvoda uz dobar kvalitet i konstantno povećanje produktivnosti plasiraju na svetskom tržištu. Finansiranje i kontrola od strane banaka omogućava postavljenje dugoročne strategije. Jake grupe preduzeća organizovale su neophodne resurse za ove strategije. Vredni radnici ostvaruju te strategije. Obrazovni sistem je obezbedio veliki broj ovakvih radnika.

Ovaj mehanizam je stvorio posebne socijalne i političke probleme, na primer razlike između velikih i malih preduzeća, oskudne prilike za lični razvoj i određenu podložnost korupciji, ali sve u svemu većina građana je mogla da profitira od privredne konjunkture u celini.

U okviru internacionalizacije i tehničko-organizacionog napretka, ovaj sistem je, međutim, došao do svojih granica. Pri tome više ne može u dovoljnoj meri da se obezbedi socijalna ravnopravnost, usled čega raste i pritisak na vladu – a to je bitan uzrok nestabilnih odnosa u vlasti nakon odlaska reformatora tržišta Koizumija.

U međuvremenu je pokrenuto pitanje, u kojoj meri se privredni sistem Japana i dalje kreće u pravcu nekoordinisanog, angloameričkog modela (Dore 2000, Pascha 2004, Streeck/Yamamura 2003). Međutim čini se da Japan neće odustati od puta nekoordinisanog kapitalizma. Najvažniji indikator u tom smislu su kretanja u pogledu korporativnog upravljanja. Do sada su slabo razvijeni - pre svega za nekoordinisani model tipična - istovremena orijentacija na tržište kapitala, kadrovska politika koja je vezana za tržište i princip obelodanjivanja struktura rukovodstava; u raznim firmama zapravo dominiraju među-oblici, na primer uključivanje otvorenije kadrovske politike u model koji se pre može označiti kao tradicionalni posleratni. (Aoki/Jackson/Miyajima 2007).

Još uvek nije pronađen novi i dosledan celoviti sistem.

Japan		
Bruto domaći proizvod po glavi stanovnika 2008.	27.800 EUR	BDP po glavi prema paritetu (SKM) jedan SKM odgovara kupovnoj moći od jednog evra u proseku za 27 zemalja EU (izvor: Eurostat)
Prosečan privredni rast 1990-2007	1 %	Prosečan privredni rast na godišnjem nivou po glavi stanovnika uz konstantne cene (Izvor: Human Development Index 2009, str. 195)
Javni dug 2008	173,1 %	Javni dug u % od BDP (Izvor: Savezno ministarstvo finansija, mesečni izveštaj 12/2009, str. 99)
Saldo tekućeg računa platnog bilansa	3,2 %	Saldo bilansa svih izvoza i uvoza robe u % od BDP (izvor: Međunarodni monetarni fond, World Economic Outlook 10/2009, str. 187)
Stopa zaposlenosti 2008	70,7 % (59,7 %)	Udeo zaposlenih lica (žena) u dobi od 15 do 64 godine u odnosu na ukupan broj stanovnika (izvor: Eurostat)
Stopa nezaposlenosti 2008	4 %	Udeo nezaposlenih lica u odnosu na radnu snagu (izvor: Eurostat)
Nejednakost prihoda m-rena Gini koeficijentom 2009	24,9 %	Parametar za nejednaku raspodelu dohotka, 100% = maksimalna nejednakost (izvor: Human Development Report 2009, str. 195)
Dohodak žena u odnosu na dohodak muškaraca	45 %	Procenat dohotka koji ostvaruju žene u odnosu na muškarce (izvor: Human Development Report 2009, str. 186)
Indeks siromaštva 2009	11,6 %	Indeks siromaštva se sastoji od različitih indikatora (i. o. životni vek, stopa pismenosti, pristup zdravstvenom zbrinjavanju), 0 = min. Siromaštvo, 100 = maks. siromaštvo (izvor: Human Development Report 2009, str. 180)
Stepen sindikalne organizovanosti 2007	18,3 %	Udeo zaposlenih stanovnika koji su organizovani u sindikatima (izvor: OECD)

6.5. Švedska

Autor: Erik Gurgsdis

Model Ren-Majdner

Puna zaposlenost sa „politikom nadnica zasnovanom na solidarnosti“

Švedska ekonomski politika se temelji na takozvanom modelu Ren -Majdner. Poznat je po dvojici sindikalnih ekonomista Gestu Renu i Rudolfu Majdneru. Njih dvojica su 1951. godine razvili model celokupne ekonomije, koji je trebalo da spoji punu zaposlenost sa *politikom nadnica zasnovanom na solidarnosti*, a da pri tome ne izazove nikakve inflatorne procese.

Ideja od koje se pošlo je bila ta da u osnovi puna zaposlenost ne može da se ostvari samo pomoću visoke agregatne tražnje, bilo da je ona rezultat povoljnog razvoja na svetskom tržištu ili nacionalnih konjunkturnih programa. Pošto pojedine privredne grane uvek beleže rast različitom dinamikom, trajno visoka potražnja u celoj privredi brzo dovodi do nastanka *uskih grla*. Da bi rast uprkos toga mogao da se nastavi, sektori *uskih grla* pokušavaju da pridobiju radnu snagu iz drugih branši. To u slučaju pune zaposlenosti može da se dogodi samo davanjem bolje ponude u pogledu ličnog dohotka što posledično utiče na naknadno povećanje cena u tim sektorima. To potom – da bi se kompenzovao gubitak kupovne moći – dovodi do povećanja plata u ostalim branšama, što za posledicu ima opšte povećanje cena a time pojavu inflacije u okviru cele ekonomije.

Solidarna politika ličnih dohodaka

Kao otežavajuća okolnost uz to je išlo i da je švedski radnički sindikat od kraja Drugog svetskog rata vodio takozvanu *solidarnu politiku ličnih dohodaka*. Ona sredi dva bitna cilja. S jedne strane ona postavlja zahtev za ostvarivanjem principa *jednaka plata za jednak rad* i pri tome se orijentiše na osnovu prosečne radne produktivnosti. S druge strane treba da se smanje uopšteno razlike u platama za različite poslove. Uslov za ostvarivanje ovih ciljeva je prednost centralnih pregovora o ličnim dohodcima ispred nivoa koji slede posle toga.

Da bi se spričilo da se rezultati *solidarne politike ličnih dohodaka* ponovo izgube usled inflacije, u modelu Ren - Majdner preporučuje se striktna politika javnih finansija, koja preko budžetskih suficita drži pod kontrolom agregatnu tražnju u privredi.

Prednosti i nedostaci modela
Ren - Majdner

*Pritisak na
preduzećima
sa malom
produktivnošću*

Ovakav ekonomsko-politički koncept, preduzeća koja ostvaruju nisku produktivnost tera u dvostruku defanzivu: s jedne strane, ona se na osnovu nepovoljne strukture troškova i cena a uz umerenu tražnju suočavaju sa problemima plasmana. A sa druge strane, *solidarna politika ličnih dohodaka* zaoštvara njihovu ionako problematičnu poziciju u pogledu troškova a time i u pogledu konkurenčnosti, tako što u svim branšama i u svim preduzećima nameće zahteve za ličnim dohocima koji su u skladu sa razvojem prosečne radne produktivnosti.

Suprotno tome, preduzeća velike produktivnost uživaju dvostruku prednost: s jedne strane na osnovu dobre pozicije u odnosu na troškove i time povoljnog formiranja cena, postoji dovoljna potražnja. Sa druge strane, zaključeni kolektivni ugovori se orijentišu prema prosečnoj produktivnosti, čime se namerno ne iscrpljuje manevarska prostora za raspodelu usled njihove velike produktivnosti. Na taj način, ova preduzeća dodatno beleže priliv kapitala za stvaranje novih veoma produktivnih radnih mesta.

Gubitnici ove kombinacije restriktivne javne finansijske politike i *solidarne politike ličnih dohodaka* su preduzeća niske produktivnosti i zaposleni koji u njima rade. Iz toga proistekla nezaposlenost se međutim ne shvata u defanzivnom smislu kao javni problem, već ofanzivno kao zadatak javnog prilagođavanja. U periodu posle toga je u skladu sa time razvijana *selektivna politika tržišta rada* koja se sve više izgrađivala i koja je postajala sve suptilnija. Putem opširnih obrazovnih aktivnosti i pomoći za pronalaženje novog posla, pokušavalo se da se ljudima koji su izgubili posao ili osobama koja po prvi put nakon pauze ponovo traže posao obezbede kvalifikacije za produktivne, a to znači i za dobro plaćene poslove.

Kod modela Ren-Majdner, prema tome, restriktivna fiskalna politika, *solidarna politika ličnih dohodaka* i *selektivna politika tržišta rada* utiču na stalnu obnovu i strukturno prilagođavanja švedske privrede. Ovaj model je od šezdesetih godina prošlog veka služio – nekad u većoj nekad u manjoj meri – kao ideja vodilja švedske ekonomске politike. U celini, tim putem je švedski ekonomski model stekao *koncepciju koherentnost [zaokruženost] i političku prihvatljivost, kakvi nisu ni približno zabeleženi ni u jednoj od zemalja sa kojima je pravljeno poređenje* (Scharpf 1987: 119) – tako glasi konstatacija do koje je došao Fric V. Šarpf 1987. godine na osnovu poređenja socijaldemokratskih ekonomskih politika u Nemačkoj, Velikoj Britaniji, Austriji i Švedskoj. Ovakva ocena može da se održi i danas.

*Povoljniji položaj
za produktivna
preduzeća*

*Ofanzivan pristup
problemu neza-
poslenosti kao
zadatak javnog
prilagodavanja*

*Visok stepen
prihvaćenosti
švedskog modela*

Kod sopstvenog unutrašnjeg tržišta od nepunih deset miliona stanovnika, Švedskoj je na taj način pošlo za rukom, da uprkos svim stranputicama globalizacije ne samo nastavi putem konkurentne ekonomije na svetskom tržištu, već i da intenzivira ne samo robnu razmenu već i u sve većoj meri i razmenu usluga: u međuvremenu se polovina bruto nacionalnog proizvoda izvozi.

Sistem finansiranja i vlasnička struktura

*Bez zavisnosti od
tržišta kapitala*

Finansiranje preduzeća se u Švedskoj sastoji od različitih elemenata. Finansiranje se najpre oslanja na izraziti sistem *kućnih* banaka. Pored toga predviđeni su i elementi finansiranja preko akcijskih tržišta. Ovde međutim mora da se ima u vidu specifičnost, da su preduzeća u Švedskoj često vlasnici akcija jedna kod drugih. Stoga je u Švedskoj, kada je reč o finansiranju preduzeća, karakteristična u celini dugoročno postavljena perspektiva. Švedski sistem finansiranja liči na sistem finansiranja koji je Nemačka dugo primenjivala pod nazivom *rajnski kapitalizam*.

Sistem obrazovanja

*Izbegavanje slepih
ulica u obrazovanju*

U Švedskoj se rano shvatilo da u okviru globalizovane svetske ekonomije, najvažniju *sirovину* konkurentne ekonomije čini obrazovanje. Profesionalno obrazovanje se u švedskoj obavlja u višim razredima gimnazija. Njega dobrovoljno pohađaju gotovo svi učenici. Pored akademskih opcija, postoji i 14 nacionalnih programa, koji nude specifične profesionalne obuke.

Osnovni princip obrazovne politike u Švedskoj je bio i ostao da se izbegnu slepe ulice u obrazovanju koliko god je to moguće. Stoga su i specifične profesionalne obuke toliko obogaćene opštim sadržajima, da se za završetak profesionalnog obrazovanja vezuje ujedno i pravo upisa opštih studija. Tokom 2006. godine je uporediva stopa položenih maturskih ispita na primer iznosila 94,6%.

Pored toga, karakteristične su i brojne mogućnosti ponovljenog obrazovanja za vreme trajanja celokupnog radnog veka. Jer, kako se moglo videti, cilj ekonomске politike i politike zapošljavanja u Švedskoj nije zaštita određenog radnog mesta. Ovaj sistem zapravo želi da osposobi lude da u međunarodnoj utakmici popune najproizvodljivija a time i najkonkurentnija radna mesta. Zato se u okviru obrazovnog sistema povezuju za celo stanovništvo odgovarajući opšti i specijalni sadržaji obrazovanja.

Radni odnosi

Kada je postalo jasno da će socijaldemokrate u doglednoj budućnosti ostati na vlasti, poslodavci su prihvatili sindikate u okviru takozvanog glavnog sporazuma iz Saltsjebadena 1938. godine kao punopravne pregovarače.

Putem ovog sporazuma, trebalo je obezbediti da se država koliko je to moguće ne meša u regulisanje tržišta rada. To je potom obezbeđeno u periodu od dobrih 30 godina. Tržište rada je pacifikованo, a kretanja ličnih dohodataku su se usmeravala na centralnom mestu. Nije postojalo gotovo nikakvo zakonodavstvo vezano za tržište rada.

Faza kooperacije usledila je početkom sedamdesetih godina prošlog veka i trajala do 1998. godine, kada je nastupila faza konfrontacije. Sistem centralnog pregovaranja o ličnim dohocima se sve više rastakao. Posebno usled pristupa EU nametnute prinude stabiliteta navele su partnerke kolektivnih pregovora da dođu do zaključka, da sistem kolektivnih ugovaranja mora da se postavi na novim osnovama. Podstaknuti socijaldemokratskom vladom, najvažniji industrijski sindikati i poslodavci su 1998. godine zaključili takozvani industrijski kolektivni ugovor.

Industrijski kolektivni ugovor se temelji na sledećim osnovnim stubovima: najpre na propisima koji nastoje da svedu na minimum periode bez ugovora a time i periode u kojima dolazi do konflikata. Iz tog razloga je predviđeno da se pre isteka starog već počne sa pregovorima o novom ugovoru. Kao drugo, on se oslanja na javno imenovane, nepristrasne medijatore, koji pregovore treba da usmere u pravcu ugovora u skladu sa normama EU. I konačno je, kao treće, ponovo oživljena ideja, da izvozno orijentisani privatni sektor u okviru ciljne funkcije ukjuči lične dohotke kao jednu od ciljnih varijabli. Ključni delovi industrijskog kolektivnog ugovora kasnije su preuzeti i od strane javnog sektora.

Sindikati u Švedskoj beleže izuzetno jaku poziciju i visok stepen organizovanosti od aktuelnih 70%. Prema tome, prirodno je da se i proces saodlučivanja organizuje putem sindikata. Dvostruki princip koji se primenjuje u Nemačkoj preko zasebnih saveta zaposlenih, u Švedskoj nije poznat.

Princip saodlučivanja na nivou preduzeća – isto tako drugačije nego u Nemačkoj – nije zakonski institucionalizovan. U Švedskoj se štaviše išlo tim putem da se sindikatima ustupe prava pregovaranja o svim pitanjima saodlučivanja. U slučaju

*Sindikati i poslodavci
u istoj ravni*

Izbegavanje sukoba

*Povezanost
preduzeća*

sukoba oko pitanja saodlučivanja, predviđeno je pravo štrajka i za vreme trajanja određenog kolektivnog ugovora o ličnim dohocima.

Međusobni odnosi između preduzeća

Ne samo sindikati, već i udruženja poslodavaca u Švedskoj beleže visok stepen organizovanosti. Jaki partneri sa obe strane bili su jedan od presudnih predušlova za uspeh gore pomenutih dogovora između poslodavaca i sindikata. Za Švedsku je pored toga karakteristična jaka uzajamna isprepletenost kapitala između preduzeća. Pored tržišnih odnosa, konačno umnogome dolaze do izražaja mreže razmene informacija između preduzeća, bilo u vidu stavljanja na raspolaganje sopstvenog kapitala, ili u svrhe transfera tehnologija kod kooperacija među firmama.

Ocena

Od svih zemalja opisanih u ovoj knjizi, Švedska je najbliže idealu koordinisane tržišne privrede. Švedsku ekonomiju karakteriše to što poslodavci i zaposleni prilikom utvrđivanja kolektivnih uslova intenzivno sarađuju, što su obe strane na tržištu rada uključene i javni zadatak profesionalnog obrazovanja, što se obezbeđivanje sopstvenog kapitala preduzeća vrši kombinacijom finansiranja od strane banaka, uzajamnog učešća u kapitalu (akcije) i mreža informisanja preduzeća i što se ove neformalne mreže razmene informacija koriste i u svrhe tehnološkog transfera i prilikom uspostavljanja saradnje između firmi.

Švedska je upečatljiva, zato što sa svojim koordinisanim ekonomskim sistemom i sa svojom izrazitom državom blagostanja povezuje visok ekonomski rast, pravednu raspodelu blagostanja i nizak stepen nezaposlenosti. U poređenju sa SAD, Velikom Britanijom, Nemačkom i Japanom, Švedska na taj način najviše odgovara postulatima socijaldemokratije.

Švedska		
Bruto domaći proizvod po glavi stanovnika 2008.	30.100 EUR	BDP po glavi stanovnika prema paritetu kupovne moći (SKM) jedan SKM odgovara kupovnoj moći od jednog evra u proseku za 27 zemalja EU (izvor: Eurostat)
Prosečan privredni rast 1990-2007	2,3 %	Prosečan privredni rast na godišnjem nivou po glavi stanovnika uz konstantne cene (Izvor: Human Development Index 2009, str. 195)
Javni dug 2008	38 %	Javni dug u % od BDP (Izvor: Savezno ministarstvo finansija, mesečni izveštaj 12/2009, str. 99)
Saldo tekućeg računa platnog bilansa	7,8 %	Udeo zaposlenih lica (žena) u dobi od 15 do 64 godine u odnosu na ukupan broj stanovnika (izvor: Eurostat)
Stopa zaposlenosti 2008	74,3 % (71,8 %)	Udeo nezaposlenih lica u odnosu na radnu snagu (izvor: Eurostat)
Stopa nezaposlenosti 2008	6,2 %	Udeo nezaposlenih lica u odnosu na radnu snagu (izvor: Eurostat)
Nejednakost prihoda merena Gini koeficijentom 2009	25 %	Parametar za nejednaku raspodelu dohotka, 100% = maksimalna nejednakost (izvor: Human Development Report 2009, str. 195)
Dohodak žena u odnosu na dohodak muškaraca	67 %	Procenat dohotka koji ostvaruju žene u odnosu na muškarce (izvor: Human Development Report 2009, str. 186)
Indeks siromaštva 2009	6 %	Indeks siromaštva se sastoji od različitih indikatora (i. o. životni vek, stopa pismenosti, pristup zdravstvenom zbrinjavanju), 0 = min. Siromaštvo, 100 = maks. siromaštvo (izvor: Human Development Report 2009, str. 180)
Stepen sindikalne organizovanosti 2007	70,8 %	Udeo zaposlenih stanovnika koji su organizovani u sindikatima (izvor: OECD)

7. KONKRETNE EKONOMSKE POLITIKE: PRIMERI IZ PRAKSE

Socijalnom psihologu Kurtu Levinu pripisuje se izreka: „Ništa nije toliko praktično kao dobra teorija“. Da bi se jasno istakla praktična relevantnost u prethodnim poglavljima iznetih teorija o pitanjima ekonomije i socijaldemokratije, u celokupan tekst su uključivane praktične reference.

U ovom zaključnom poglavlju se te reference dopunjaju praktičnim primerima iz nekolicine kontroverznih političkih oblasti. Oni treba da pojasne, na koji način se u svakodnevnoj ekonomskoj politici reflektuju osnovne vrednosti socijaldemokratije i kako njeni principi ekonomske politike dolaze do izražaja.

U ovoj ediciji čitanki ne postoji nijedan broj sa težištem na politici tržišta rada, pošto se ova ključna oblast politike za socijaldemokratiju posmatra kao interdisciplinarna tema u sva četiri broja. Naravno da se politici tržišta rada u ovom broju *Ekonomija i socijaldemokratija* pridaje posebna važnost. Pokušaj da se to učini predviđa dva primera iz prakse o *pristojnom radu* i o *minimalnoj zaradi*.

Naša zbirka obuhvata priloge veoma različitih autora, koji zastupaju i različite perspektive. Ovi primeri ne mogu da daju konačne odgovore na odnose koji se konstantno menjaju, već pokušavaju da daju ideje i podstaknu na razmišljanje.

U ovom poglavlju primeri iz prakse pokazuju:

- kako uz državnu pomoć mogu da se stvore vodeća tržišta, koja podstiču inovacije, rast i zaposlenost (o politici ekološke industrije);
- pod kojim uslovima je zaduživanje države opravdano radi ostvarivanja investicione politike (o državnom budžetu);
- koje prednosti iz njih mogu da proisteknu, kakva politika bi trebalo da se primeni i u kojim slučajevima bi trebalo da se izbegavaju (o privatizacijama);
- da su ove dve oblasti međusobno isprepletene i da su centralni postulati socijaldemokratije (o dobrom radu i saodlučivanju);
- da su one neophodne kako bi se ublažili efekti loše plaćenih radnih odnosa, i da je to uputno upravo sa stanovišta problema rodne ravnopravnosti (o minimalnim zaradama).

7.1. Politika industrije zaštite životne sredine

Politika rasta za održivu budućnost⁹

Autori: Peter Franc, Florijan Majer i Štefan Tidov

Ekologija postaje generator ekonomije XXI veka. Potražnja za energijom i sirovinama je tokom prethodnih godina zabeležila ogroman rast i dalje će rasti. U naredne četiri dekade, broj ljudi koji žive na zemlji, porašće sa sadašnjih dobrih šest na oko devet milijardi ljudi. Broj onih koji žive u industrijskim društvima će se u istom periodu utrostručiti i dostići četiri milijarde ljudi. Time će se drastično povećati i potreba za industrijski proizvedenim potrošačkim dobrima. Prema procenama, naročito u Brazilu, Rusiji, Indiji i Kini će se u naredne tri godine udvostručiti srednji sloj koji će imati određenu kupovnu moć i biti otvoren ka potrošnji. Ali sirovine naše planete su podjednako ograničene kao i površina koja može da posluži za izgradnju ili je obradiva. Vazduh i voda su dragoceni resursi. A ni energije nema u neiscrpnoj količini, makar ne one koja se dobija od konvencionalnih nosilaca energije – a to je danas i dalje pretežni deo.

Ukratko: ekonomski i ekološki izazovi se u sve većoj meri prepliću. Prošla su vremena u kojima su još ekologija i privreda mogli da se posmatraju odvojeno. Jer ono što je uputno u ekološkom smislu, u sve većoj meri postaje neophodno i u smislu ekonomije, i to ne samo iz vizure celovite ekonomije, već i sa aspekta ekonomike. Ser Nikolas Stern, bivši glavni ekonomista Svetske banke, na primer, ekonomske troškove neobuzdanih klimatskih promena procenjuje na do 20% globalnog BDP.

Ove promene u odnosu između ekonomije i ekologije imaju neposredne posledice po politike. Iskreno, moglo bi se reći da ekološka politika u sve većoj meri prerasta u ekonomsku politiku. Strategija politike ekološke industrije ima u vidu ovakav razvoj i iz toga izvlači zaključak, da je pitanje energije i resursa preraslo u ključno ekonomsko, ekološko-političko i socijalno pitanje – i u nacionalnim razmerama, ali i na globalnom nivou.

9 Dalje informacije o tesnoj vezi između ekologije i ekonomije pruža 2009. godine po prvi put objavljeni ekološki privredni izveštaj, zajednička publikacija Saveznog ministarstva za zaštitu čovekove sredine i Savezne službe za zaštitu čovekove sredine: www.umweltwirtschaftsbericht.de

➤ Održiva politika rasta postaje deo u okviru postavljenih ciljeva inovacija, privrednog rasta i zapošljavanja

Ekološka industrijska politika povezuje ekonomsko-ekološku strategiju modernizacije za veću održivost i ekološko-ekonomsku strategiju specijalizacije. Ona ne daje nikakav ideološki odgovor na izazove našeg vremena, već projektuje pragmatičan i ciljno orientisani put.

U načelu reč je o dve stvari: kao prvo, potrebno je da rekonstruišemo našu prirodu u duhu održivosti. To je pitanje proizvodnih struktura – reč je o energetskoj i o efikasnosti resursa. U to ne spada samo efikasno korišćenje resursa, već i prelazak na obnovljive sirovine. Danas nije moguće samo dobiti gorivo iz biomase umesto iz nafte, već i plastika i moderni materijali. I naravno da je potrebno i da se sa energetsko-političkog stanovišta bolje koriste takozvani obnovljivi izvori energije poput sunca, vetra, vode, toploće zemlje i biomase i da se njihov potencijal u potpunosti iscrpi. Ovakva politika dugoročno nema alternativu. Samo na taj način je moguće izbeći strukturnu dilemu ograničenih sirovina i sve veće potražnje i odvojiti rast od potrošnje resursa. Ali politika ekološke industrije ne želi da sproveđe samo ovu rekonstrukciju, već želi i optimalno da iskoristi šanse za ekonomiju koje se za to vezuju. Jer upravo zato što svuda na svetu energija postaje sve skuplja a sirovine sve oskudnije, u zelenim tehnologijama se krije neverovatan potencijal, one naprsto postaju vodeće tržište budućnosti. Efikasne i ekološke tehnologije postaju ključne tehnologije.

Savetnici preduzeća već danas procenjuju da tržišta ekoloških tehnologija već danas imaju vrednost (na svetskom nivou) od oko 1.000 milijardi evra. Do 2020. godine će se prema prognozama ovaj iznos udvostručiti na preko 2.000 milijardi evra. Već danas je Nemačka svetski prvak u izvozu ekoloških dobara i u mnogim tehnološkim oblastima na čelu svetskog tržišta. To su odlične polazne osnove, kako bi se i ubuduće profitiralo od zelenih tržišta, ako bude bilo moguće tehnološki ostati na vrhu. Ali kako govori iskustvo, to dobrom delom zavisi od ambiciozne ekološke politike, koja se pretvara u generator modernizacije, tako što proizvodnim procesima i proizvodima nalaže visoke standarde.

Prema tome, politika ekološke industrije ove dve dimenzije želi da poveže jače nego do sada. Za to je potrebna država koja formuliše zahtevne ciljeve i koja obezbeđuje adekvatan regulatorni okvir, dakle država koja kao pionir utire put ali – tamo gde je to potrebno – i sama prva krči taj put. Mada tržište sve više

reaguje na stvarnost koja se menja, ono to ipak i umnogome čini previše sporo. Tržište do sada ni izazove ni njihove šanse nije anticipiralo u dovoljnoj meri. I ako ozbiljno shvatimo zaključke koje je privreda izvukla iz klimatskih promena, onda za naredno postavljanje skretnica preostaje samo još nekoliko godina. To je u svakom slučaju premalo vremena da bi se protračilo na debate o načelima regulatorne politike koje ne dovode do rezultata. Reč je o pragmatičnoj mešavini različitih političkih instrumenata i pristupa i o tome da se ekološka i inovativna politika inteligentno povežu i uposle u kontekstu tenzija usled neuspeha tržišta i države. U te svrhe, država mora na takav način da koristi brojne političke i ekonomski instrumente i da ih tako poveže jedne sa drugima, da se time pokrenu inovacije, da se primenjuju ekološki efikasne tehnologije, da se daju impulsi za energetski i sirovinski efikasnu rekonstrukciju privrede i društva i da se istovremeno stimulišu rast i zapošljavanje.

► Principi politike ekološke industrije

Pristup industrije zaštite životne sredine se odlikuje time što povezuje različite aspekte.

1. Instrumenti na strani ponude i tražnje moraju spretno da se kombinuju jedni sa drugima. Često se politika usmerena na ponudu i tražnju prikazuju kao nepomirljive suprotnosti. Pri tome, istraživanja u oblasti inovacija ukazuju na to da najbolji preduslovi za probijanje i plasman inovativnih tehnologija na tržištu nastaju u interakciji između dobrog regulatornog okvira politike ponude i dinamične tražnje. To je međutim moguće samo ako politika ujedno ima u vidu i stranu ponude i stranu tražnje.

2. Predvidljivi uslovi poslovanja su podjednako važni kao i ambiciozno zadati ciljevi. Preduzeća moraju da znaju na čemu su. I zato politika ne sme da postupa samovoljno. Ali istovremeno sigurnost koja omogućava planiranje ne sme da dovede do toga da se preduzeća odmaraju na svojim uspesima iz prošlosti ili da se ne suočavaju sa *izazovom budućnosti*. Konkurenčija nikad ne spava. Upravo ekonomije u rastu u Aziji prodiru na tržišta. Ambiciozno postavljeni ciljevi, koji su najavljeni dugoročno i koji su predvidljivi, su važan sastavni deo politike, kojim se postiže uravnoteženost između mogućnosti planiranja i dinamike. Drugi primer je pristup *Top-Runner* koji se koncentriše na vrhunska dostignuća u tehnologiji. Tako se od preduzeća traži samo ono što je izvodljivo i moguće, ali se to čini uvek iznova.

3. Cene moraju da govore istinu, a da pri tome ne podrivaju konkuren-tnost. Cene su važne merne jedinice za merenje oskudica, što nas ne sme više udaljavati od problema ekološke prirode. Internacionalizacija troškova van preduzeća i funkcionalna tržišta su važne okosnice politike ekološke industrije. Određivanje *pravih troškova* i dalje u praksi nije jednostavno, na primer putem izostavljanja elemenata uslova međunarodne konkuren-cije ili komplikovanih kalkulacija troškova koji će nastati tek u budućnosti.

4. Istraživački rad mora otvoreno prema tehnologijama a ujedno i usmereno ka cilju da podstiče progres i da postavlja *svetionike* istraživačima koji tek dolaze. Niko ne zna danas koja tehnološka rešenja će sutra biti nadmoćna. Politika mora stoga načelno da bude otvorena prema tehnologiji i ne sme da stavlja sve na jednu kartu. Politika tehnološkog osposobljavanja (eng. *technology forcing*) stoga se oslanja na ambiciozne ciljeve, mada ne diktira nikakve tehnološke stra-tegije rešenja za postizanje tih ciljeva. Sa druge strane, postoje konkretnе tehnološke linije, koje ne razvija samo tržište, ali koje obećavaju velik potencijal za rešavanje problema. Državna politika prema naučnom istraživanju i tehnologiji mora i to da ima u vidu, tako što će istovremeno da ulaže u eksperimentalne pilot-projekte i u projekte *svetionika* koji imaju simboličnu snagu isijavanja.

5. Horizontalni pristupi i sektorske politike moraju da se dopunjaju. Okvirni uslovi moraju da budu postavljeni na takav način, da celokupnu ekonomiju usmere na kurs ekoloških inovacija. To nije samo pitanje regulacija u domenu ekološke politike već i konkurentskog, poreskog i uređenja ekonomske politike. U te svrhe potrebna je pored toga i efikasna, moderna i ekološka infrastruktura isto kao i kvalifikovana radna snaga. Horizontalna dimenzija je ključna. Ali uvek će postojati oblasti, u kojima strukturne promene moraju da se forsiraju i u samim sektorima. Ovde je bitno ciljano razvijati ključne tehnologije i industrije – zato što drugačije ne mogu da se oslobole okorele i nasledene strukture tržišta, jer tehnološki skokovi razvoja ne mogu da se obezbede samo preko usmeravanja okvirnih uslova ili zato što u međunarodnoj konkurenciji određenu ulogu igraju i dugoročni strateški interesi.

Rekonstrukcija industrijskog društva koje se zasniva na sirovinama nije upućena samo na inovativne preduzetnike i na državu kao pionira. Ona je upućena i na zaposlene, koji obavljaju dobar posao i koji imaju dobar posao, kao i na aktivne potrošače, koji preko svoje potražnje daju važne impulse modernizaciji *odozdo*. Jer na kraju, u igri je ništa manje do *nju dila* za sve aktere, o tome da se savladaju izazovi jednog sveta koji se menja i o tome da se pokrene ekološko-ekonomska strategija modernizacije.

Arena politike i ekonomije se znatno promenila. Jasno je da su ekonomija i ekologija više povezane jedna sa drugom nego ikada pre i da je (ekonomska) destinacija Nemačka, koja je sposobna da opstane u budućnosti, upućena na ekološki i socijalno prihvatljivu industrijsku proizvodnju sa održivim proizvodima i uslugama, dobar sistem kvalifikacija i dobro obrazovanje. Politika ekološke industrije želi da postavi skretnice u tom pravcu.

7.2. Budžetska politika: Šta dugujemo Nemačkoj?

Autor: Mihael Dauderštet¹⁰

Zaduženost države kreće se oko 1,5 biliona evra. Servisiranje tih dugova guta pozamašan deo poreza ili iziskuje novo zaduživanje. Ona navodno opterećuje buduće generacije koje će morati da otplaćuju te dugove. Javna diskusija se stoga kreće oko niza koncepata, koji treba da prikoste dalji porast državnog duga (parola *kočnica dugova*). Ovi koncepti su podudarni sa osnovnom filozofijom Evropskog pakta za stabilnost i rast, koji takođe polazi od toga da dugoročno, dakle izvan ciklusa privredne aktivnosti, gotovo da ne sme da dođe do novog zaduživanja. Pametna finansijska politika, kako se navodi, u duhu obnavljanja i investiranja pored smanjenja nivoa dugova treba da očuva opciju aktivne konjunkturne politike, a ne da je otežava.

Potrebno je politički i ekonomski razlikovati dve dimenzije zaduženja države: deficit uslovlijen konjunkturom i dugoročno zaduživanje u cilju finansiranja inve-

10 Ovaj tekst je skraćena i u svetu krize finansijskih tržišta 2008 prerađena verzija priloga iz WISO-direkt *Was wir Deutschland schulden* iz avgusta 2007.

sticija kojima se podstiče rast. Za većinu ekonomista, obe dimenzije su nesporne u odnosu na njihovu suštinu, ali ne i u pogledu njihovog obima.

➤ Rast kroz dug?

Za vreme pada privredne aktivnosti, smanjuju se prihodi države, dok istovremeno rastu rashodi, a posebno izdvajanja za osiguranja za nezaposlenost. Deficit, koji po pravilu iz toga proističe, stabilizuje tražnju koja bi se u suprotnom drastično smanjila. Ove automatske stabilizatore većina modernih koncepcata za konsolidaciju, pa tako i Evropski pakt stabilnosti i rasta, smatra svrshodnim. U Nemačkoj, Zakon za stabilnost i rast iz 1967. godine predviđa ovaku anti-cikličnu budžetsku politiku, iako se de fakto vodila prociklična politika.¹¹ Dok traje recesija, finansijska politika na rast deficit-a često reaguje paničnim pokušajima štednje, koji produbljuju i produžavaju recesiju. Za vreme trajanja ekspanzije, međutim, nije sprovedena konsolidacija, zbog čega je došlo do porasta ukupnog zaduženja.

Aktivna ekonomска политика би тако требала да одређује државне rashode, како би они имали анти-цикличко дејство. У идеалном случају, током ресесије би се rashodi пovećали, иако би deficit и dugови порасли, како би се компензовала slabija tražnja privatnog sektora. При томе је са становишта циклуса свеједно, да ли је реč о државним investicijama или о потрошњи, иако је код investicija ефекат rasta dugoročniji. За време економског процвата, потребно је смањити те rashode, како би се delovalo против неželjenog pregrevanja и како би се budžet konsolidovao.

У Немачкој Устав (члан 115) одређује оквире активне економске политике. Podizanje kredita od strane државе треба да služi само за финансирање investicija. Time se izražava stav да teret finansiranja troškova, чија корист се raspoređuje на дуже периоде, не треба да се natovari на терет једне једине budžetske godine. Или шire formulisano: ono што ide у корист будућим generacijama, не треба да се финансира искључиво на терет садашnjeg stanovništva. На тај начин, на државни budžet se prenosi logika privatног домаћinstva ili preduzeća, која се задужују да bi finansirala investicije које ће donositi будућу dobit odnosno uštedu troškova (на primer izgradnja ili kupovina kuće koja u buduće donosi prihode od davanja u zakup ili obezbeđuje uštedu plaćanja kirije).

11 Tako glasi poražavajuća ocena - Solow/Wyplosz (2007).

U slučaju države, ova logika je složenija: šta povećava njena buduća primanja i smanjuje njene rashode? Na kraju, sve mere koje povećavaju rast dovode i do povećanja prihoda. U to se ubraja znatno više nego što to podrazumeva pojam *kapitalne investicije*. Izdaci koji doprinose izbegavanju budućih troškova moraju da se shvate kao investicije (na primer programi vakcinacije).

Ali, kada je opravdano zaduživati se? Svaki proces rasta se finansira kreditima a time i dugovima, ako ne od strane države, onda od strane privatnog sektora. Jer tekući prihodi su dovoljni samo da se otkupi tekuća proizvodnja. Dodatna proizvodnja zahteva podizanje kredita u cilju finansiranja potrebnih dodatnih investicija, koji sa svojom dobiti u idealnom slučaju (dakle bez nagomilavanja i štednje lica koja ostvaruju dohodak) potom omogućavaju plasman dodatne proizvodnje. Ako se domaćinstva i preduzeća – na primer usled pesimizma izazvanog recesijom – ne zadužuju, onda u interesu procesa rasta može da bude neophodno da to učini država. I obrnuto, i fazama procvata optimizma – kao na primer u SAD do 2007. godine – odobravanje kredita može da prevaziđe sve mogućnosti rasta realne privrede.

Monetarna politika u tom sistemu ima zadatak, da podizanje kredita svede na realnu meru. Preveliko zaduživanje (nezavisno da li od strane države, preduzeća ili domaćinstava) dovodi do stvaranja mehura cena imovine ili do inflatorne potražnje, koje uglavnom ne izaziva realni rast količine, već uglavnom povećanja cena uz stagnaciju ponude.

➤ Kada je zaduženost prevelika?

Ali koliko smeju da narastu dugovi? Mnoge faze rasta, i na kraju to važi i za onu poslednju fazu svetske ekonomije, završile su se dužničkim krizama, ali uglavnom ne država već ekscesivnih finansijskih tržišta. Nije uvek bilo jasno da li je istovremeni rast cena imovine (na primer kod nepokretnosti, akcija, itd.) bio posledica realnih očekivanja prinosa ili spekulativne neobuzdanosti. I na kraju, realna privreda putem svog napretka produktivnosti i slobodnih nezaposlenih proizvodnih faktora, odlučuje o tome koliko manevarskog prostora je još ostalo u sistemu. Inflacija i platni bilans su važni indikatori u tom smislu. Naknadno (nakon krize u Aziji 1987., nakon što je prošao mehur *dot.com* iz 2000. godine ali i nakon krize finansijskih tržišta u jesen 2008.), svi su mudriji; ali ko je htio da osujeti lepi procvat koji obezbeđuje radna mesta i prihode samo zato što su cene malo porasle a platni bilansi pomalo otišli u minus?

Nezavisno od obima neto sadašnje zaduženosti, bilo da se ono vrši u cilju stimulisanja privredne aktivnosti ili u cilju finansiranja javnih investicija, mnoge uzne-mirava apsolutna visina nagomilanih dugova. Ona sputava prostor za delovanje države, pošto ona mora da izdvaja pozamašan deo svojih prihoda za servisiranje dugova, koji može i bolno da naraste kada porastu i kamate. Javni dug, pored toga, predstavlja preraspodelu u korist vlasnika kapitala, koji su državi pozajmili novac i čiji prihodi po osnovu kamata se plaćaju uglavnom od prikupljenih poreza koji zavise od plata. I konačno – a to je argument koji se najčešće poteže, njime se opterećuju naša deca, naredne generacije.

➤ Siromašna budućnost naspram bogate sadašnjosti?

Da li zaduženje zaista ide na štetu budućih generacija? Iako se rado koristi, ova teza u svojoj opštosti nije tačna. Naredna generacija nasleđuje i dugove isto tako kao i potraživanja. Zaduživanje države ne utiče na zbir opterećenja između generacija, već na njihovu raspodelu u okviru naredne generacije. Naspram svih poreskih obveznika, koji su pogodjeni otplatom dugova, nalaze se i oni poverioci, dakle oni građani koji su državi pozajmili novac.

Razmere tereta koje dugoročno moraju da snose država i društvo koje plaća poreze na osnovu određenog nivoa zaduživanja, u velikoj meri zavise od odnosa između kamatnih stopa i nominalnog rasta. Ako ekonomija raste brže od kamatnih stopa, onda relativna težina državnog duga (kao udela u BDP) opada. Ovakve rasterećujuće okolnosti su vladale tokom duge faze rasta između 1950. i 1975. godine ali su od onda postale sve ređe. Ova okolnost, međutim, pokazuje i da politika visokih kamata pre svega pogoduje interesima vlasnika kapitala. Visoke kamate povećavaju ili stabilizuju makar relativnu vrednost njihovih potraživanja po osnovu dugova.

Ako današnja generacija želi nešto da učini za blagostanje one naredne, onda ne bi trebalo da gomila potraživanja koje će morati da nadoknade naslednici onih koji su taj nova danas pozajmili. Ona bi zapravo trebalo da preduzme mere da poveća produktivnost naredne generacije. U to spadaju investicije u infrastrukturu i obrazovanje, u istraživanje i razvoj. Ako je odustajanje od potrošnje uopšte od koristi, onda je to slučaj u obliku očuvanja resursa, pošto porast troškova resursa (uključujući i zaštitu od visokog vodostaja) smanjuje produktivnost. Ako – upravo u svetu nejednake raspodele – bogata domaćinstva štede, a da tu štednju ne prate realne investicije, to može da vodi u opasne, neodržive mehure cena imovine.

Kao zemlja u okviru sopstvene ekonomije ne možemo da prenesemo blagostanje u budućnost, tako što ćemo gomilati potraživanja (imovinu), isto tako ne možemo ni siromaštvo prebaciti u budućnost tako što ćemo nagomilavati dugove. To može da uspe samo ako se zadužujemo u inostranstvu odnosno skupljamo potraživanja prema inostranstvu. Zaduživanje u inostranstvu nas eventualno u budućnosti može primorati da izvozimo više nego što uvozimo da bismo mogli da servisiramo potraživanja poverilaca. Potraživanja od inostranstva, kako ih je Nemačka izgradila tokom prethodnih godina, za vreme krize finansijskih tržišta mogu da se rasprše u vazduhu ili drastično da izgube vrednost, kako su to bolno morali da iskuse brojni investitori 2008. godine. Ali, suficijenti izvoza se u Nemačkoj doživljavaju manje kao teret a pre kao cilj (i u ekonomskoj politici).

➊ Javna štedljivost ali privatna neobuzdanost?

Kod svega toga, na kraju, ne igra nikakvu ulogu da li je reč o dugovima države ili o dugovima preduzeća i domaćinstava. Mada se samo državni dugovi u Nemačkoj smatraju teretom (i porokom), dok gomilanje privatnih dugova (u prvom redu onih kod preduzeća) važe za vrline. Pri tome naredna generacija ne nasleđuje samo 1,5 biliona evra nerizičnih državnih dugova, već i 2,5 biliona evra potencijalno nesigurnih dugova preduzeća.

Činjenica da su se privatni dugovi dugo smatrali manje problematičnim, na kraju je dovela i do talasa privatizacije nekadašnjih javnih sektora poput pošte, telekomunikacija, železnice i autoputeva. Njihovi krediti sada više nisu preteći državni dugovi, već pozitivne privatne investicije. I tu se smatralo da se raspodela odvija samo u okviru naredne generacije. Ali ovog puta nisu poreski obveznici ti koji moraju da plate kamate za državni dug, već klijenti i – kako često mora da se utvrdi – i zaposleni, koji preko cena (na primer zakupa) i uzdržavanjem od rasta plata treba da povećaju rentabilnost. Ali i za privatni sektor važi da se pravo blagostanje nalazi samo u porastu realne produktivnosti.

Nemačkoj, prema tome, dugujemo hrabrost da pravimo dugove, koji su neophodni za dugoročno održivi rast. U te svrhe služe investicije u osnovna sredstva, u zdravstvo, obrazovanje, istraživački rad i humani kapital. Često hvaljeno gomilanje potraživanja od inostranstva putem suficitna izvoza ili prema budućim generacijama Nemaca, putem kapitalom pokrivenog *penzionog fonda*, za razliku od toga, imaju samo onu vrednost koju buduće generacije u zemlji i inostranstvu uspeju privređivanjem da steknu zahvaljujući današnjim investicijama. I ako se

ostavi po strani nesocijalna raspodela u korist investitora, njihova dobit, međutim, ipak ne može da bude veća od stope rasta nacionalne ekonomije.

7.3. Rizici i šanse privatizacije

Autor: Zimon Faut

Privatizacija javne svojine je konfliktna tema ekonomске politike u našem dobu, kod koje centralno pitanje kruži oko odnosa između države i privatnog sektora. Žustra debata o privatizaciji Nemačke železnice jasno pokazuje da kod ove teme nije reč o pojedinačnim političkim odlukama, već je mnogo više u igri, a to je da se razmenjeni argumenti vrte oko načelnih ideja opštег dobra, obezbeđivanja potreba građana i državnih poslova. Da su se stavovi za i protiv privatizacije železnice ukrštali kroz redove SPD, ukazuje na zaključak da na pitanje o odnosu između privatne privrede i države sa stanovišta socijaldemokratije ne postoje jednostavni odgovori, već da oni zahtevaju složeno razmatranje.

Detaljan prikaz privatizacija širom sveta, pravi se u jednom istraživanju pod rukovodstvom naučnika i političara Ernsta Ulriha fon Vajczekera iz Rimskog kluba (eng. *Club of Rome*)¹² u knjizi *Granice privatizacije* (nem. *Grenzen der Privatisierung*). Izlaganja u daljem tekstu pre svega se oslanjaju na taj izveštaj.

Rimski klub iznosi argumente u svom izveštaju protiv ekstrema nekritičke ideo-logije privatizacije, s jedne strane, i nekritičkog poverenja u državu, koja želi da drži što više svojine u javnom sektoru, sa druge strane. Diferencirani srednji put, koji se u zavisnosti od uslova u datom sektoru oslanja na privatne aktere, javno-privatna partnerstva ili ostvarivanje poslova od strane države, je, međutim ispunjen preduslovima. Mogući su različiti oblici privatizacije i konstelacije aktera:

12 Rimski klub je međunarodna organizacija naučnika, koja se bavi društvenim i ekonomskim pitanjima. Rimski klub je postao poznat po svojoj studiji *Granice rasta*, objavljenoj 1972, putem koje je rast stanovništva, ekološka zagađenja i kraj rezervi sirovina širom sveta stavio na agendu i imao snažan uticaj na ekološki pokret.

- Državna preduzeća prihvataju izazov privatne konkurenčije, ali ostaju u javnoj svojini, na primer Nemačka železnica, koja je od 1994. godine do privatizacije nekih njenih delova (ostala) akcionarsko društvo u svojini savezne države, a koja je u sve većoj meri izložena konkurenčiji drugih ponuđača.
- Delegiranje poslova: to znači da država prenosi poslove na privatne ponuđače i njih angažuje za te poslove. Savezna štamparija je bila primer za to. Međutim, ona je ipak nakon nekoliko godina privatnog vlasništva iz bezbednosno-političkih razloga ponovo otkupljena.
- Javno privatna partnerstva (PPP); kooperativna rešenja, kod kojih državni i privatni akteri rade zajedno.
- Puna privatizacija: potpuno otuđenje javne svojine, tako da država može samo da utiče na zbivanja na tržištu u smislu njegovog regulisanja.

Odnos između državnog poretku i ekonomске slobode, između bezbednosti i inovacija, uvek mora iznova da se usklađuje. Opšti uslovi mogu da se menjaju i vremenom: privatizacija i liberalizacija sektora telekomunikacija se i dalje smatra pozitivnim primerom privatizacije. Usled konkurenčije, cene su se znatno smanjile, inovacije u tom sektoru su porasle, a prihodi od privatizacije su državnim kasama donele novac. Preduslov za ove promene je bio da u postojećoj telefonskoj mreži više ponuđača može da nudi svoje usluge, što je tehnički postalo moguće krajem XX veka. Pre toga privatizacija verovatno ne bi dovela do veće konkurenčije, pošto bi se tada samo državni monopol zamenio privatnim monopolom.

Izbor između države i privatnog sektora se kroz vreme stalno menja. U XIX i XX veku, države su sve više odgovornosti preuzimale na sebe, a udeo državnog udela u ekonomiji je gotovo svuda jasno rastao. Od telekomunikacija, preko proizvodnje energije pa sve do industrijskih grana poput industrije čelika i automobilske industrije, sve su to u prošlosti bile branje javnog sektora, koje su sada delimično ili u potpunosti privatizovane. U poslednjih 25 godina, izbor se značajno pomerio u korist privatnog sektora.

Ko su bili utemeljivači tog pokreta? Na međunarodnom nivou, Svetska banka i Međunarodni monetarni fond (MMF) su merodavno učestvovali u tome, putem takozvanog Vašingtonskog konsenzusa. Njihove smernice za ekonomsku politiku

zahtevale su povlačenje države i dovele do talasa deregulacije i privatizacije širom sveta. Da ste nekog papagaja naučili da izgovara *privatizacija*, tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, uputstva Svetske banke i MMF-a bila bi izvišna, piše nobelovac i bivši glavni ekonomista Svetske banke Jozef I. Štiglic (Stiglitz 2002: 78-81). Problem kod Vašingtonskog konsenzusa se po Štiglicu ogledao u tome, što je privatizaciju smatrao svrhu samoj sebi, umesto da tačno proveri, koji sektori su pod kojim uslovima pogodni za nju i pod kojom konstellacijom aktera može da se obezbedi trajni rast i pravedna raspodela i snabdevanje. Kakve efekte ima privatizacija, to zavisi od privrednog sektora, u kome se ona sprovodi, i od okvirnih uslova koji u njemu vladaju, i na taj način u nekoj zemlji privatizacije mogu da budu uspešne, dok u istoj branši u nekoj drugoj zemlji mogu da budu promašaj.

Naredni faktori posebno su relevantni za posledice privatizacije:

- Da li je u datom sektoru moguća konkurenca ili se samo državni monopol zamenjuje privatnim? Naročito kod takozvanih mreženih industrija, to je moguće samo delimično, na primer u šinskom saobraćaju, konkurenca na jednoj trasi moguća je samo u ograničenoj meri. I na istim tim šinama, vozovi ne mogu da pretiču jedni druge a izgradnja paralelne šinske mreže je neprofitabilna. U mrežene industrije spadaju i snabdevači usluga u oblastima kao što su snabdevanje vodom, gasom ili strujom. Kada dođe do privatizacije, rad snabdevača mora da se reguliše tako da ne mogu da zloupotrebe svoju moć na tržištu.
- Da li postoji opasnost da se nekim potrošačima onemogući pristup dobrima i uslugama? Na primer ljudi koji žive u udaljenim regionima od usluge dostavljanja pisama ili ljudi slabe platežne moći od energetske mreže?
- Da li postoji poseban bezbednosni interes države? Nemačka savezna štamparija je nakon već sprovedene privatizacije ponovo vraćena u javni sektor, pošto se dokumenti koje ona štampa i podaci kojima upravlja smatraju i suviše osetljivim.

Bilans privatizacija i nacionalizacija je krajnje raznovrstan. Rezultati u velikoj meri zavise od datog sektora i političkog uređenja. U izveštaju *Granica privatizacije*, analiziraju se i evaluiraju studije slučajeva privatizacije u Nemačkoj i u drugim zemljama. Postoji široka paleta pozitivnih i negativnih rezultata privatizacije. U

narednom tekstu biće prikazani najpre utvrđeni pozitivni efekti, a potom i rizici privatizacije u skladu sa analizom Rimskog kluba.

Ako privatizacija utiče na stvaranje konkurenčije u nekom sektoru, onda to po pravilu dovodi do veće usredosređenosti na potrošače. Privatna preduzeća koja su međusobno u konkurentskom odnosu, zavise od zadovoljstva svojih potrošača i moraju da budu inovativna i efikasna, da bi mogla da opstanu na tržištu. Sektor telekomunikacija važi kao primer za jednu branšu u kojoj je konkurenčija između privatnih ponuđača doveća do inovacija i širenja tržišta, što ne bi bilo zamislivo kod državnog monopola. Državna preduzeća koja nisu morale da odgovore na izazov konkurenčije, naginju ka tome da rade uz veće troškove i manje su otvorena za inovacije. Smanjenje troškova i bolji kvalitet servisa, međutim, nisu nužne pojave. Privatna preduzeća skloni su tome da isključe korisnike kod kojih nemaju izglede za stvaranje profita, a to znači da su skloni de se koncentrišu na ono što im donosi najveću korist. Primeri za to su ljudi u zabačenim oblastima, kod kojih troškovi dostavljanja pošte prevazilaze prihode od obavljenih usluga.

Privatizacija ima smisla ako državi nedostaju sredstva za investicije, a privatni (međunarodni) investitori su spremni da obezbede kapital. To je često slučaj u siromašnijim zemljama, gde su često važna dobra komunalnog snabdevanja, poput vodoprivrede, prepustana privatnim investitorima. Snabdevanje se time po pravilu poboljšava ali samo za kupce koji mogu da plate uslugu, što može da dovede do porasta nejednakosti.

Problem koji se često javlja kod privatizacija su manjkava pravila u odnosu na investicije: pod pritiskom da mora nešto da učini, država koja nema iskustvo sa privatizacijama može da utvrdi uslove prodaje na sopstvenu štetu. U odnosu na iskusne međunarodne koncerne, pre svega su bivše komunističke zemlje često dozvoljavale da ih navedu na nerealne norme cena i kvaliteta. Tako su, na primer, u zemljama u tranziciji u Istočnoj Evropi između ostalog energetske kompanije prodavane daleko ispod svoje cene.

Na gornjem mestu su već izloženi problemi, koji nastupaju, u uslovima nedovoljne konkurenčije i kada se formiraju privatni monopolii, na primer kod mreženih industrija koje nemaju alternative (vodosnabdevanje, električne mreže). To ne dovodi do prednosti u pogledu inovacija niti cena. Privatni monopolii, po pravilu, imaju i više nedostataka od državnih.

Još jedan rizik odnosi se na pomeranje rizika i spoljnih troškova. Nakon prodaje privatnom investitoru, dolazilo je i do slučajeva da su rizici obezbeđenja prihoda svaljivani na državu. To se na primer događalo, kada su spoljni ekološki troškovi prebacivani na javni sektor, dok je profit ostajao kod privatnog preduzeća. Primer u tom smislu su operativni troškovi u proizvodnji nuklearne energije.

Još jedan problem kod privatnih investitora može da bude zapostavljanje dugo-ročnosti i trajnog kvaliteta, koji su u nekim slučajevima dovodili do raspada infrastrukture, koja je prethodno održavana javnim sredstvima. Čuven primer u tom smislu su Britanske železnice. Nakon privatizacije, investitori su zapustili mrežu šina, sve dok nije došlo do teških udesa, pa je mreža ponovo morala da se vrati u ruke države.

Često iza privatizacija u prvom redu stoje fiskalni razlozi: prihodima se žele zapušti rupe u budžetu. To može da ima pozitivno dejstvo na druge oblasti politike: grad Drezden rasprodao je preko 100.000 stanova koji su bili u vlasništvu grada i time kao jedini velegrad u Nemačkoj nema dugove. Oko 80 miliona evra koji se uštедje na godišnjem nivou, a koji su prethodno morali da se izdvajaju za kamate, uz umanjenje na osnovu razlike od zakupnina i troškova održavanja, mogu da se ulažu u druge javne poslove poput obrazovanja.

Rimski klub predlaže da se sačini spisak argumenata za i protiv privatizacije. Najpre je potrebno otvoreno povesti diskusiju o razlozima privatizacije, kako bi se izbeglo da privatizacija bude sama sebi svrha.

- Pouzdan regulatorni okvir sa jasno zadatim ciljevima za investitora.
- Bez privatizacija iz ideoloških razloga kod usluga koje država obavlja na zadovoljavajući način.
- Demokratska kontrola putem nadzornih organa.
- Tamo gde država više nije vlasnik, trebalo bi regulatorno da utiče na tržište.
- Posebno treba štititi javna dobra i sistem komunalnog snabdevanja: privatizacija ovih dobara mora posebno dobro da se ispita.
- Socijalna povelja u cilju zaštite ljudi koji su direktno pogodeni privatizacijom: primer za to je grad Dresden, koji je prilikom prodaje stanova u ugovore uneo i posebna prava zaštine za postojeće stanare.
- Transparentni i pošteni konkursi za privatizaciju.
- Proveriti da li se kao treća opcija može javiti saradnja između države i privatnog sektora u vidu javno-privatnih partnerstava ili zadruga.

7.4. Pристојan rad i уčešће u donošenju odluka:

Politika pristojnjog rada

Autor: Wolfgang Šreder

Svako društvo ima posebno shvatanje o radu. Ali i u okviru svakog društva ponaosob, susreću se različiti oblici poimanja rada, na primer o tome, šta se podrazumeva pod pristojnjim radom. Na koji način je organizovan savremeni rad? Kako ćemo raditi u budućnosti? Kakvu ulogu igra rad u našem životu i u pogledu društvene kohezije? Da li je reč o privremenom fenomenu kada je reč o polarizaciji radnih odnosa na one sa prekomernom¹³ zaradom i frustrirajućim rezultatima rada, s jedne strane, i dobro plaćene i zahtevne, zadovoljavajuće odnose u pogledu rada sa druge strane? Ili se možda radi o početku razvoja jednog pogubnog trenda? Ova pitanja su dobila urgentnu aktuelnost: bez osvrta na njih, ne mogu da se izvedu individualne i društvene projekcije budućnosti. Zastupnici teze o *kraju rada* nisu više toliko glasni. Oni su argumentovali da u modernom društvu nestaje prostora za povoljnu zaposlenost (gainful employment) i da puna zaposlenost više nije moguća. Ta teza može da se opovrgne, između ostalog, i primerom Skandinavskih zemalja, koje pove-

13 Izraz *prekeran* potiče iz latinskog jezika i znači nesiguran, neizvestan ili nestalan.

zuju visok nivo zaposlenosti i visoke socijalne standarde jedne sa drugima. I u Nemačkoj je bilo moguće bitno smanjiti nivo nezaposlenosti, nakon nekoliko godina stagnacije. Iako će na osnovu najavljenе duboke ekonomski krize tema masovne nezaposlenosti ponovo postati aktuelna. Međutim, istovremeno je sveprisutan i strah od *fleksibilizovanog hiper-radnog društva*. Iako je napredak produktivnosti doprineo tome, da je danas potrebno višestruko manje rada da bi se ostvario višestruko veći bruto domaći proizvod, nego što je to na primer bio slučaj pre 40 godina, to predstavlja samo jednu rubriku u okviru debate o promeni rada.

➤ Promene organizacije rada

Iako je uređivanje povoljne zaposlenosti samo u određenim fazama i konstellacijama predmet širokih društvenih debata, ono ipak uvek određuje svakodnevnicu zaposlenih. Industrijski rad je bio tesno povezan sa radom za pokretnom trakom odnosno radom u taktu koji diktiraju mašine. Iako takozvana tejloristička organizacija rada, koju su određivale mašine, kontrola, standardi, dakle u određenom smislu naučno isplanirani rad, nije određivala realnost svih ljudi, od nje su se širili ne samo određujući uticaji na celo društvo, već i na život posle posla. Ni istorija radničkog pokreta, a pre svega sindikata, ne može da se razume bez tejlorističke organizacije rada i bez velikih fabrika.

Pored tejlorizma, od osamdesetih godina prošlog veka razvijao se i drugi inovativni model proizvodnje u vidu tojotizma¹⁴. Ovaj model proizvodnje, koji je dobio ime po svojevremenu novoj organizaciji rada koja je predviđala i grupni rad kod japanskog proizvođača automobila Tojota, između ostalog je imao za cilj nadoknadu nedostataka krute podele rada i da omogući jaču integraciju zaposlenih uključujući i njihove celokupne sposobnosti. Aspekt koji je ujedno bio i u skladu sa jednim od glavnih ciljeva sindikalne politike u preduzećima je bio: humanizacija profesionalnog rada: cilj koji je za to bio vezan bili su bolji uslovi rada, kako

Tajlorizam vuče korene od Frederika Tejlora (1856-1915). Njegov cilj je bio da se rad organizuje na što efikasniji način. Pri tome je smatrao da radnici funkcionišu po istim principima kao i mašine, i pokušavao je da radne procese u fabrikama strukturiše kao mehanički rad na pokretnoj traci.

14 Dobio je naziv na osnovu modela proizvodnje proizvođača automobila Tojota, koji je pokušao da poveže produktivnost masovne proizvodnje sa kvalitetom proizvodnje u radionicama.

bi se povezali kvalitet rada i života i kako bi se omogućio zdravstveni integritet i podsticalo društveno bogatstvo.

Glavni centri inovacija vezanih za organizovanje rada bili su uglavnom automobilske fabrike. Važan impuls pri tome potekao je od novih oblika grupnog rada iz švedskih pogona Volvoa. Isto tako su i otkrivanje novih oblika autonomnog odnosno delimično autonomnog grupnog rada početkom osamdesetih godina kao i novi koncepti proizvodnje bili tesno povezani sa ovom centralnom industrijom. Sa delimično autonomnim grupnim radom povezivala se i nada u više-stranu, zainteresovanju i radnu situaciju koja je bila bogatija različitim kvalifikacijama, unutar koje su zaposleni dobijali veće individualne slobode u pogledu raspodele svog radnog učinka i učešća u relevantnim odlukama. Činilo se da grupni rad postaje simbol novog sveta rada i da pojedinci u kooperativnoj grupi dobijaju novu poziciju.

U meri u kojoj je standardizovan rad na traci (tejlORIZAM) nailazio na svoje granice, dolazilo je i do rasprave o poboljšanim uslovima rada, koji su kroz razvoj u pravcu delimično autonomnog grupnog rada uspeli da se približe idealu *dobrog rada*. Ova proces se u Nemačkoj, u poređenju sa međunarodnim planom, dosta raširio, tako da neki autori pominju čak i specijalan nemački put, čija se kvalitativna dimenzija temelji na osnovi kvalifikovanog stručnog rada, koji je razvijen u okviru tejlORIZMA, i na dualnom profesionalnom obrazovanju. Na taj način je u izvesnom smislu došlo do harmonizacije, humanizacije i racionalizacije, u čemu se opet nalazi osnova projekta fleksibilne specijalizacije unutar izvozno orijentisane industrije. Od devedesetih godina prošlog veka, ovaj specifični vid industrijskog rada ponovo stoji na raspolaganju, pošto su ekonomski i finansijski prinude, s jedne strane, a sa druge strane kontradiktorni momenti razvoja u okviru grupnog rada doveli u pitanje njegovu efikasnost i prihvatljivost.

U međuvremenu je došlo do otrežnjenja. Iako se grupni rad raširio, ipak se sa njime povezana očekivanja u pogledu sveobuhvatne humanizacije u radnom svetu do sada nisu ostvarila. Naprotiv: kreativne mogućnosti na radnom mestu zaposlenih u mnogim oblastima ponovo su smanjene u korist veće standardizacije. Na taj način, u industrijskom svetu današnjice takmiče se različiti režimi rada oko najveće produktivnosti.

Sa nestajanjem industrijskog rada u velikim industrijama, istovremeno jedan drugi vid rada sve više dospeva u središte društvene diskusije. Reč je o fleksibilnom uslužnom radu usmerenom na znanje. Često se polazi od toga, da pojedinci u takvim oblastima uživaju više autonomije. Oni ne rade u velikim, već u malim preduzećima i u znatno većoj meri su odgovorni za rezultate svoga rada. Sa ovim oblikom rada ujedno se dovodi u vezu i kraj ustaljenog režima radnog vremena. Umesto skraćenja radnog vremena, govori se o *radu bez prestanka*. Tako se na primer u periodu interneta i mobilne telefonije od mnogih zaposlenih očekuje da uprkos zakonskim odredbama budu raspoloživi i van radnog vremena. U debati o šansama i rizicima ovakvog trenda, odlučujuću ulogu igra stručna spremna zaposlenih, kada je reč o većem stepenu nezavisnosti. Na strani rizika, tematizuju se novi oblici psihičkog stresa, sindroma „*pregorevanja* (eng. *burnout*), celovitog angažovanja čoveka pri kom rada kao i kontradiktornosti koje iz toga proističu u odnosu na životni kvalitet.

Tokom proteklih godina vođene su česte diskusije o tome da li postoji nešto poput novog tipa zaposlenog, koji je kao *preduzetnik-radna snaga* odgovoran i za svoju *zapošljivost*. Na taj način se ističe određeni razvojni proces, koji vodi od proleterskog najamnog radnika preko zaposlenog smeštenog u određenu profesiju ka preduzetniku-radnoj snazi koji se pretvorio u preduzeće. Obeležja preduzetnika-radne snage, koji se pod uslovima dobijanja poslova koji su slični tržišnim uslovima, delimično organizuje sam, vezuju se posebno za tri dimenzije: individualizovane kvalifikacije, sistematska samokontrola nad radom kao i opasnost od samoeksploatacije u uslovima slabe socijalne zaštite. Pošto je kod preduzetnika-radnika reč o socijalnoj konstrukciji, koja bi bila u skladu sa novim stepenom tržišno utemeljene ekonomije, sociolozi Fos i Pongrac (Voss/Pongratz) utvrđuju nove uslove vlasti unutar preduzeća: „Protivurečnost između kapitala i rada u kapitalističkim preduzećima ne nestaje sa tipom preduzetnika-radnika, već se pretvara u strukturu suprotnost između preduzetnika različitih vrsta“ (Voss/Pongratz 2003: 32). Iako ovaj tip ni u kom slučaju još ne determiniše radni svet, kako kritičari pravilno prigovaraju, ipak su istaknuta obeležja već sada široko zastupljena.

Veliki izazov za politiku pristojnog rada je trenutan snažan porast onih koji su *prekomerno zaposleni*. Pri tome je posebno problematično to što put izlaska iz tog sektora postaje sve teži. Za socijaldemokratiju je dobar rad u odnosu na pojedince koji su njime pogodeni važan pre svega iz dva razloga. Najpre je potrebno

humanizovati rad u lošim uslovima. A drugo, oni koji rade u tom sektoru moraju da budu podržani da ponovo izađu iz te zone i da se razvijaju dalje.

➤ Akteri i postupci saodlučivanja

Sa opadanjem značaja industrijskog radnog uređenja, novi zahtevi se vezuju za aktere politike pristojnog rada. Pored udruženja i države, akteri u preduzeću čine treći odlučujući stub nemačkog modela politike pristojnog rada, koja je utvrđena pregovorima. Njihovo delovanje se kod ključnih pitanja uslova rada sve do osamdesetih godina prošlog veka kretalo u okviru standarda ugovorenih na kolektivnom nivou na nivou sektora kao i u okviru državno normiranih standarda. U tom smislu, u Nemačkoj se formirao socijalni poređak u preduzećima, koji se orijentiso na regulative donešene na nivou industrije ali ne da se one pri tome samo oponašaju. Nemački model dopušta niz različitih konstelacija delovanja i obrazaca razmene na nivou preduzeća. U tom smislu, rukovodstvo firme u pogledu kadrovsко-političkih pitanja treba da ima u vidu i interes zaposlenih i radničkog saveta isto kao i norme koje su usvojene u datom sektoru, dakle kolektivnih ugovora i državnih normi. Sa druge strane, savet zaposlenih svoju funkciju predstavnika interesa zaposlenih mora da poveže sa učešćem u odgovornosti za produktivnost i ekonomski uspeh preduzeća. Model saodlučivanja i saradnje u preduzećima na upečatljiv način se formuliše i u radnoj osnovi Zakona o ustrojstvu preduzeća: „Poslodavci i savet zaposlenih sarađuju u duhu uzajamnog poverenja sa sindikatima i udruženjima zaposlenih koji su zastupljeni u preduzeću, imajući u vidu važeće kolektivne ugovore, u cilju ostvarivanja dobrobiti kako za zaposlene tako i za upravu preduzeća (paragraf 2 stav 1 Zakona o ustrojstvu preduzeća).

Model predstavnika interesa u Nemačkoj predviđa formalnu razliku između saveta zaposlenih i sindikata, a to znači da članovi saveta zaposlenih ne moraju da budu članovi sindikata i sindikat nema direktni i automatski uticaj na savet zaposlenih. S obzirom na ovo formalno razgraničenje, jedan je od najvećih uspeha nemačkog modela što između saveta zaposlenih i sindikata zapravo nije nastupila neprevladiva konkurentnost, već je naprotiv došlo do povezivanja u svakodnevnim poslovnim. Već šest decenija, preko 70% svih članova saveta zaposlenih ujedno su i članovi sindikata i u redovima sindikata zauzimaju istaknute počasne funkcije. I dok savet zaposlenih nastupa u polju na kome se sudaraju različiti interesи запослених, rukovodstva preduzeća i sindikata kao u *graničnoj instituciji* (Fürstenberg 2000 [1958]), rukovodstvo preduzeća mora da vaga između zaposlenih, saveta

zaposlenih i presudnih interesa odnosno zahteva rukovodstva preduzeća kao i interesa udruženja poslodavaca. Sučeljeni interesi između saveta zaposlenih i rukovodstva preduzeća regulišu se na osnovu predviđenih postupaka; otvoreni sukob je izuzetak. Tamo gde postoje otvoreni sukobi oko politike raspodele ili uređenja, često su uključeni i akteri izvan preduzeća. Savet zaposlenih i rukovodstvo preduzeća su najvažniji operativni akteri u arenama udruženja kojima pripadaju; oni imaju različite pravne karakteristike i po pravilu nejednake resurse moći, tako da uglavnom nije reč o akterima u političkoj oblasti industrijskih odnosa koji su podjednako jaki. Akteri iz preduzeća se u domenu politike kolektivnih ugovora odriču prava dispozicije u korist udruživanja na nivou celog sektora koje je u stanju da donosi odluke i time se drže istorijski stasalog obrasca institucija, koji je do sada podsticao određeni oblik kooperacije, čije se komponente u prvom redu mogu razvrstati na političke i na ekonomске.

➤ Izazovi za saodlučivanje

Model podele rada u vidu saodlučivanja u preduzeću preko članova saveta zaposlenih, delimičnog učestvovanja u ekonomskim pitanjima preko sopstvenih predstavnika u preduzeću kao i profesionalnih sindikalaca u nadzornim odborima, trenutno stoji pred novim izazovima.

1. Osipa se vezivna snaga između aktera saodlučivanja.

Prihvatanje nivoa odlučivanja u radno-političkim oblastima iznad preduzeća od strane predstavnika u samom preduzeću ni u kom slučaju nije nešto što se podrazumeva samo po sebi, već je i to odraz stasalih istorijskih načina postupanja i odnosa aktuelnih političkih snaga. Jer tamo gde rukovodstva preduzeća vide prilike da krenu sopstvenim putem kolektivnog ugoveravanja, a da pri tome mir u preduzeću i efikasnost ne budu ugroženi, tamo se to i pokušava, a to je u proteklim godinama sve češće bilo slučaj. Za projekat socijaldemokratije je jasno, da učešće zaposlenih nije pitanje povoljnosti, već se pri tome radi o zakonom zagarantovanom osnovnom pravu na participaciju, koje ni pod kojim uslovima ne može da bude predmet pregovora.

Za legitimnosti i prihvatljivost politike iznad nivoa preduzeća je važno da akteri preduzeća na nivou udruženja smatraju da su njihov uticaj i njihovi interesi dovoljno uvaženi. To je po pravilu preduslov za udruženja, da bi mogla da postignu visok stepen lojalnosti i sposobnosti da preuzmu odgovornost u odnosu na svoje članove. Pri tome, tradicija je predstavljala važno vezivno tkivo, koje je odredilo političku dimenziju industrijskih odnosa. Ali ona je tokom prethodnih 20 godina

naglo izgubila na značaju. Preko nekoliko decenija u većini preduzeća u Nemačkoj postojala je proverena podela poslova koja se u načelu nije preispitivala, a koja je predavana sa kolena na koleno sledećim generacijama. Međutim, čini se da ovi kulturno-tradicionalni elementi povezivanja između udruženja i aktera unutar preduzeća sve više gube uticaj: od osamdesetih godina prošlog veka registruje se trend slabljenja moći udruženja da uvode pravila u radu. Menadžment i saveti zaposlenih sve češće kreću sopstvenim putevima, javno iskazuju svoje nezadovoljstvo odlukama udruženja i često odbijaju da se njima povinuju.

2. Savet zaposlenih je sagovornik i predstavnik interesa svih zaposlenih.

Veliki izazov predstavlja ravnomerno zastupanje interesa zaposlenih koji obavljaju sporedne od onih koji obavljaju glavne poslove: struktura zaposlenih u preduzećima se tokom prethodnih godina snažno promenila. Broj zaposlenih na određeno vreme, sa skraćenim radnim vremenom ili *pozajmljenih* radnika se znatno povećao. Time mogu da se stvore uslovi za izbijanje konflikata u samim preduzećima, čime se i princip saodlučivanja u preduzećima stavlja pred velike probleme u pogledu posredovanja i solidarnosti: savet zaposlenih zastupa zaposlene koji se stalno menjaju, pri čemu povremeno nailazi na velike probleme da podjednako uspešno zastupa interes slabo obezbeđenih grupa zaposlenih i interes stalnih zaposlenih.

3. Model saodlučivanja se suočava sa oblicima odgovornosti u preduzeću koji se sve više udaljavaju jedni od drugih:

u periodu kada je nastao Zakon o ustrojstvu preduzeća, donosioci odluka u preduzećima su po pravilu bili oni koji su snosili ekonomski rizik. Prava saodlučivanja saveta zaposlenih su doduše ograničena na pitanja organizacije rada u preduzeću na kadrovska pitanja. Međutim, ipak je po pravilu bilo moguće diskutovati i o ekonomskim odlukama, a eventualno i amortizovati iste. Međutim, usled internacionalizacije i razdvajanja svojinskih odnosa od rukovodenja preduzećima, sve se više diktiraju ekonomске odluke, koje su suprotstavljene dobrobiti zaposlenih ali i dobrobiti samog preduzeća, a da pri tome akteri u preduzeću prethodno ne mogu da utiču na njih. Iako savet zaposlenih putem pregovora može da ublaži ekonomске posledice po zaposlene, ipak je trend *rukovođenja (preduzećem) koje se orijentije prema finansijskom tržištu* model saodlučivanja stavio pred nove izazove.

4. Internacionalizacija preduzeća zahteva internacionalizaciju principa saodlučivanja.

Jedan od glavnih argumenata za pogoršanje uslova rada ostaje konkurenčija privrednih destinacija, a često čak i između preduzeća unutar jednog

istog koncerna. Tako se, na primer, tenderi za nove modele automobila raspisuju širom koncerna i time se koristi konkurenčija između pojedinih destinacija u cilju smanjenja troškova zarade i socijalnih davanja. Međutim, postoje i prva pozitivna iskustva solidarnosti – na primer između fabrika General Motorsa u Evropi, kada je centrala preduzeća pretila sa zatvaranjem pojedinih destinacija u Evropi. U vidu evropskih saveta zaposlenih, stvorena je prva važna nadnacionalna institucija, čije nadležnosti se već sada koriste na razuman način. Međutim uprkos tome i ovde su potrebna dalja poboljšanja pravnih osnova, kako bi se zaposlenima omogućilo saodlučivanje na istom nivou. Još jednu arenu saodlučivanja, koju određuju međunarodne norme, čini Evropsko akcionarsko društvo. I u tom smislu neophodno je razvijati strategije i koncepte, koje s jedne strane prihvataju šanse, a sa druge minimizuju rizike. Iza toga стоји jednostavna logika. Da bi se obezbedila prava saodlučivanja, potrebna je pojačana evropska saradnja, uključujući različite aktere i nivoe. Što se više u tome uspe, ostvariće se i bolji rezultati.

7.5. Debata o minimalnim zaradama

Autor: Klaudija Vajnkopf¹⁵

Da li je sve veća rasprostranjenost niskih plata problem koji signalizira da je neophodno političko delovanje, ili su one nužni sastavni deo efikasne strategije borbe protiv nezaposlenosti? U Nemačkoj je ovo pitanje i dalje krajnje sporno. Iako je nekoliko studija tokom proteklih godina uglavnom podudarno potvrdilo da su niske zarade u Nemačkoj već u velikoj meri prisutne (vidi: Schäfer 2003, Rhein/Gartner/Krug 2005, Goebel/Krause/Schupp 2005, Eichhorst i dr, 2005), i dalje se čuju zahtevi da je potrebno i dalje širiti radne odnose sa niskim zaradama, pa čak i pojedinačni glasovi koji zahtevaju uvođenje poslova sa niskim zaradama.¹⁶

U celini se debata u novije vreme, međutim, snažnije premešta na pitanje da li je (isključivo) zadatak države, da obezbedi doplate na niske plate u smislu da se njima obezbeđuje osnova za normalnu egzistenciju radnika, ili su neophodne minimalne granice na nivou kolektivnih ugovora ili zakona, koje obezbeđuju da preduzeća ne mogu sve više da smanjuju plate. U daljem tekstu će biti preispitani neki tipični argumenti u prilog ili protiv niskih odnosno minimalnih zarada u pogledu njihove održivosti i biće izloženi komentari o njima iz perspektive rodne ravnopravnosti.

U prilog poslovima sa niskom zaradom, često se ističe da ti poslovi mogu da budu odskočna daska za bolje plaćene poslove. Međutim, rezultati nekih aktuelnih studija na tu temu deluju otrežnjavajuće na taj optimizam: takozvana *mobilnost ka gore* kada se podje od slabo plaćenih poslova u Nemačkoj, tokom prethodnih godina se bitno smanjila (vidi Rhein/Gartner/Grug 2005). To potvrđuje i jedna

15 Ovaj prilog je u gotovo identičnoj verziji objavljen pod naslovom *Die politische Debatte über Niedrig- und Mindestlöhne – aus der Gender-Perspektive kommentiert*, kao poglavljje u članku *Niedrig- und Mindestlöhne. Eine Analyse der Gender-Perspektive*, objavljen u: Friederike Maier, Angela Fiedler (izdv.) (2008), Verfestigte Schieflagen. Ökonomische Analysen zum Geschlechterverhältnis, Berlin. Zahvalujemo se izdavačkoj kući *edition sigma* i autorki za mogućnost njegovog objavljivanja.

16 Teško je pronaći adekvatne citate. U većini odgovarajućih publikacija, zahtev za većim brojem poslova sa niskim zaradama, uglavnom se pokreće na manje više propisima regulisan način. Tako se, na primer, govorio o neophodnosti jačeg širenja dijapazona plata, o dopuštanju konkurenčkih plata za nisko kvalifikovani rad, o ponovnom uspostavljanju postulata razlike između dohodata ili o zatvaranju uslužne niže u poređenju sa SAD. Kao primer, ovde se navodi citat iz godišnjeg nalaza 2006/2007 Saveta stručnjaka: „Ali u uslužnoj oblasti otvaraju se brojne prilike zapošljavanja, kako to pokazuju iskustva drugih zemalja, kao na primer Sjedinjenih Američkih Država, i kako kod nas možemo da naučimo da naučimo iz iskustava u prošlosti, u kojoj su usled prevelikih troškova zarada brojna radna mesta nestala u uslužnoj oblasti sa niskim zaradama.“ (Savet stručnjaka 2006: 370).

evaluacija IAQ sa podacima Savezne agencije za rad, u kojoj smo proveravali pitanje u kojoj meri je licima sa punim radnim vremenom koja su 1998. godine primala lične dohotke ispod praga niskih zarada, pošlo za rukom da do 2003. godine poboljšaju položaj i pređu na bolje plaćene poslove (iznad praga niskih zarada). U proseku, u tome je uspelo 34,4%, a to je nešto više od jedne trećine onih koji su se 2003. godine i dalje nalazili u radnom odnosu. Međutim, srazmerni udeli ove grupe zaposlenih koji su avanzovali bitno varira u zavisnosti od tipa radnika: najpre je polazilo za rukom mlađim ljudima (ispod 25 godina stariosti: 62,3%), visoko kvalifikovanim (akademska diploma: 53,6%) i pripadnicima muškog pola (50,4%) da dobiju bolje plaćeno radno mesto. Kod žena je, za razliku od toga, svaka četvrta uspela da napusti sektor niskih zarada (27,1%) (Bosch/Kalina 2007: 45),

Veoma je sporna ocena poslova sa niskim zaradama i iz socijalno-političke perspektive: dok jedni argumentuju da primanja na osnovu punog radnog vremena moraju da budu dovoljna da se omogući da čovek sam obezbedi svoju egzistenciju, i da ne sme da se dopusti siromaštvo pored punog radnog vremena, drugi ističu da zaposlenost u sektoru niskih plata ne mora nužno da vodi u siromaštvo. Čak se delom zastupaju i shvatanja, da se kod zaposlenih sa niskim zaradama uglavnom radi o licima koja ostvaruju *dodatne zarade* (vidi: Brenke/Eichhorst 2007). Iza oba ova stava provejava i poruka da su niski dohoci kod žena manje problematični. U tom smislu i kod zagovarača minimalnih plata, u centru političke pažnje стоји otac porodice koji uprkos punog radnog vremenu (i eventualno prekovremenog rada) ne zarađuje dovoljno, da bi od toga mogao da prehrani svoju porodicu. Stiče se utisak da je ovaj problem kod žena manje težak: ako toliki broj radi sa skraćenim radnim vremenom ili obavlja takozvane *minimalne poslove*, onda se radi – kako verovatno mnogi prepostavljaju – verovatno pretežno o ženama koje ostvaruju dodatne zarade i koje uprkos niskih primanja nisu ugrožene siromaštвом, pošто, čak i kada bi se možda i posumnjalo u to, sigurno postoji i suprug ili partner koji ostvaruje bolja primanja.

Kod takvih razmišljanja pravilno je samo da nisu sva lica sa niskim dohocima pogodjena siromaštвом, pošто u kontekstu domaćinstava može da se ostvaruje i više prihoda, tako da se dohodak domaćinstva u celini kreće iznad granice siromaštva. I zaista je pre svega nezaposlenost, odnosno neobavljanje posla, uzrok siromaštva, a ne delimično niske zarade. Mada se udeo siromašnih osoba koje rade u sektoru niskih zarada u Nemačkoj krajem devedesetih godina prošlog veka

sa 41% kretao iznad proseka u EU, gde se ova cifra kretala oko 37% (Marlier/Ponthieux 2000). A postavlja se i pitanje oko pretpostavke da su žene sa niskim zaradama u kontekstu domaćinstva ipak obezbeđene: na osnovu jedne analize Bekera (Becker 2006a), koja se doduše odnosi samo na lica sa punim radnim vremenom, stopa žena sa niskim zaradama, koje se u kontekstu domaćinstva kreću ispod praga siromaštva, sa 19% se neznatno razlikuju od muškaraca koji ostvaruju niske dohotke (22%). Posmatranje koje je usmereno samo na domaćinstva pored toga zanemaruje da se prava na socijalna davanja poput penzije ili naknade za slučaj nezaposlenosti odnose na visinu sopstvenog ostvarenog dohotka. I na kraju, ne sme se zaboraviti ni da osiguranje preko partnera ne mora da bude i trajno stabilno. Nezaposlenost, razilaženje ili razvod mogu brzo i trajno da promene uslove.

Protiv uvođenja zakonske minimalne zarade, često se prigovara da su niski dohoci odraz niske produktivnosti i da ako država postavlja donje granice zarada to dovodi do gubitaka radnih mesta. Smatra se da se na taj način značajno pogoršavaju uslovi na tržištu rada za lica sa niskim kvalifikacijam. Mada, niske zarade u Nemačkoj zasigurno ne tangiraju samo lica sa niskim kvalifikacijam. Čak tri četvrtine lica zaposlenih u oblasti niskih zarada stekla su profesionalno obrazovanje ili čak akademsku diplomu. A i efekti minimalnih zarada po radna mesta su krajnje sporni. U Velikoj Britaniji, 1999. godine prilikom uvođenja zakonskih minimalnih zarada, strahovalo se od drastičnih gubitaka radnih mesta, ali u stvarnosti je broj zaposlenih u toj zemlji tokom prethodnih godina uprkos značajnog povećavanja minimalne zarade drastično porastao (Bosch/Weinkopf 2006a). U SAD 2006. godine je preko 650 ekonomista (a među njima i pet dobitnika Nobelove nagrade) zahtevalo drastično povećanje tamošnjih minimalnih zarada (Economic Policy Institute 2006).

U ekonomskoj zajednici u Nemačkoj još se nije učvrstilo ovakvo diferencirano shvatanje. Velika većina profesora ekonomije u Nemačkoj zastupa mišljenje, da minimalne zarade same po sebi imaju negativni uticaj na zapošljavanje. Tako je na primer Predsednik Centra za evropska ekonomska istraživanja, Wolfgang Franc (Wolfgang Franz), u jednom saopštenju za štampu 12. aprila 2005. saopštio: „O gotovo ni jednom drugom pitanju u ekonomskoj nauci ne postoji toliko sloge kao o štetnom dejstvu minimalnih zarada“ (citat prema Schulten 2005: 190)

Slične argumente iznelo je i Udruženje Bavarske ekonomije (2006: 7) u vezi sa iskustvima sa zakonskim minimalnim zaradama u drugim zemljama: „Izveštaji o pozitivnim efektima po tržište rada, međutim, ne postoje.“¹⁷

A zapravo su efekti minimalnih zarada na radna mesta u ekonomskoj teoriji još uvek neodređeni, a raspoložive studije dolaze do znatno diferenciranih rezultata (vidi: Bosch/Weinkopf 2006b). Kao primer se ovde navodi iskaz Saveta ekonomskih savetnika (Council of Economic Advisers - pandan nemačkom Savetu stručnjaka za razmatranje celokupnog ekonomskog kretanja u SAD) u svoj godišnjem izveštaju predsedniku 1999. godine: „Dokazi upućuju na to da su blaga povećanja minimalnih zarada ili blago uticala ili nisu imala nikakav uticaj na zasnivanje radnih odnosa.“ (citat po Schulten 2005: 198)

I u jednom aktuelnom mišljenju Bofingera i dr. (2006) se konstatuje: „Pošto empirijske studije ne ukazuju na jedinstvenu sliku, ne može se poći od toga da su minimalne zarade načelno štetne po zapošljavanje. To važi makar toliko dugo dok se one drže na umerenom nivou.“

Iz te vizure, dva druga teža argumenta govore u prilog uvođenju zakonske minimalne zarade u Nemačkoj: sprečavanje *dampinga* plata, koji se u Nemačkoj sve više širi, i – tesno sa time povezano – sve češće subvencionisanje niskih dohodata u okviru javnog sistema osnovnog obezbeđivanja. Porast niskih zarada u Nemačkoj ukazuje na to da sistem kolektivnih ugovora, koji je dugo vremena na nivou sektora obezbeđivao minimalne standarde, više ne pruža efikasnu zaštitu od niskih i najnižih zarada. Vezivanje za kolektivne ugovore u Istočnoj i Zapadnoj Nemačkoj beleži pad, ali i plate na osnovu kolektivnih ugovora često su veoma niske (vidi: Nemački Bundestag 2004).

U 2006. godini po našim proračunima oko 5,5 miliona zaposlenih je zarađivalo manje od 7,5 evra na sat bruto. Ovo je inače aktuelni sindikalni zahtev u odnosu na zakonsku minimalnu zaradu. Od toga su nešto manje od dve trećine žene (to je 19,8% svih zaposlenih žena u Nemačkoj). Oko 1,9 miliona zaposlenih čak je primalo manje od pet evra (Kalina/Weinkopf 2008). U poređenju sa proseč-

17 Ovde se takođe (pogrešno) tvrdi i da minimalna zarada u Velikoj Britaniji i Irskoj upravo ne važi za lica sa niskim kvalifikacijama (Vereinigung der Beyerischen Wirtschaft 2006: 8). A zapravo u Velikoj Britaniji za fazu uhodavanja u preduzeću u trajanju do šest meseci, tokom kojih se stiče kvalifikacija, može da se plaća nešto niža minimalna zarada (tako zvani *development rat*) (vidi Bosch/Weinkopf 2006b: 36). Ali to nikako nije načelno pravilo o izuzeću lica sa niskim kvalifikacijama.

nom platom na sat, u Nemačkoj, to odgovara udelu od cca. 33%. Pogođeni zaposleni time zarađuju čak još i manje nego što je to dozvoljeno u SAD gde se državna minimalna plata – koja je u poređenju na međunarodnom planu ipak veoma skromna – otprilike kreće na ovom nivou (a uz to se u skorijoj budućnosti očekuje i njeno povećanje).

U EU, 20 od 27 država članica je uvelo zakonsku minimalnu zaradu, a druge države raspolažu mehanizmima, koji obezbeđuju znatno jače vezivanje za kolektivne ugovore nego što je to slučaj u Nemačkoj. Zemlje kao što su Francuska, Holandija, Velika Britanija, Belgija, Luksemburg i Irska su u jesen 2007. godine imale minimalne plate u nivou od preko osam evra pa do više od devet evra.

Čak u zemlji poslodavaca koja tradicionalno – izuzev u građevinarstvu – odbacuje intervencije u utvrđivanje plata, u međuvremenu se čuju zahtevi za utvrđivanjem minimalnih standarda, da bi se sprečilo sve veće širenje *dampinga* plata. Posebno su aktivna u tom smislu udruženja iz sektora čišćenja zgrada i rada na određeno vreme – dakle dva sektora sa veoma različitim udelom žena među zaposlenima. Sektor čišćenja zgrada nedavno je unesen u Zakon o regulisanju radnih uslova za prekogranične usluge, što znači da su kolektivni ugovori opšte obavezujući i da važe i za strane ponuđače. I dva od tri velika udruženja poslodavaca u branši rada na određeno vreme zahtevaju regulisanje minimalnih plata za celu branšu, da bi suzbili širenje dampinga plata i obezbedili, da strani ponuđači koji bi u buduće mogli pojačano da konkurišu na nemačko tržište, putem uključivanja u Zakon o regulisanju radnih uslova za prekogranične usluge bili obavezani da poštuju minimalne standarde (vidi podrobnije o tome Weinkopf 2006).

Još jedan argument o zakonskoj minimalnoj zaradi odnosi se na osnove finansiranja države blagostanja: preduzeća u Nemačkoj do sada su mogla da se oslonе na to da država kod niskih dohodata preuzima supsidijarno jemstvo, na primer u vidu dopunskih prava na naknadu za nezaposlene II, ako potrebe u kontekstu domaćinstva ne mogu da se pokriju sopstvenim primanjima. U oktobru 2006. godine prema podacima Savezne agencije za rad, od svih lica upućenih na pomoć, 20,9% su bila lica u radnom odnosu sa pravom na dopunsko osnovno obezbeđenje (1,117 miliona od 5,339 miliona). U većini su ova lica sa pravom na dodatak bila zaposlena lica sa obaveznim socijalnim osiguranjem (11,3% svih lica upućenih na pomoć odnosno 601,533 lica), a 440.055 lica (8,3% svih primalaca osnovnog obezbeđenja) čak su obavljala posao sa

punim radnim vremenom. Udeo žena u broju primalaca ovih davanja, kao osnovnog obezbeđenja, a koji su u radnom odnosu kretao se oko 48,4% lica sa obaveznim socijalnim osiguranjem i 55,1% lica koja obavljaju *mini poslove*. Na osnovu jedne Bekerove studije (Becker 2006b), čak bi verovatno i znatno veći broj zaposlenih lica imao pravo na dodatak od strane države, ali do sada nisu pokrenula zahtev na korišćenje ovog svog prava. Mada uvođenje zakonske minimalne plate ne bi u svakom slučaju zamenilo subvencionisanje niskih dohodaka od strane države, pošto pored niskih zarada po satu i skraćenog radnog vremena određenu ulogu igra i veličina budžeta, ali bi se svakako znatno smanjila finansijska izdvajanja za ovu vrstu *kombinovanih naknada* i sprečila smanjenja plata na račun države.

Primaocima osnovnih socijalnih davanja, koji obavljaju *mini poslove*, često se prebacuje, da optimiraju kombinaciju transferrnih davanja i sopstvenog dohotka od rada – a to znači da ograničavaju svoju ponudu rada tako da ukupan dohodak ne pređe granicu određenu za izuzimanje iz pomoći (vidi: Grabowsky i dr. 2006). Pri tome se, međutim, gubi izvida da povećanje broja *mini-poslova* jeste između ostalog i rezultat promenjenih kadrovske strategije u preduzećima i da ne može tako paušalno da se prepostavi da se zaposleni dobrovoljno odlučuju za to. U oblasti čišćenja zgrada, na primer, radni odnosi sa skraćenim ili punim radnim vremenom na koje obavezno mora da se plaća i socijalno osiguranje, u međuvremenu su se održali samo za osoblje koje obavlja poslove instruktora (Hieming i dr., 2005, Jaehrling/Weinkopf 2006). Utoliko se nameće i pitanje da li bi to moglo da se promeni ako bi se povećao prag za nivo dohotka koji je dozvoljen za primanje osnovnih socijalnih davanja u korist boljen plaćenih poslova, kao što su to na primer predlagali Bofinger i dr. (2006). Smatra se da bitno lošije pozicije time dobijaju lica sa manjom dodatnom zaradom (vidi: radni krug IMK-WSI o kombinovanim zaradama *IMK-WSI-Arbeitskreis Kombilohn* 2007), čime su u nesrazmernom odnosu pogodene žene.

U celini, po našem viđenju mnogo toga govori u prilog tome da su u Nemačkoj potrebni obavezujući minimalni standardi kada je reč o ličnim dohocima. Među različitim varijantama, koje u načelu u te svrhe stoje na raspolaganju, iz perspektive žena bi uvođenje zakonske minimalne zarade bilo najbolje rešenje, pošto bi se time utvrdila obavezujuća donja granica plata za sve oblasti zapošljavanja. Kolektivne minimalne zarade nisu alternativa tome, već eventualno potporna mera, pošto su samo u malobrojnim sektorima obezbeđeni potrebni preduslovi

za deklaraciju o opštoj obaveznosti i uključivanju Zakona o regulisanju radnih uslova. Tipične oblasti u kojima se ostvaruju niske zarade a u kojima radi veliki broj žena, kod kolektivnih rešenja uglavnom ostaju zanemarene.

Nesporno je da sama zakonom utvrđena minimalna zarada po sebi ne bi dovela automatski do samostalnog obezbeđivanja egzistencije kod žena, jer čak ni plata od 7,50 evra na sat često nije dovoljna za to, obzirom da je veliki broj žena u Nemačkoj zaposlen sa skraćenim radnim vremenom ili obavlja tzv. *minimalne-poslove*.

8. DALJA RAZMATRANJA

Čitanke socijaldemokratije služe kao kompas u odnosu na osnovna pitanja socijaldemokratije i referentne tačke u različitim političkim oblastima. Ali one niti mogu niti žele da diktiraju zauvek važeće odgovore. Put socijaldemokratije – kao ideja i kao pravac političkog delovanja – mora uvek iznova da se preispituje, prilagođava i iznova razmatra ako je cilj da se uspešno napreduje tim putem.

I ovaj zaključak se nadovezuje na taj stav i stoga želi da vas podstakne na dalje razmišljanje. Razmišljajte o tome, kakva ekonomska politika socijaldemokratije može da bude uspešna i pred kakvim izazovima se ona nalazi u XXI veku.

Za sada je ključni izazov ekonomske politike socijaldemokratije da se izbori u društvu za uspostavljanje ravnoteže između države i tržišta - Hamburški program Socijaldemokratske partije Nemačke u tom pogledu daje važan impuls:

„Za nas je tržište neophodno i drugim ekonomskim oblicima koordinacije nadređeno sredstvo. Ali tržište koje je prepusteno samo sebi je socijalno i ekološki slepo. Ono samo po sebi nije u stanju da obezbedi javna dobra u primerenom obimu. Da bi tržište moglo da razvije svoju pozitivnu efikasnost, potrebna su pravila države koja je sposobna da preduzima sankcije, potrebni su zakoni i poštено formiranje cena.“

(Hamburški program 2007: 17)

U svetlu novih izazova, socijaldemokratija će morati sve dalje da se razvija. Sa sveštu o njenim osnovama i jasnim pogledom za realnost, ona će biti i u stanju za to.

Isto važi i za ekonomsku politiku socijaldemokratije. Ovo izdanje želi da ilustruje, da iz osnovnih vrednosti socijaldemokratije, koje su konkretnizovane u paktovima osnovnih prava Ujedinjenih nacija, proističe jasan profil ekonomske politike socijaldemokratije. Ona predstavlja kompas za modernu vrednosno utemeljenu ekonomsku politiku sa principima rasta, socijalne ravnoteže i održivosti.

BIBLIOGRAFIJA

Josef Ackermann (2008), Finanzkrise: Ackermann fordert mehr Regulierung, in: manager-magazin online vom 18.03.2008.

Jennifer Amyx (2004), Japan's Financial Crisis: Institutional Rigidity and Reluctant Change, Princeton.

Masahiko Aoki und Gary R. Saxonhouse (2000), Finance, Governance, and Competitiveness in Japan, Oxford.

Masahiko Aoki, Gregory Jackson, Hideaki Miyajima (Hg.) (2007), Corporate Governance in Japan: Institutional Change and Organizational Diversity, Oxford.

Ernst Baier u. a. (2002), Lebens- und Arbeitsbedingungen des Industrieproletariats, Duisburg.

Irene Becker (2006a), Mindestlöhne – ein Instrument (auch) zur Förderung der Gender-Gerechtigkeit?, in: Gabriele Sternkel, Thorsten Schulten, Jörg Wiedemuth (Hg.), Mindestlöhne gegen Sozialdumping. Rahmenbedingungen – Erfahrungen – Strategien, Hamburg, S. 61–79.

Irene Becker (2006b), Armut in Deutschland: Bevölkerungsgruppen unterhalb der ALG-II-Grenze. Johann-Wolfgang-Goethe-Universität. Arbeitspapier des Projektes „Soziale Gerechtigkeit“, Nr. 3, Frankfurt am Main.

Peter Bofinger (2007), Grundzüge der Volkswirtschaftslehre, 2. Aufl., München.

Peter Bofinger, Martin Dietz, Sascha Genders, Ulrich Walwei (2006), Vorrang für das reguläre Arbeitsverhältnis: ein Konzept für die Existenz sichernde Beschäftigung im Niedriglohnbereich. Gutachten für das Sächsische Ministerium für Wirtschaft und Arbeit (SWMA), o. O.

Gerhard Bosch und Thorsten Kalina (2007), Niedriglohnbeschäftigung in Deutschland, in: Gerhard Bosch, Claudia Weinckopf (Hg.), Arbeit für wenig Geld: Niedriglohnbeschäftigung in Deutschland, Frankfurt am Main, S. 20–105.

Gerhard Bosch und Claudia Weinckopf (2006a), Mindestlöhne in Großbritannien – ein geglücktes Realexperiment, in: WSI-Mitteilungen, 3, S. 125–130.

Gerhard Bosch und Claudia Weinckopf (unter Mitarbeit von Thorsten Kalina) (2006b), Gesetzliche Mindestlöhne auch in Deutschland? Expertise im Auftrag der Friedrich-Ebert-Stiftung, Gesprächskreis Arbeit und Qualifizierung, Bonn.

Karl Brenke und Werner Eichhorst (2007), Mindestlohn für Deutschland nicht sinnvoll, in: DIW-Wochenbericht, 9, S. 121–131.

Bundesagentur für Arbeit (2006), Beschäftigung von erwerbsfähigen Hilfebedürftigen, Oktober 2006, Nürnberg.

Bündnis 90/Die Grünen (2002), Die Zukunft ist Grün, Grundsatzprogramm von BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN, beschlossen auf der Bundesdelegiertenkonferenz am 15.–17. März 2002 in Berlin.

Hans Martin Bury und Thomas Schmidt (1996), Das Bankenkartell: die Verflechtung von Geld, Macht und Politik, München.

CDU (2007), Freiheit und Sicherheit. Grundsätze für Deutschland, Grundsatzprogramm der CDU, beschlossen auf dem 21. Parteitag am 3.–4. Dezember 2007 in Hannover.

Hansgeorg Conert (2002), Vom Handelskapital zur Globalisierung. Entwicklung und Kritik der kapitalistischen Ökonomie, 2., überarbeitete Aufl., Münster.

Herman Daly (1996), Beyond Economic Growth: The Economics of Sustainable Development, Boston.

Herman Daly und John Cobb (1989), For the Common Good, Boston.

Alistair Darling (2008), Darling invokes Keynes as he eases spending rules to fight recession in: The Guardian, Ausgabe vom 20. Oktober 2008, S. 4.

Michael Dauderstädt (2009), Krisenzeiten: Was Schulden vermögen und was Vermögen schulden, Friedrich-Ebert-Stiftung (Hg.), Bonn.

Michael Dauderstädt (2007), Aufschwung 2007: die Verantwortung der Lohnpolitik, WISO-direkt, Analysen zur Wirtschafts- und Sozialpolitik, Bonn.

Helmut Demes (1998), Arbeitsmarkt und Beschäftigung, in: Deutsches Institut für Japanstudien (Hg.), Die Wirtschaft Japans. Strukturen zwischen Kontinuität und Wandel, Berlin, S. 135–164.

Deutscher Bundestag (1998), Abschlußbericht der Enquete-Kommission „Schutz des Menschen und der Umwelt – Ziele und Rahmenbedingungen einer nachhaltig zukunftsverträglichen Entwicklung“, Deutscher Bundestag: Drucksache 13/11200 vom 26. Juni 1998, Berlin.

Deutscher Bundestag (2004), Wandel der Arbeitswelt und Modernisierung des Arbeitsrechts, Deutscher Bundestag: Drucksache 15/2932, Berlin.

Die Linke (2007), Programmatische Eckpunkte. Programmatisches Gründungsdokument der Partei Die Linke, beschlossen durch die Parteitage von WASG und Linkspartei.PDS am 24. und 25. Mai 2007 in Dortmund.

Daniel Dirks und Silke-Susann Otto (1998), Das „japanische Unternehmen“, in: Deutsches Institut für Japanstudien (Hg.), Die Wirtschaft Japans. Strukturen zwischen Kontinuität und Wandel, Berlin, S. 211–244.

Ronald Dore (2000), Stock Market Capitalism: Welfare Capitalism: Japan and Germany versus the Anglo-Saxons, Oxford.

Ronald Dore, William Lazonick, Mary O'Sullivan (1999), Varieties of Capitalism in the Twentieth Century, in: Oxford Review of Economic Policy, vol. 15, S. 102–120.

Economic Policy Institute (2006), EPI on the Minimum Wage, EPI News, October 27, 2006, Washington, D. C.

Christoph Egle (2006), Deutschland: der blockierte Musterknabe, in: Thomas Meyer (Hg.), Praxis der Sozialen Demokratie, Wiesbaden, S. 273–326.

Werner Eichhorst, Hermann Gartner, Gerhard Krug, Thomas Rhein, Eberhard Wiedemann (2005), Niedriglohnbeschäftigung in Deutschland und im internationalen Vergleich, in: Jutta Allmendinger, Werner Eichhorst, Ulrich Walwei (Hg.), IAB Handbuch Arbeitsmarkt. Analysen, Daten, Fakten, Nürnberg, S. 107–142.

**Literatura u kojoj
se razraduju ove
teme:**

*Izbor dalje literature
sa komentarima nudi
internet prezentacija
Akademije socijalde-
mokratije: www.fes-fes.de/wiso.html*

*Aktuelne studije o
ekonomskoj politici
i analize obraduju
publikacije odeljenja
za ekonomsku i soci-
jalnu politiku Fon-
daciije Fridrik Ebert
www.fes.de/wiso.html*

**Literatura u kojoj
se dalje razrađuju
ove teme:**

*Više dodatnih informacija, tekstova i materijala o vrednostima i korenima socijaldemokratije sadrži modul „Soziale Demokratie“ onlajn Akademie fondacije Friedrich Ebert:
►www.fes-online-akademie.de*

Uvod u odnosu na sva važna pitanja iz ekonomije i ekonomskih vesti pruža „Das Wirtschaftslexikon. Begriffe. Zahlen, Zusammenhänge“ autora Volker Happe, Gustav Horn i Kim Otto (vidi str. 18).

- Friedrich Engels (1988), Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (Anti-Dühring), Karl Marx und Friedrich Engels Gesamtausgabe (MEGA), Band 27, Berlin.
- Eurostat, Statistische Datenbank der Europäischen Kommission, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.
- FDP (1997), Wiesbadener Grundsätze. Für die liberale Bürgersgesellschaft, beschlossen auf dem Bundesparteitag der F.D.P. am 24. Mai 1997 in Wiesbaden.
- Milton Friedman (1973), Capitalism and Freedom, Chicago.
- Thomas L. Friedman (2005), The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century, New York.
- Friedrich Fürstenberg (2000 [1958]), Der Betriebsrat als Grenzinstitution, in: Friedrich Fürstenberg (Hg.), Arbeitsbeziehungen im gesellschaftlichen Wandel, München/Mering.
- Sigmar Gabriel (2008), Links neu denken. Politik für die Mehrheit, München.
- William A. Galston (2008), How Big Government Got Its Groove Back, in: American Prospect, vol. 19, no. 6, Washington, D. C., S. 23–26.
- Heide Gerstenberger (2006), Die subjektlose Gewalt. Theorie der Entstehung bürgerlicher Staatsgewalt, 2. Aufl., Münster.
- Robert Gilpin (2001), Global Political Economy: Understanding the International Economy Order, Princeton/Oxford.
- Jan Goebel, Peter Krause, Jürgen Schupp (2005), Mehr Armut durch steigende Arbeitslosigkeit, in: DIW-Wochenbericht, 10, S. 725–730.
- Fabian Grabowsky, Alexander Neubacher, Michael Sauga (2006), Die große Flut. Dank Hartz-Reformen haben Hundertausende Niedrigverdiener neuerdings Anspruch auf staatliche Hilfe – darunter auch viele Selbstständige, in: Der Spiegel, 19, S. 66–68.
- René Haak (Hg.) (2006), The Changing Structure of Labour in Japan, London.
- Peter A. Hall und David Soskice (Hg.) (2001), Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage, New York/Oxford.
- Hamburger Programm (2007), Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, beschlossen auf dem Hamburger Bundesparteitag der SPD am 28. Oktober 2007.
- Volker Happe, Gustav Horn, Kim Otto (2009), Das Wirtschaftslexikon. Begriffe. Zahlen. Zusammenhänge, Verlag J.H.W. Dietz Nachf., Bonn.
- Anke Hassel (2006), Die Schwächen des deutschen Kapitalismus, in: Volker Berghahn, Sigurt Vitos (Hg.), Gibt es einen deutschen Kapitalismus? Die soziale Marktwirtschaft im Weltystem, Frankfurt am Main, S. 200–214.
- Volker Hauff (Hg.) (1987), Unsere gemeinsame Zukunft: der Brundtland-Bericht der Weltkommission für Umwelt und Entwicklung, Greven.
- Gustav W. Heinemann (1972), Grußwort auf dem IG-Metall-Kongress „Qualität des Lebens“ am 11. April 1972 in Oberhausen, in: IG Metall (Hg.), Aufgabe Zukunft, Band 1: Qualität des Lebens. Beiträge zur vierten internationalen Arbeitstagung der Industriegewerkschaft Metall für die Bundesrepublik Deutschland, 11. bis 14. April 1972 in Oberhausen, Frankfurt am Main, S. 14–17.
- Michael Heinrich (2004), Kritik der politischen Ökonomie. Eine Einführung, 1. Aufl., Stuttgart.
- Bettina Hieming, Karen Jaehrling, Thorsten Kalina, Achim Vanselow, Claudia Weinkopf (2005), Stellenbesetzung im Bereich „einfacher“ Dienstleistungen. Abschlussbericht einer Studie im Auftrag des Bundesministeriums für Wirtschaft und Arbeit, Nr. 550, Berlin.
- Lew Hinchmann (2006), USA: Residual Welfare Society and Libertarian Democracy, in: Thomas Meyer (Hg.), Praxis der Sozialen Demokratie, Wiesbaden, S. 327–373.
- Gustav Horn (2005), Die deutsche Krankheit: Sparwut und Sozialabbau, München.
- IMK-WSI-Arbeitskreis Kombilohn (2007), Was tun im Niedriglohnbereich? Eine kritische Auseinandersetzung mit einem neuen Kombilohnkonzept, IMK-Report, Nr. 18, Düsseldorf.
- Thorsten Kalina und Claudia Weinkopf (2008), Neue Berechnung des IQZ zu Niedriglöhnen in Deutschland. 2006 arbeiteten 5,5 Millionen Beschäftigte für Bruttostundenlöhne unter 7,50 €, Manuskrift, Gelsenkirchen.
- Paul Kevenhörrster, Werner Pascha, Karen Shire (2003), Japan: Wirtschaft – Gesellschaft – Politik, Wiesbaden.
- John Maynard Keynes (1966), Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes, München/Leipzig.
- John Maynard Keynes (1926), The End of Laissez-Faire: The Consequences of the Peace (Neuausgabe 2009), New York.
- Philip Lawn (2003), A theoretical foundation to support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and other related indexes, in: Ecological Economics 44, S. 105–118.
- James R. Lincoln und Michael L. Gerlach (2004), Japan's Network Economy: Structure, Persistence, and Change, Cambridge.
- Eric Marlier und Sophie Ponthieux (2000), Low-Wage Employees in EU Countries, European Commission, Statistical Office: Statistics in Focus/Population and Social Conditions, 11/2000, Luxemburg.
- Karl Marx (1991), Kritik der politischen Ökonomie, Karl Marx und Friedrich Engels Gesamtausgabe (MEGA), Band 10, Berlin.
- Karl Marx und Friedrich Engels (1987), Manifest der Kommunistischen Partei, Berlin (West).
- Donella Meadows u. a. (1972), Die Grenzen des Wachstums – Berichte des Club of Rome zur Lage der Menschheit, München.
- Wolfgang Merkel u. a. (2003), Defekte Demokratie, Band 1: Theorie, Opladen.
- Thomas Meyer (2006), Praxis der Sozialen Demokratie, 1. Aufl., Wiesbaden.
- Thomas Meyer (2005a), Theorie der Sozialen Demokratie, 1. Aufl., Wiesbaden.

- Thomas Meyer und Nicole Breyer (Mitarbeit) (2005b), Die Zukunft der Sozialen Demokratie, Bonn.
- Hyman P. Minsky (1986), Stabilizing an Unstable Economy, New Haven.
- Alfred Müller-Armack (1947), Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft, Hamburg.
- Joachim Münch und Mikiko Eswine (1998), Bildung, Öffentlichkeit und Arbeit in Japan. Mythos und Wirklichkeit, Berlin.
- Werner Pascha (Hg.) (2004), Systemic Change in the Japanese and German Economies. Convergence and Differentiation as a Dual Challenge, London/New York.
- Matthias Platzeck, Peer Steinbrück, Frank-Walter Steinmeier (2007), Auf der Höhe der Zeit, Berlin.
- OCED, Organisation für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, OECD.Stat Extracts, <http://stats.oecd.org>.
- Hans J. Pongratz und G. Günther Voss (2003), Arbeitskraftunternehmer: Erwerbsorientierung in entgrenzten Arbeitsformen, Berlin.
- Robert Reich (2008), Superkapitalismus. Wie die Wirtschaft unsere Demokratie untergräbt, Frankfurt am Main/New York.
- Thomas Rhein, Hermann Gartner, Gerhard Krug (2005), Nie-driglohnsektor: Aufstiegschancen für Geringverdiener verschlechtert. IAB-Kurzbericht vom 10. März 2005, Nürnberg.
- Jörg Rössel (2005), The Semantic of Social Structure: An International Comparison, Köln.
- Dani Rodrik (1997), Has Globalization Gone Too Far?, Washington, D. C.
- Sachverständigenrat (2005), Die Chance nutzen – Reformen mutig voranbringen, Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, Jahresgutachten 2005/06, Wiesbaden.
- Sachverständigenrat (2006), Widerstreitende Interessen, ungenutzte Chancen, Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, Jahresgutachten 2006/07, Wiesbaden.
- Claus Schäfer (2003), Effektiv gezahlte Niedriglöhne in Deutschland, in: WSI-Mitteilungen, 56, S. 420–428.
- Fritz W. Sharpf (1987), Sozialdemokratische Krisenpolitik in Europa, Frankfurt am Main/New York.
- Manfred G. Schmidt (2000), Immer noch auf dem mittleren Weg? Deutschlands politische Ökonomie am Ende des 20. Jahrhunderts, in: Roland Czada, Helmuth Wollmann (Hg.), Von der Bonner zur Berliner Republik, Wiesbaden, S. 491–513.
- Thomas Schulten (2005), Gesetzliche Mindestlöhne in Europa. Institutionelle Regelungen und ökonomische Konsequenzen, in: Eckhard Hein (Hg.), Löhne, Beschäftigung, Verteilung und Wachstum, Marburg, S. 185–208.
- Joseph A. Schumpeter (1950), Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, München.
- Amartya Sen (1999), Development as Freedom, New York.
- Hans-Werner Sinn (1986), Risiko als Produktionsfaktor, in: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, München, S. 557–571.
- Adam Smith (1974), Der Wohlstand der Nationen. Eine Untersuchung seiner Natur und seiner Ursachen, München.
- Robert Solow und Charles Wyplosz (2007), in: Ronald Schettkat, Jochem Langkau (Hg.), Aufschwung für Deutschland. Plädoyer international renommierter Ökonomen für eine neue Wirtschaftspolitik, Bonn, S. 35–47.
- Joseph E. Stiglitz (2002), Die Schatten der Globalisierung, Berlin.
- Wolfgang Streeck (1995), German Capitalism. Does it exist? Can it survive?, Köln.
- Wolfgang Streeck und Kozo Yamamura (Hg.) (2003), The End of Diversity? Prospects for German and Japanese Capitalism, Ithaca, New York.
- Simon Vaut (2007), Hoffnungswagen, Berliner Republik 3/2007, Berlin, S. 78–83.
- Simon Vaut (2008), Amerikas Hoffnung, Berliner Republik 1/2008, Berlin, S. 79–81.
- Vereinigung der Bayerischen Wirtschaft (2006), Mindestlöhne – Gefahr für den Arbeitsmarkt. Argumentation. Die Stimme der Wirtschaft vom 14.3.2006, München.
- Gert G. Wagner und Wolfgang Wiegard (2002), Volkswirtschaftliche Forschung und Politikberatung, in: Irene Becker u. a. (Hg.), Soziale Sicherung in einer dynamischen Gesellschaft, Frankfurt am Main, S. 770–788.
- Klaus Peter Weinert (2008), Auf lange Sicht sind wir alle tot. Die Wirtschaftsprägnosen des John Maynard Keynes, Deutschlandradio Kultur, Radiofeuilleton Kalenderblatt, Sendung vom 5. Juni 2008, URL: (zuletzt eingesehen am 8. Januar 2009).
- Claudia Weinkopf (2006), Mindestbedingungen für die Zeitarbeitsbranche? Expertise im Auftrag des Interessenverbandes Deutscher Zeitarbeitsunternehmen (iGZ). Institut Arbeit und Technik, Gelsenkirchen.
- Ernst Ulrich von Weizsäcker (2006), Grenzen der Privatisierung, Stuttgart.
- Steward Wood (2001), Business, Government, and Patterns of Labour Market Policy in Britain and the Federal Republic of Germany, in: Peter A. Hall, David Soskice (Hg.), Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage, New York/Oxford, S. 247–274.

Dvanaest važnih odrednica

- 1. Ravnopravnost**
(str. 80, str. 149)
- 2. Globalizacija**
(str. 53, 107)
- 3. Osnovna prava**
(str. 60)
- 4. Osnovne vrednosti**
(str. 57)
- 5. Dobar rad**
(str. 13, 141)
- 6. Kapitalizam**
(str. 19, 25, 30,
44, 46)
- 7. Tržišna privreda**
(str. 44, 48, 51)
- 8. Minimalne zarade**
(str. 149)
- 9. Saodlučivanje**
(str. 41, 81, 141)
- 10. Održivost**
(str. 72)
- 11. Socijalna ravnoteža**
(str. 69)
- 12. Rast**
(str. 67)

Dosije FES: Kriza finansijskih tržišta

Sabrane analize, mišljenja i skupovi Fondacije Fridrih Ebert o krizi finansijskih tržišta
www.fes.de/inhalt/in_finanzkrise.htm

REAKCIJE NA PRVO IZDANJE

„Informativna knjiga. Isplati se pročitati čitanku 2. Ona nije izričito napisana u tu svrhu, ali se odlično uklapa u ovo vreme divljeg haranja finansijskog kapitalizma. Vrednosno utemeljena ekonomска politika je tema ove knjige i njen cilj. Reč je o politici – o socijaldemokratiji – u čjem središtu se nalazi čovek. I koja na taj način kao cilj postavlja blagostanje za sve ljudе i taj cilj čini ostvarljivim, i to trajno - ekonomski uspešno, ekološki razumno, socijalno stabilno i pravedno. To je kompromis za put koji vodi napred.“

Franc Minterfering, predsednik SPD do 2009. godine

„Čitanke socijaldemokratije komplikovane činjenice brzo i spretno svode na ono što je njihova srž. Ko, šta, kako i pre svega iz kog razloga: kompaktan pregled, koji je u turbulentnoj političkoj svakodnevničici vredan zlata.“

Diane Kester, sekretar sindikata

„Čitanka „Ekonomija i socijaldemokratija“ daje zanimljiv i detaljan uvid u odnose između ekonomskih procesa i socijaldemokratije. Upravo u svetu finansijske krize je neophodno poznavati različite ekonomске sisteme i poretke, a pre svega i ekonomski načela i programe političkih stranaka.“

Torsten Šefer-Gimbel, predsednik SPD u pokrajini Hesen i predsednik poslaničke grupe SPD u parlamentu pokrajine Hesen

„Čitanka „Ekonomija i socijaldemokratija“ je veoma uspeli priručnik za ljudе koji razmišljaju, da li ono što doživljavaju u svom ‘ekonomskom životu’ u profesiji ili kao potrošači zaista jeste podudarno sa onim što Nemački ustav podrazumeva pod ‘načelom socijalne države’.“

Jozef Fogt, dugogodišnji član SPD, sindikati IG-Metall i AWO

Upravo u vreme finansijske krize, izdanje Ekonomija i socijaldemokratija Fondacije Fridrik Ebert je neizostavna riznica dobrih argumenata. Autori sažeto i razumljivo analiziraju ključne ekonomske teorije, razmatraju ih na osnovu primera iz prakse i postavljaju pitanje, kako može da izgleda moderna ekonomska politika socijaldemokratije. I tako čitanka postaje elementarni instrument političkog obrazovanja. Jer, generator socijaldemokratije je učešće u uređivanju politike i pravo glasa unutar nje.

Dr Peter Štruk, predsednik poslaničke grupe SPD u saveznom Nemačkom parlamentu do 2009. godine

, U vremenima velike krize je sve drugačije. Teorije i instrumenti upravljanja i koordinisanja kapitalizma doživljavaju drugi procvat. Socijaldemokratija daje sliku vodilju koja određuje i ekonomsko-političku orientaciju. Osnovne vrednosti i osnovna prava stiču priznanje za ekonomske i političke postupke. Onome ko želi da razume i da učestvuje u uređivanju ovih procesa promena čitanka „Ekonomija i socijaldemokratija“ nudi solidnu podršku. Ona navodi praktične primere i teorijske osnove, kako bi omogućila vlastito usmerenje. Podstiče na razmišljanje i na angažovanje. Ekonomija ne sledi nikakav prirodni zakon, već je uređuju i politika i ljudi.

Ula Šmit, član saveznog parlamenta, bivši Savezni ministar za zdravstvo

Želimo da Vas pozovemo da učestvujete u diskusiji o socijaldemokratiji. Akademija socijaldemokratije Fondacije Fridrik Ebert nudi prostor u te svrhe. Osam modula seminara bavi se osnovnim vrednostima i praktičnim oblastima socijaldemokratije:

Osnove socijaldemokratije

Ekonomija i socijaldemokratija

Država blagostanja i socijaldemokratija

Globalizacija i socijaldemokratija

Evropa i socijaldemokratija

Integracije, imigracija i socijaldemokratija

Država, građansko društvo i socijaldemokratija

Mir i socijaldemokratija

O AUTORIMA

Johen Dam (*1981) je referent u Političkoj akademiji Fondacije Fridrih Ebert. Studirao je u Minsteru i Malagi političke nauke, komunikologiju i javno pravo.

Dr Mihael Dauderštet (*1947) od 1980. godine radi za Fondaciju Fridrih Ebert. Od 2006. godine je rukovodilac odeljenja Ekonomski i socijalne politike, a pre toga je bio i rukovodilac sektora za Međunarodne političke analize. Studirao je matematiku, ekonomiju i razvojnu politiku u Ahenu, Parizu i Berlinu.

Peter Franc (*1953) od 1988. godine radi pri Saveznom ministarstvu za zaštitu čovekove sredine, zaštitu prirode i nuklearnu bezbednost. U službenom sedištu u Berlinu je od 1999. načelnik sektora Ekologija i ekonomija, inovacije i zapošljavanje, ekološka vizija. Studirao je na katedri za ekonomiju i administraciju.

Tobias Gombert (*1975) radi na organizaciji seminara čija je namena savetovanje zaposlenih. Pored toga se angažuje i kao predavač na seminarima i radionicama o komunikacijama i teoriji. Od 2003. do 2005. godine je bio zamenik saveznog predsednika Mladih socijalista, a od 2005 do 2007. bio je član saveznog predsedništva Mladih socijalista. U tom periodu učestvovao je u uređivanju akademije Mladih socijalista. Od 2007. godine je predavač Akademije socijaldemokratije. Glavni je autor izdanja *Osnove socijaldemokratije*. Dosadašnje naučne radove objavio je na teme Žan Žak Rusoa, marksističke teorije i o filozofiji morala.

Dr Erik Gurgsdiz (*1944) je od 1993. do 2009. godine bio šef pokrajinske kancelarije Fondacije Fridrih Ebert u pokrajini Meklenburg Prednja Pomeranija. Studirao je ekonomiju i sociologiju. Posle toga je radio kao docent za ekonomiju na radničkim univerzitetima u Bergnauštat i Arensburgu kao i u Visokoj školi za ekonomiju i politiku u Hamburgu.

Dr Kristijan Krel (*1977) je saradnik Fondacije Fridrih Ebert i u njoj je zadužen za Akademiju socijaldemokratije. Studirao je politikologiju, istoriju, ekonomske nauke i sociologiju na univerzitetu u Zigenu i na University of York. Tokom 2007. godine je doktorirao iz političkih nauka na temu politike prema Evropi u SAD, u laburističkoj stranci i u „Parto Socialiste“.

Dr Florijan Majer (*1975) je referent u Saveznom ministarstvu za zaštitu čovekove sredine, zaštitu prirode i nuklearnu bezbednost, u sektoru *ekologija i ekonomija, inovacije i zapošljavanje, ekološka revizija*, kao i predavač na Univerzitetu u Hajdelbergu. Studirao je ekonomiju i društvene nauke.

Prof. dr Verner Paša (*1957) je od 1992. godine profesor za Ekonomiju Istočne Azije/Japana i Koreje na današnjem univerzitetu Dizburg-Esen. Studirao je u Londonu (LSE), Nagoji/Japanu i pre svega u Frajburgu u Brizgauu političku ekonomiju, gde je i doktorirao i habilitovan.

Prof. dr Wolfgang Šreder (*1960) je od 2009. godine državni sekretar u Ministarstvu za rad, socijalna pitanja, žene i porodicu pokrajine Brandenburg, a od 2006. godine profesor za politički sistem SRN/državnost u procesu promena u Kaselu. Prethodno je obavljao razne funkcije pri upravi sindikata IG Metall i predavao je i bavio se naučnim radom u Frankfurtu na Majni, Darmštatu i na Harvardu. Studirao je u Marburgu, Beču, Tbingenu i Frankfurtu na Majni politologiju i doktorirao u Gisenu.

Štefan Tidou radi u sektoru *Ekologija i ekonomija, inovacije i zapošljavanje, ekološka revizija* pri Saveznom ministarstvu za zaštitu čovekove sredine, zaštitu prirode i nuklearnu bezbednost. Njegov radni odnos za sada miruje i zaposlen je u poslaničkoj grupi Zelenih u Saveznom parlamentu SRN.

Zimon Faut (*1977) je referent u Saveznom ministarstvu za rad, socijalna pitanja, žene i porodicu pokrajine Brandenburg. Kao predavač Akademije socijaldemokratije, vodi seminare na temu ekonomije i globalizacije. Radio je za Institut za socijalna istraživanja i socijalnu ekonomiju „Hertie School of Governance“ kao i za Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD).

Dr Klaudija Vajnkopf (*1963) je zamenica direktora i načelnica istraživačkog odeljenja *Fleksibilnost i sigurnost* (FLEX) pri Institutu za rad i kvalifikacije Univerziteta Dizburg-Esen. Studirala je u Dortmundu političku ekonomiju i kao sporedni predmet sociologiju, gde je i doktorirala.

Politici je potrebna jasna orijentacija. Samo onaj ko je u stanju da jasno navede ciljeve svog delanja, može da ih ostvari i da oduševi njima i druge. I zato ova čitanka - *Ekonomija i socijaldemokratija* postavlja pitanja: kako može da uspe moderna ekonomska politika socijaldemokratije koja je vezana za određene vrednosti? Na kojim principima se ona temelji? Kako može praktično da se ostvari?

Teme ove čitanke orijentišu se prema seminarima Akademije za socijaldemokratiju. Seminari Akademije Fondacije Fridrih Ebert namenjeni su svima koji su zainteresovani da se društveno angažuju i aktivno učestvuju u svetu politike.

Dodatne informacije o Akademiji: www.fes-soziale-demokratie.de

„*Informativna knjiga. Isplati se pročitati Čitanku 2.*“

Franc Minterfering, predsednik SPD do 2009. godine

„*Ko, šta, kako i pre svega iz kog razloga: kompletan pregled, koji u turbulentnoj političkoj svakodnevničici vredi zlata.*“

Diane Kestner, sekretar sindikata

„*Upravo u vreme finansijske krize, izdanje Ekonomija i socijaldemokratija Fondacije Fridrih Ebert jeste neizostavna riznica argumenata.*“

Dr Peter Struk, predsednik poslaničke grupe SPD u Saveznom parlamentu Nemačke do 2009. godine